

כללי המנהגים

ובו יתבארו כללים בענייני מנהגים בקיצור נמרץ

ערך וחיבר הצב"י

ליאור יאיר עובדיה ס"ט

מחה"ס מנחה ליצחק, אור לגויים, גרי הצדק, הלכה
ומציאות בזמן הזה, חומרות וקולות ועוד

פעה"ק חולון תש"פ

הבהרה!

הדברים שנכתבו בחיבור זה נכתבו להלכה ולא למעשה, אין בכוונתי לפסוק הלכה חלילה, מטרת החיבור היא אחת לעורר את המעיין בלבד!

הארות או הערות יתקבלו בברכה בדוא"ל

ovadiaadv@gmail.com

תוכן עניינים

7.....	פתח דבר :
8.....	הבהרה :
8.....	מהו מנהג ?
9.....	הסבר להגדרה :
10.....	כיצד נקבע מנהג ?
12.....	הערה חשובה :
14.....	מתי נקבע מנהג ?
14.....	סוגי מנהגים :
15.....	תוקף מנהג :
16.....	כוחו של מנהג :
17.....	בשונה מדבר הלכה, מנהגים נלמדים מדברי אגדה :
18.....	מנהג שהחל באיסור :
22.....	החסידים שינו את נוסח התפילה :
23.....	בעניין נוסחאות התפילה :
24.....	שינוי כללי הדקדוק בנוסחאות התפילה והברכות :
30.....	מנהג שהנהיג אדם רשע :
32.....	מנהגים שמקורם בספר חמדת ימים :
33.....	מנהג שלמדו מן הגויים :
35.....	מנהגי טעות :
38.....	פוק חזי מאי עמא דבר :
41.....	חכמת ההמונים :

- 41..... הסבר הלכתי של רבנו הרא"ש :
- 43..... ביאור הכלל על פי דברי הרא"ש :
- 43..... במקום שברור לנו שיש איסור לא אמרין פוק חזי מאי עמא דבר :
- 44..... ספק במנהג :
- 45..... הבהרה יש להיצמד לעיקר המנהג ולא להרחיבו :
- 48..... ספק ספקא כנגד מנהג-הפסק טהרה בבין השמשות :
- 50..... לאורך השנים משתנים המנהגים :
- 51..... דת יהודית תלויה במנהג המקום :
- 52..... דעת הגאון מרן הרב עובדיה יוסף זצוק"ל בעניין מנהגי עדות :
- 57..... בעניין הראיה מדברי שו"ת אבקת רובל :
- 62..... גוי שהתגייר כיצד עליו לנהוג ?
- 62..... בעל תשובה כיצד עליו לנהוג ?
- 65..... מנהג קודם זמנו של מרן :
- 65..... מנהג חדש נגד מרן :
- 66..... בדבר האיסור שלא לבטל מנהגים :
- 67..... הנזק הנגרם מביטול מנהגים :
- 69..... שלא לזלזל במנהגי ישראל :
- 70..... אין לשנות מנהג אפילו למנהג מתוקן יותר :
- 74..... להחמיר כנגד המנהג :
- 76..... להחמיר כשיטת הרמב"ם שלא ליטול שכר :
- 78..... אדם המצטער ממנהג אם יכול להקל בו :
- 83..... מנהג במקום הפסד ממון :
- 84..... להתיר מנהג לקטן :

86.....	בעניין להאכיל אדם מאכל שנוהג בו איסור :
87.....	האם קיים איסור אמירה במנהגים? :
88.....	האם קיים איסור מכירה במנהג? :
89.....	על כל קהילה להחזיק במנהגיה :
90.....	המשנה ממנהג אבותיו מוציא לעז על הראשונים :
91.....	אל תטוש תורת אמך מתי אמרינן :
92.....	שיטת המהרשד"ם בעניין :
93.....	מדברי הפוסקים משמע שלא כהמרשד"ם :
95.....	הנמצא במקום שנוהגים אחרת ממנהגיו :
97.....	הבהרה במקום שלא נראה שמשנה אין איסור לשנות :
97.....	תוספת על הנ"ל בדבר האיסור לשנות ממנהג המקום :
100.....	כיצד אם כך משתנים מנהגים? :
100.....	אדם גדול אם יכול לנהוג אחר ממנהג המקום :
101.....	נוסח תפילה בשטיבל :
	המגיע למקום שנוהגים שלא כמנהג מקומו אם צריך להחמיר כמנהג מקומו :
103.....	
103.....	גדר נותנים עליו חומרי המקום שיצא משם :
105.....	כאשר יש מחלוקת במקום כיצד לנהוג :
106.....	להתארח אצל אנשים הנוהגים להקל בדבר שמחמיר :
109.....	מנהג ירושלים :
110.....	מנהגים שלא ניתן לבטלם :
111.....	רכיבה על אופניים ביום השבת :
113.....	דן מה 'משקלם' של אותם המנהגים שהתפשטו בכל ישראל :

114.....	אישה אם חייבת לנהוג כמנהגי בעלה :
117.....	מנהגים שמצווה לבטלם :
119.....	בעיקר יש לבטל מנהגים הקשורים לדיני אבלות :
121.....	מדוע כל כך קשה לציבור לשנות מנהגים ?
122.....	מנהג נשים זקנות :
123.....	מנהג ליל 'ניטל' :
124.....	זהירות בביטול מנהגים גם בחשש איסור :
126.....	מנהג נגד רוב פוסקים :
129.....	ברכה על מנהגים :
133.....	מנהג בדיני ממונות :
133.....	חוק החוזים הישראלי :
134.....	דיני עבודה במשפט הישראלי-תוקפם הלכתי :
135.....	דיני מקח וממכר במשפט הישראלי-תוקפם ההלכתי :
136.....	כוח של מנהג בדיני ממונות להכריע כעדות :
136.....	מנהג שאינו ברור בדיני ממונות :

כללי המנהגים

פתח דבר:

ראשית דבר יאמר, בחיבור זה לא התכוונתי או התיימרתי לפסוק הלכה חלילה, כפי שכתבתי גם בחיבורי הקודמים, לא פוסק ולא בן פוסק אנוכי.

חיבור זה בא לעולם, כמו שאר חיבורי, בדרך לימוד, כלומר רגיל אני לכתוב תוך כדי לימוד, כיון שהכתיבה מסייעת לי ללמוד, וכמו כן מסייעת לי לזכור את הלימוד.

חיבור זה נועד לעשות סדר בעניין סבוך זה, הנקרא מנהג, ובנוסף נועד הוא ולהקל על הלומד להקיף בקצרה את עקרי הפרטים בעניין המנהגים.

אבהיר, הקיצור חביב עלי והאריכות מאוסה בעיני ואף לא התיימרתי לכתוב אנציקלופדיה בעניין, על כן אל יכעס עלי הקורא, אם קצרתי במקום שהייתי צריך להאריך או השמטתי שם של פוסק שהיה עלי להזכיר, אם חפץ הקורא להעמיק באחד הנושאים המפורטים בחיבור זה, אני סמוך ובטוח שהחפץ בנ"ל ימצא מספיק ספרים שהאריכו בנושא.

כולי תקווה כי חיבור קטן זה, יביא תועלת ללומדים, אשר יבואו אחרי ויעמיקו בנושאים המוזכרים בחיבור זה.

כללי המנהגים

הבהרה:

איתא בתלמוד, "אמר רבי יוחנן אין למידין מן הכללות ואפילו במקום שנאמר בו חוץ" (עירובין כו, ב) במילים אחרות מלמדנו רבי יוחנן, את השגור בפי ההמון, לכל כלל, יש יוצא מן הכלל.

חיבור קטן זה, נכתב בצורה של כללים, על כן מבהיר אני, שהכללים שיובאו להלן, יש בהם יוצאים מן הכלל, ואין להתייחס לנכתב בחיבור זה כאל כללים גורפים, אלא יש לזכור שיש פרטים היוצאים מן הכלל.

מהו מנהג?

הנה כי כן, הלכה נקבעת על ידי הכרעתם של חכמי ישראל, על פי שכלם, כלומר לאחר שעיינו בדברי הפוסקים והכריעו את ההלכה. ראה בהקדמתו הנפלאה של בעל קצות החושן שכתב: "אך לא נתנה התורה למלאכי השרת ואל האדם נתנה אשר לו שכל האנושי ונתן לנו הקב"ה התורה ברוב רחמיו וחסדיו כפי הכרעת שכל האנושי גם כי אינו אמת בערך השכלים הנבדלים"

אמנם מנהג לא מוכרע או נקבע על פי שכלם של חכמי ישראל, שאם מנהג היה נקבע על ידי שכלם של חכמי ישראל, היה מדובר בדבר הלכה, אם כן יש לחקור מהו בכלל מנהג?

כללי המנהגים

ונראה להגדיר מנהג כך: התנהגות או הימנעות מהתנהגות מסוימת של אנשים, הנובעת מרצונם החופשי, כשרוב הציבור מתחיל לחקות את אותה התנהגות מכוח רצונם החופשי, עד שהתנהגות זו הופכת לנחלת הכלל, כך נראה לי להגדיר מנהג.

הסבר להגדרה:

התנהגות או הימנעות מהתנהגות: מנהג יכול להפוך למנהג, רק אם אפשר לציבור לנהוג או לא לנהוג, אך במקום שאין לציבור אפשרות לנהוג או לא לנהוג, לא נוצר מנהג ואסביר את דברי.

בשולחן ערוך יו"ד בסימן א סעיף א פסק מרן: "הכל שוחטין לכתחילה, אפילו נשים" ואילו הרמ"א השיג על מרן בעניין שחיטת נשים וכתב שם: "יש אומרים שאין להניח נשים לשחוט, שכבר 'נהגו' שלא לשחוט, וכן 'המנהג' שאין הנשים שוחטות".

על דברי הרמ"א העירו הפוסקים, שמה שייד מנהג שאין הנשים שוחטות? שהרי אם היו נשים שיודעות לשחוט, ומנענו אותן מלשחוט, היה שייד לומר שהמנהג שנשים לא שוחטות.

אמנם במקום שאין הנשים יודעות את מלאכת השחיטה, כלומר גם אם נרצה שנשים ישחטו, בפועל אין נשים שיודעות לשחוט, אם כך מה שייד לומר שהמנהג שאין הנשים שוחטות?

כללי המנהגים

אחדד עוד את הדברים, טול למשל את הג'ירפה, שמותרת היא באכילה, שהרי יש לה את כל סימני הכשרות (מפריסה פרסה, מעלה גרה, קרניים וכו'), אם אדם ירצה לאכול ג'ירפה כלום שייך לומר שהמנהג הוא שלא לאכול ג'ירפה?

התשובה היא לא, שהרי אם הייתה לעם ישראל אפשרות לאכול את ג'ירפה, כמו שמגדלים שאר בהמות ונמנענו מלאכול את הג'ירפה, היה שייך לומר שהמנהג שלא לאכול את הג'ירפה.

אמנם במקום שמעולם לא הייתה לעם ישראל, את האפשרות לאכול את הג'ירפה, מה שייך לומר שהמנהג הוא שלא לאכול? מתי הייתה אפשרות לאכול, שמתוך הימנעות מאכילה, נאמר שיש מנהג?

מרצונם החופשי: שהרי אם מדובר בהתנהגות מכוח חיוב, הרי מדובר בפסק הלכה ולא במנהג וזה פשוט.

נחלת הכלל: כפי שנכתב בכל ספרי הפוסקים, על המנהג להיות נחלת הכלל, שהרי אם יחידים נוהגים כן, אי אפשר לקרוא לזה מנהג מחייב.

כיצד נקבע מנהג?

לשאלת השאלות, כיצד נקבע מנהג? האם צריכים את הסכמתם של רבני המקום? האם צריך מקור הלכתי למנהג שהחלו הציבור לנהוג?

כללי המנהגים

וראיתי בספר אור זרוע (חלק ג פסקי ב"מ סימן רפ), שכתב שמנהג נקבע דווקא על פי החכמים ואף צריך שיהיה לו ראיה מהתורה שכתב כך: "מיהו נראה בעיני וכגון שהוא מנהג 'קבוע על פי חכמי המקום...' וזהו שאמרו מנהג מבטל הלכה - מנהג וותיקין. אבל מנהג 'שאין לו ראיה מן התורה' - אינו אלא כטועה בשיקול הדעת" וכן כתב בהגהות אשרי (מסכת בבא מציעא פרק ז סימן א), "מנהג קבוע (זהו מנהג שנקבע) על פי חכמי המקום".

מאידך גיסא מצינו בשו"ת הרשב"א בחלק ב' סימן רסח שכתב שציבור שנהגו מעצמם שלא על פי חכמים, יש תוקף למנהג כדלהלן:

"ויש מנהג 'שנהגו מעצמן שלא בתקנת חכמים' לגדר ולהתקדש במותר להם ואסור לעבור עליו כגופי תורה. כשומנן של גיד שאמרו שמנו של גיד מותר. וישראל קדושים נהגו בו איסור. ובנות ישראל הן החמירו על עצמן שאפילו רואות טיפת דם כחרדל יושבות עליה שבעה נקיים"

וכדברי הרשב"א שאין צריך את הסכמת החכמים כדי לתן תוקף למנהג ניתן ללמוד מדברי הרמב"ם שכתב במספר מקומות כך, ראה בהלכות תלמוד תורה פרק א שכתב:

"היה מנהג המדינה ליקח מלמד התינוקות שכר נותן לו שכרו, וחייב ללמדו בשכר עד שיקרא תורה שבכתב כולה,

כללי המנהגים

מקום שנהגו ללמד תורה שבכתב בשכר מותר ללמד בשכר,
אבל תורה שבעל פה אסור"

וראה עוד בהלכות עבודת כוכבים פרק יב שכתב כך :

"לא תעדה אשה עדי האיש כגון שתשים בראשה מצנפת או
כובע או תלבש שריון וכיוצא בו או שתגלח ראשה כאיש, ולא
יעדה איש עדי אשה כגון שילבש בגדי צבעונין וכלי זהב
במקום שאין לובשין אותן הכלים ואין משימים אותו הכלי
אלא נשים 'הכל כמנהג המדינה'"

וראה עוד בהלכות אישות פרק כג כתב כך :

"הנושא סתם כותב ונותן כמנהג המדינה, וכן היא שפסקה
להכניס נותנת כמנהג המדינה וכשתבא לגבות כתובתה מגבין
לה מה שבכתובתה כמנהג המדינה, ובכל הדברים האלו
וכיוצא בהן מנהג המדינה עיקר גדול הוא ועל פיו דנין, והוא
שיהיה אותו מנהג פשוט בכל המדינה"

ויש עוד מספר ראיות מדברי הרמב"ם, אך לא באתי להאריך
אלא לקצר.

הערה חשובה:

לא אכחד כי שאר הפוסקים חייבו כתנאי לתוקף מנהג שיונהג
על פי חבר עיר כך היא דעת ר"ת הובאו דבריו בתשובות
מיימוניות בספר נשים סימן יז ראה שם שכתב: "וכל האומר

כללי המנהגים

אחר מנהג יש לי לילך - שוטה גמור הוא אם לא קיימו בני העיר ביניהן לומר כל הנושא בתולה יוסיף כך וכך ולא למנהג כך וכך, 'ובחבר עיר' כדמוכחא שמעתא דרשאין בני העיר להסיע על קיצתן (ב"ב ח ב) וצריך דעת כולן, אבל ממילא - לא. וכל האומר - טועה וגועה פועה ורוח רעה"

וראה גם את דברי הרמב"ן במסכת בב"ב דף קמד, ד"ה הא דאמרינן שכתב: מתי אנו אומרים שמנהג מבטל הלכה? רק כאשר המנהג נקבע ע"י אנשי העיר או 'שבעה טובי העיר' אבל שאר מנהגי - לא מבטלינן בהו הלכה אלא בהלכה רופפת ראה שם.

אמנם למרות דבריהם, עיון בספרות ההלכתית מתקופת הגאונים ועד כה מלמדת, כי בפועל מנהג נקבע על פי המציאות, גם אם המנהג לא קיבל הסכמת חכם או שבעה טובי העיר, דברים אלו הם מן המפורסמות ודברים הידועים לכל בר דעת, ורק מתעקש ינסה להכחיש את הנ"ל.

ואתן מספר דוגמאות לדבר, נהגו הנשים שלא לעשות מלאכה במוצאי שבת ראה במג"א סי' רצ"ט ט"ו בשם אבודרהם, וכמו כן נהגו הנשים שלא לעשות מלאכה בראש חודש ראה שו"ע או"ח סי' תיז, וכמו כן נהגו הנשים שלא לעשות מלאכה בימי הספירה משקיעת החמה ואילך שם סי' תצ"ז. מנהגים אלו נהגו הנשים מעצמן, למרות שלא נעשו על דעת חכם.

כללי המנהגים

מתי נקבע מנהג?

הנה כי כן, יש לחקור ממתי מתחילה 'התנהגות' של ציבור להפוך למנהג? האם נדרש משך זמן מסוים? או מספר פעמים שינהגו כך הציבור?

לאחר החיפוש ראיתי שהרמ"א כתב בחו"מ בסימן שלא סעיף א' כך: "ואינו קרוי מנהג אלא דבר השכיח ונעשה 'הרבה פעמים', אבל דבר שאינו נעשה רק פעם אחת או שני פעמים - אינו קרוי מנהג".

וראה גם בשו"ת הריב"ש (סימן תעה) שכתב: "מנהג מדינה נחשב רק למנהג מצוי ונפוץ שנעשה 'הרבה פעמים', אבל מנהג שנעשה רק פעם אחת או שתיים - לא נקרא מנהג מדינה ולא מחייב את המעסיקים" וכן פסק בשו"ת תרומת הדשן (סימן שמב): "אמנם נראה דצריכים לידע, דמנהג קבוע ופשוט הוא שנתנו כך בני העיר לכל הפחות תלתא זימנין".

והדברים פשוטים ביותר, שהרי כדי לשנות מציאות הלכתית או משפטית, לא די בשינוי חד פעמי או אפילו בשינוי של פעמיים, כדי לשנות מציאות הלכתית או משפטית יש לשנותה באופן תדיר.

סוגי מנהגים:

המנהגים נחלקו לשלושה סוגים: א. מנהג שנהגו בו כל ישראל, כגון חומרא דרבי זירא ב. מנהג שנוהגת עדה בעם

כללי המנהגים

ישראל, כגון אסור קניות ג. מנהג שנוהג בו אדם פרטי, כגון אדם שנוהג להתענות בימי שני וחמישי ראה ברמ"א או"ח בסימן קלד סעיף א'.

כמו כן, ישנם מנהגים שנועדו לשם גדר או כדי להציל מן העבירה, כגון חומרא דרבי זירא, ויש מנהגים שהם מצווה כגון מנהג חלוקת קמחא דפסחא ראה רמ"א באו"ח בסימן תכט סעיף א', ויש מנהגים שהם בבחינת 'דבר נאה' כגון אכילת הסימנים בערב ראש השנה, ויש מנהגים שהם בבחינת חיוב מצווה, כגון נשיקת הציציות בשעה שרואה אותן ראה רמ"א או"ח בסימן כד סעיף ד' ויש מנהגים שהם מטעם אבלות או 'זכר ל', כגון איסור אכילת בשר מראש חודש אב, או מנהג הנחת אפר על ראש החתן זכר לחורבן ירושלים.

הנה כי כן, יש הבדל בין המנהגים השונים, הן לעניין משקלם ההלכתי, והן לעניין ביטולם במקום הצורך, ולאורך חיבור זה יבין הקורא הנבון את ההבדלים ביניהם.

תוקף מנהג:

ידועים ומפורסמים דבריו של הגאון חתם סופר בסימן ק"ז שכתב שדין מנהג הוא כדין נדר, כלומר איסור מנהג הוא מדאורייתא וז"ל: "ומה שכתבתי שהקבלה הוא נדר דאורייתא" אעפ"י שלא אסר עצמו בלשון קונם מ"מ כל שמקבל על עצמו לעשותו דבר מצוה הוה דאורייתא ונפקא מפיך זו צדקה כ"כ ר"ן נדרים ח' ע"א ד"ה עליו להשכים וכו' והמקבל עליו

כללי המנהגים

פרישות שלא לעשות כגון נידון שלפנינו שלא לאכול חלב גוי או קבלת תענית נפקא לן מקבלת נזירות שאומר בלשון קבלה".

אמנם רבים מגדולי הפוסקים חלקו על דברי החתם סופר, ראה למשל בדברי המהרש"ם בהלכות שחיטה סוף סימן קסז שתמה על דברי החתם סופר מגמ' מפורשת בנדרים בדף טו "ומי איכא בל יחל מדרבנן, ומשני אין והתניא (בניחותא) דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירן בפניהם שנאמר לא יחל דברו, הרי מפורש יוצא דאע"פ דנהגו בהן איסור לא הוי אלא בל יחל דרבנן". וכן כתבו עוד הרבה מן האחרונים.

כוחו של מנהג:

הנה כי כן, מן המפורסמות כי מחמירים אנו בדיני ברכות, במקום חשש ברכה לבטלה, על פי הכלל המפורסם "ספק ברכות להקל", ואפילו נגד רוב פוסקים, אמרינן סב"ל, ואפילו נגד מרן אמרינן סב"ל, הנ"ל ידוע לכל בר בי רב.

אמנם למרות חומר איסור ברכה לבטלה, במקום מנהג לא אמרינן סב"ל, וראה בעניין זה בשו"ת יביע אומר חלק ז יורה דעה סימן כז שהביא להקת פוסקים הסוברים כך.

כללי המנהגים

מהנ"ל למדים אנו, כמה גדול כוחו של המנהג, שלמרות שבדיני ברכות חוששים אנו לספקות וספקי ספקות, מכל מקום המנהג כל כך חזק, שסומכים אנו עליו כדי לברך.

בשונה מדבר הלכה, מנהגים נלמדים מדברי אגדה:

אמרו חז"ל "בעל אגדה אינו אוסר ואינו מתיר אינו מטמא ואינו מטהר" (ירושלמי הוריות פ"ג ה"ה). וכן כלל הוא שאין סומכים על דברי אגדה (ראה בספר האשכול הלכות ספר תורה), ואין למדים מן האגדות (ירושלמי פאה פ"ב ה"ד), ואין מביאים ראיה מאגדה ואין מקשים באגדה (תשובות הגאונים הרכבי סימן שנג).

אמנם בשונה מדבר הלכה, מדברי אגדה למדים אנו מנהגים שנהגו בהם ישראל, ראה למשל בדברי התוס' במסכת עבודה זרה לג, בד"ה כסי שכתבו "וגם במדרש אסתר גבי ישנו עם אחד שא"ל המן לאחשוורוש אם זבוב נופל לכוסו של אחד מהם זורקו ושותהו ואילו אדוני המלך נוגע בהם חובטו בקרקע ולא עוד אלא שמדיח כוסו שלש פעמים" ראה שם.

וראה עוד בשו"ת הריב"ש בסימן קטו שנשאל על מנהג שנהגו בספרד לומר קדיש דרבנן מי שמת אביו כל שנת אביו, וכתב שם שמנהג זה נלמד בהגדה פעם אחת פגע רבי פלוני במת אחד שהיה מקושש עצים ונושאן על כתפו... וסיים, על זה פשט המנהג לומר בנו של מת קדיש בתרא כל י"ב חדש וגם להפטיר בנביא.

כללי המנהגים

וראה עוד בפירוש רבנו אשר על מסכת ראש השנה בפרק ד' שהביא מקור למנהג לתקוע בשופר בחודש אלול מדברי אגדה שנאמרו בפרקי דרבי אליעזר פרק מו ראה שם.

וראה עוד בשו"ת נודע ביהודה תנינא יו"ד סימן קסא שם שכתב: "ולדבריו קשה יותר וכי זה היא דברי בעל המדרש והלא זה הוא דברי המן והמדרש מספר מה שאמר המן וא"כ אתמהא וכי מהמן נלמד פסקי הלכות, אלא שכיון שזה סיפור דברי המן שאמר לאחשוורוש מנהגן של ישראל אנו למדים ממנהגן של ישראל שהוא תורה".

למדים אנו מהנ"ל, כי אף שלעניין הלכה אין סומכים על אגדות (ויש להאריך בזה) מכל מקום, לעניין מנהגים, לומדים אנו מדברי אגדה מקורות ורמזים למנהגים.

מנהג שהחל באיסור:

הנה כי כן, יש לחקור, בעניין מנהג שהחל באיסור, כלומר נגד הדין האם נוהגים לפיו? או שמא יש לבטלו? (הבהרה אני לא מתכוון שהציבור עושים איסור, כוונתי כאשר הלכה נפסקה כרוב פוסקים או כפוסק אחד, והציבור משנה את ההלכה ועושה כדעת יחיד או כדעה דחויה).

ונראה לומר שכל מנהג בעצם מתחיל נגד הדין, כלומר הציבור מתחיל לנהוג נגד ההלכה, עד שהדבר הופך למנהג, וחייבים

כללי המנהגים

לומר כדברי שאם הציבור נוהגים כפי הדין, אין זה מנהג אלא דין, ואחדד את הדברים.

טול למשל מנהג נטילת ידיים לסעודה, שעל פי הדין יש לברך קודם הנטילה, שהרי קיי"ל כל המצוות מברך עליהן עובר לעשייתן, וכך פסק מרן בשולחן ערוך בסימן קנח סעיף יא: "מברך קודם נטילה, שכל המצוות מברך עליהם עובר לעשייתן; ונהגו שלא לברך עד אחר נטילה, משום דפעמים שאין ידיו נקיות, ומפני כך מברכין עליהם אחר ששפשף ידיו, שכבר ידיו נקיות קודם שיטול עליהם מים שניים"

שימו לב! מרן פוסק שיש לברך בין רחיצה לבין הנטילה! ואילו אנחנו מברכים לאחר הנטילה, כיצד עושים זאת? הרי זה נגד הדין?

ראיה נוספת, מרן השולחן ערוך פסק באו"ח בסימן לא סעיף ב כך: "בחוה"מ גם כן אסור להניח תפילין מהטעם הזה בעצמו, שימי חול המועד גם הם אות".

ועל דברי מרן כתב הרמ"א: "ויש אומרים שחול המועד חייב בתפילין (ב"י בשם הרא"ש). וכן נוהגין בכל גלילות אלו להניחם במועד ולברך עליהם, אלא שאין מברכים עליהם בקול רם בבהכנ"ס כמו שאר ימות השנה"

הרי לך, הרמ"א פוסק שיש להניח תפילין בחול המועד ואף לברך עליהם, ומוסיף שכך נוהגים בכל גלילות אלו, ואילו

כללי המנהגים

כיום כמעט אף אחד מיוצאי אשכנז אינו מניח תפילין בחול המועד.

או טול למשל מה שפסק מרן בשולחן ערוך אבן העזר בסימן א סעיף ג: "מצוה על כל אדם שישא אשה בן י"ח, והמקדים לישא בן י"ג, מצוה מן המובחר.... ובשום ענין לא יעבור מעשרים שנה בלא אשה. ומי שעברו עליו כ' שנה ואינו רוצה לישא, ב"ד כופין אותו לישא כדי לקיים מצות פריה ורביה...." אמנם על דברי מרן הוסיף הרמ"א שם: "ובזמן הזה נהגו שלא לכוף על זה".

שימו לב! ההלכה היא שאין לאחר את גיל הנישואין! והמאחר את גיל הנישואין בית דין כופין אותו לישא אישה! אמנם בזמן הזה, הדבר נעשה כהיתר גמור.

אביא דוגמא נוספת, קיי"ל שמקומות הסמוכים לארץ ישראל כגון מצרים וסוריה חייבים בתרומות ומעשרות מדרבנן, ראה בשולחן ערוך יו"ד בסימן שלא סעיף א' שפסק כך:

"התרומות ומעשרות אינם נוהגים מן התורה אלא בארץ ישראל, בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, ונביאים התקינו שיהיו נוהגים אפילו בארץ שנער, מפני שהיא סמוכה לארץ ישראל ורוב ישראל הולכים ושבים שם. וחכמים הראשונים התקינו שיהיו נוהגים אף בארץ מצרים ובארץ עמון ומואב, מפני שהם סביבות לארץ ישראל. סוריא, הקונה בה שדה

כללי המנהגים

חייבת בתרומות ומעשרות מדברי סופרים. ושאר הארצות,
אין תרומות ומעשרות נוהגות בהן"

הרי לך, מרן כותב כי גם מקומות הסמוכים לארץ ישראל
חייבים בתרומות ומעשרות בזמן הזה, ויודגש אין מחלוקת
בדין זה, אמנם הרדב"ז בתשובות החדשות ח"ב סימן תרנ"ט
כתב שהאידנא לא נהגו להפריש תרומ"ע במקומות הסמוכות
לארץ ישראל ע"ש.

ונשאלת השאלה, מדוע נהגו שלא להפריש תרומות ומעשרות
במקומות הסמוכים לארץ ישראל? הרי אין חולק שחייבים
אותם מקומות בתרומ"מ מדרבנן.

וראה עוד בספר שיורי ברכה בסימן קטו אות א' שכתב
דהפר"ח סק"ו כתב דבעיר שלא נמצא שם חלב טמא או
שהוא ביוקר יותר מחלב טהור מותר לקנות מהגוי חלב
שחלבו בלי ראיית ישראל וכן מצא המנהג פשוט באמשטרדם
וכו' וכן המנהג ארגיל על פי הרשב"ש בתשובה סימן תקנ"ד
ע"ש.

נשאלת השאלה, כיצד בדיוק נהגו היתר בחלב נכרי? מי התיר
להם? הרי המדובר באיסור מוחלט מדרבנן.

אם כן, כיצד נוהגים נגד ההלכה ואף נגד המנהג? התירוץ הוא
כפי שאמרנו, הציבור החל לנהוג באיסור, והדבר הפך למנהג,

כללי המנהגים

ובמילים אחרות המציאות היא, כלומר כיצד נוהג הציבור היא הקובעת.

דברים אלו הם תשובה לשאלה, שישאל הקורא כאשר יקרא את המשך החיבור, "אם אסור לשנות מנהגים, כיצד השתנו מנהגים?" התשובה כפי שכתבנו, בתחילה השינוי החל באיסור, ולאחר זמן הפך הדבר למנהג.

החסידים שינו את נוסח התפילה:

ראיה נוספת שמנהג מתחיל באיסור, ולאחר מכן הופך למנהג, הנה הרמ"א פסק בהלכות יום הכיפורים בסימן תרי"ט סעיף א': "ואל ישנה אדם ממנהג העיר אפילו בניגוניה או בפיוטים שאומרים שם (מהרי"ל)" פשוט שהוא הדין שאין לשנות גם את נוסח התפילה.

למרות דברי הרמ"א, לא נמנעו החסידים בדורות הקודמים לשנות את נוסח תפילתם מנוסח אשכנז לנוסח ספרד. ואף שבשו"ת מנחת יצחק חלק ז סימן ד' כתב: "אף שאנחנו כולנו מגורשי אשכנז מגזירת תתנ"ו, ואי הוי אסור לשנות מי התיר לאבותינו ואבות אבותינו לשנות ממנהג אבותיהם שהתפללו בנוסח אשכנז, אלא עכ"ח מטעם דס"ל שנוסח זה הוא נוסח כולל".

כללי המנהגים

מכל מקום מדברינו משמע שיש איסור לשנות, ולמרות האיסור לשנות את נוסח התפילה, שינו החסידים את נוסח התפילה, עד שהדבר הפך למנהג.

בעניין נוסחאות התפילה:

הנה כי כן, במשך שנים רבות, בסידורי הספרדים ועדות המזרח, ברכת המינים הייתה חותמת בברכה "שובר אויבים ומכניע מינים", כך תמצא בכל סידורי התפילה של עדות המזרח בדור הקודם.

אמנם, דעת מרן הגאון הרב עובדיה יוסף זצוק"ל כי הנוסח המדויק והנכון לחתום בברכת המינים הוא "שובר אויבים ומכניע זדים" ראה בשו"ת יחוה דעת חלק ה' סימן ח, וראה עוד בספר ילקוט יוסף הלכות תפילה חלק ב' עמוד תקכו ואילך.

איני נכנס לעצם העניין מהו הנוסח הנכון, שאלתי היא כיצד אפשר לשנות את נוסח התפילה? כלומר השאלה מכוונת לדברי מרן הרב, כיצד הורה לשנות מנוסח התפילה? הרי התבאר לעיל כי אין לשנות מנוסח התפילה, ואכן מקצת תלמדי חכמים העירו על דברי מרן הרב, כיצד הורה לשנות ממנהג אבותינו?

וראיתי בספר ילקוט יוסף (שם) שהסביר כי אדרבא הנוסח הנכון הוא "שובר אויבים ומכניע זדים", ובסידורים שנכתב

כללי המנהגים

בהם לחתום "ומכניע מינים" שינו מהנוסח הנכון, כלומר ההסבר הוא שמרן הרב לא שינה את נוסח את התפילה, אלא הורה להחזיר את נוסח התפילה לנוסח הנכון והמדויק, ויש לי עוד הרהורים בדבר ועוד חזון למועד.

שינוי כללי הדקדוק בנוסחאות התפילה והברכות:

אעיר הערה קטנה בעניין הדקדוק, ראיתי לחכם אחד שציטט את דבריו של הגאון בעל הנודע ביהודה מהדו"ק חלק או"ח בסימן ב' שכתב: "והנה בחכמת הדקדוק אין לי יד ושם, ולא למדתי מעולם אפילו קצה מחכמה זו..." כמו כן ציטט את דבריו של הרשב"ץ בחלק א' סימן לג שכתב שאין פגם לחכם שאינו יודע דקדוק הלשון והמילים.

לאחר המחילה, לא זכיתי להבין מדוע לצטט דברים אלו? או מה בדיוק רצה אותו חכם להסביר? שאם הם לא למדו את חכמת הדקדוק גם אנו לא נלמד? ומה בדיוק ראה מדברי הרשב"ץ? כלום הרשב"ץ התכוון לתלמיד חכם שאינו יודע לקרוא פסוק בתורה או קטע תפילה? כלום אין הדבר נחשב לפגם?

יודגש, לא מדובר על ידיעת עומק בתלמוד, קריאת פסוק? קריאת קטע תפילה? דברים שתינוקות של בית רבן יודעים והוא לא יודע, כלום לא יחשב הדבר לפגם?!

כללי המנהגים

אחר הדברים האלו נחזור ולנידון דידן, אם יתבונן הקורא בתפילה ובברכות, ישים לב כי פעמים שאין אנו הולכים אחר כללי הדקדוק ואביא דוגמא לדבר.

טול למשל את ברכת בורא פרי הגפן, שלפי כללי הדקדוק יש לחתום בורא פרי הגפן עם קמץ, כפי שחותמים אנו שלא עשני עבד בקמץ וראה עוד בזה בשו"ת רב פעלים ח"ב סימן כה, ולחביבות דברי הרב פעלים אצטט חלק מדבריו החשובים מאוד לנידון דידן, שכתב:

"ואשר כתבתם שאמר לכם הרב החסיד מהר"א מני נר"ו, שאין הולכים בנוסח התפלות כפי דקדוק לשון המקרא, כי כן כתב הרב חיד"א ז"ל ביוסף אומץ, כן הוא, כי הגאון חיד"א ז"ל בספרו יוסף אומץ סי' יו"ד שנשאל שם בשינוי נקודות איזה תיבות, ממנהג בכל תפוצות ישראל מאלופות מרובבות, כגון נקודות נקדישך ונעריצך וכיוצא בהם, שרוצים לשנות נקודותיהם ע"פ הדקדוק.

והשיב וז"ל, נידון שלנו שרוצים לשנות התיבות התדירות והמורגלות בפי כל המון ישראל אנשים ונשים וטף, לשנות נקודתן שינוי מורפש וכו', ופערו פיהם שכל ישראל המה וחכמיהם ורבניהם טע"ו במדב"ר, לא ידעו לקרות התיבות, הא ודאי אינהו הוא דקטעו בנקודו"ת הקצף, עושי חדשות ומזלזלים לאלפי רבבות ישראל, ויש לבטל דעתם ולכפותם וכו'.

כללי המנהגים

ועדותי זאת כי בעה"ק ירושלם תוב"ב ששם הורתי ולידתי ובעה"ק חברון תוב"ב אשר גרתי בה, ועברתי בארץ מצרים ואגפיה, ובקושטנדינא ואזמיר ותונס ובכל ערי איטליא ואמשטרדם ושאר עיירות, כולם עונים ואומרים נקדישך ונעריצך וכיוצא כמנהג הקדום, ובכל העיירות האלה מעיד אני גדולה ראייה ושמיעה, וידענו נאמנה שבשאר ערי טורקיא וארם צובא וארם דמשק וערי פרס וערי מערב הפנימי כולם אומרים כן כנדפס בסידורים, וכבר נודע דבערי איטאליא היו רבנים גדולים ומדקדקים עצומים, ולא שינו המנהג, ובפרט בעיר מנטובה שם היו הרב הגדול הרמ"ז ז"ל והרב מהר"י בריאל ז"ל שחיברו ספרים בדקדוק, והחזיקו במנהג העולם וכו'.

וכבר נודע שהגאון הרב תי"ט כתב שיאמרו חי העולמים בציר"י ע"פ הדקדוק, ואני הדל הן כל יקר ראתה עיני תשובת רבנים מדקדקים שהסכימו לומר להפך לומר חי בפתח בברכות כפי המנהג וכו' ע"ש בד"ק ז"ל

למדים אנו, כי פעמים אין אנו מדקדקים כפי כללי הדקדוק בענייני תפילה וברכות, אלא הולכים אחר המנהג, גם אם המנהג הוא נגד כללי הדקדוק.

אמנם אין הדבר מוסכם, ויש סוברים שיש לשנות את המנהג וללכת אחר כללי הדקדוק, ראה בעניינים אלו בספר הנפלא לחם הביכורים, וראה עוד בספר בית נאמן חלק או"ח סימן ו' לגאון הרב מאיר מאזוז שליט"א ע"ש.

כללי המנהגים

ענית אמן אחר ברכה שלשיטת השומע היא ברכה לבטלה:

כידוע בני אשכנז מברכים על תפילין של ראש כדברי הרמ"א, אמנם הספרדים נוהגים כדברי מרן ואינם מברכים על תפילין של ראש, יתרה מזאת ספרדי שיברך על תפילין של ראש, הרי הוא מברך ברכה לבטלה.

ויש לחקור, מה יהיה הדין בספרדי ששמע אשכנזי מברך על תפילין של ראש, כלום יענה אמן על הברכה? או שמא לא יענה, כלומר האם אזלינן בתר המברך שלשיטתו לא מדובר בברכה לבטלה, או שמא אזלינן בתר השומע, ולשיטתו מדובר בברכה לבטלה ועל כן אין לו לענות אמן על הברכה.

שאלתנו מסתעפת גם לשאר ברכות, כגון ברכת הלל בראש חודש, שבני אשכנז מברכים וגם חלק מיוצאי צפון אפריקה מברכים, האם אדם שלא נוהג לברך על ברכת הלל בראש חודש, יענה אמן על ברכת הלל?

הנה בביאור הלכה בסימן רטו פסק על פי דברי הפרי מגדים, דאם אחד נוהג כאיזו דעה ואותה דעה לא נדחתה לגמרי מן הפוסקים, אף שמן הדין אין מחויב דספק אמן לקולא, מכל מקום אין איסור אם עונה אמן ראה שם, כלומר לשיטת המשנה ברורה אין איסור, אך אין חובה לענות אמן. וראה עוד בשו"ת אור לציון ח"ג פרק ג תשובה ב' שכתב גם כן כדברי המשנה ברורה שרשאי השומע לענות אמן והרוצה שלא לענות אמן רשאי ראה שם.

כללי המנהגים

אמנם בשו"ת יחוה דעת חלק ד' בסימן לא, כתב: "ודע שיש לדון בספרדי שמתפלל עם אשכנזים בראש חודש, אם יענה אמן אחר ברכת השליח צבור שמברך על ההלל, כי הנה מבואר בשו"ת הרמב"ם (ירושלים תרצ"ד, סימן פ"ד), שהואיל ואיסור ברכה שאינה צריכה מן התורה, שנאמר לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא, לכן אסור לברך מספק, וגם יש להיזהר שלא לענות אמן על ברכה כזאת, וכל העונה אמן אחר ברכה לבטלה או ברכה שמסופק חיובה הרי הוא עתיד לתן את הדין. ע"כ. ומכיון שאנו חוששים לפסק רש"י והרמב"ם, ומרן השולחן ערוך, שלא לברך על קריאת ההלל בראש חודש, הרי ברכה זו מסופק חיובה, ואין לענות אמן אחריה".

לאחר המחילה נראה שיש להשיב על דברי הגאון, ואף לחייב את השומע לענות אמן על ברכה (שלשיטת השומע היא ברכה לבטלה) שהרי התבאר בחיבור זה שכל אדם חייב לנהוג כפי מנהג אבותיו, ויש גם איסור לסטות ממנהג אבות.

כמו כן, אם ישאל אדם אשכנזי פוסק ספרדי האם עליו לברך, חייב החכם הספרדי להורות לו שעליו לברך, שהרי מורה הוראה חייב להורות כפי מנהג השואל.

נמצא אם כן, אשכנזי מחויב לברך על הלל בראש חודש, שהרי זהו מנהג אבותיו, ואנו אף נורה לו לברך על ההלל, אם כך כיצד ייתכן שאותו אדם שמחויב לברך ואנו מורים לו לברך, לא נענה אחריו אמן?!

כללי המנהגים

זאת ועוד, אותו אשכנזי שמברך, אין הוא מברך ברכה לבטלה, אדרבא מקיים הוא מצווה, שומע הוא בקול רבותיו, אם כך אם מקיים הוא מצווה, וברור לכל שאין הוא מברך ברכה לבטלה, מדוע שלא נענה אחריו אמן?

וראיתי בספר ילקוט יוסף בחלק שארית יוסף חלק א סימן כה סעיף לט, שכתב שאף שהמברך יש לו על מה שיסמוך, מכל מקום אם נשאל את דעת הרמב"ם ודעימיה אם לענות אמן, בודאי יאמרו שהוא ברכה לבטלה והוי אמן יתומה שהרי לברכה זו אין יסוד מן הדין ראה שם.

ראשית מי הגיד לו שכך יורה הרמב"ם? ושנית, לפי דברי הרב הרי אותם המברכים עושים איסור, אם עושים איסור, לפי דבריו, אשכנזי שאוכל בשר 'כשר', כלומר שסומך על דברי הרמ"א שמתיר מעוך בסרכות, נגד דברי מרן שסובר שאין להתיר מעוך בסרכות, והבשר נחשב לטרף, אם יברך אשכנזי על בשר 'כשר', לא יענה ספרדי על ברכתו? שהרי לשיטת מרן השולחן ערוך, מדובר בבשר טרף והרי לא ניתן לברך על אוכל שאינו כשר.

ומדוע שנעצור רק בהלכות ברכות? נניח שבני זוג אשכנזיים התגרשו, וגט הכריתות נכתב לפי דברי הרמ"א, בניגוד לדברי מרן, ועתה לאחר הגירושין רוצה האישה להינשא לגבר ספרדי, כלום ימנע אותו גבר ספרדי להינשא לאותה אישה, כיון שלשיטתו הגט הפסול, והאישה עדיין אשת איש?

כללי המנהגים

קשה מאוד לקבל דברים אלו, שהרי אותו אדם שמברך לא עושה שום איסור, ואם איסור ברכה לבטלה אין כאן, מדוע אמן יתומה יש כאן? וצריך לי עיון בכל זה.

אוסף עוד, ואל תשיב לי מדברי הגמ' ביבמות יד, בעניין בית שמאי ובית הלל ראה שם, שיש חילוק גדול בין הנושאים לכל בר דעת.

מנהג שהנהיג אדם רשע¹:

ויש לחקור מה יהיה הדין במנהג טוב שהונהג ע"י אדם רשע, האם צריך לבטלו, כלומר האם יש להתייחס למתקן המנהג או יש להתעלם ממתקין המנהג, ולהתייחס לתוצאה כלומר לעצם המנהג שהוא טוב.

הגאון רבי יעקב ששפורטש זצוק"ל, שהיה גדול הדור בתקופתו של שבתי צבי שר"י, נשאל בספרו שו"ת "אהל יעקב" בסימן ע, על מנהג שהנהיג ש"ץ ימ"ש, לישא כפיים גם בשבת, ולא רק ביו"ט כמו כל המקומות שבחו"ל, ולאחר שהתברר שהיה משיח שקר, שאלו האם לבטל המנהג שהנהיג משום מתקן או יש להשאיר את המנהג כי בסופו של יום מנהג הגון הוא וכן נוהגים בא"י.

¹ . עניין זה נכתב על ידי ידידי חריף ובקיא הרב משה בירנבוים שליט"א, ולאור חשיבות הדברים, הוכנסו דבריו.

כללי המנהגים

ומהר"י ששפורטש הכריע שיש לבטל את המנהג ואלו דבריו :
"מי זה אשר תהיה קלה בעיניו ברכת כהנים וכו', ובפרט
אומרם ז"ל (סוטה מט.) אין לך יום שקללו מרובה משל
חברו, ותקנתו בברכת כהנים, ונוסף על זה היותו מצוות עשה
ד"אמור להם" (במדבר ו.כג), וכל דאפשר לעשותה בכל יום
מה טוב ומה נעים, אך מגלגלין זכות ע"י זכאי (שבת לב.),
וכיון שמקודם לא נהגו לאומרה כי אם בימים טובים, ועכשיו
נתחדשה בכל שבת, הר"ז טוב יותר ויותר זכות, ומתגלגל ע"י
חייב, והוא נידון למסית ומדיח שעליו נא' (דברים יג.ט) "לא
תחמול ולא תכסה עליו", ומכל שכן לגלגל זכות על ידו, ואף
אם המנהג הראשון אינו מתקן כל כך, אינו כלום לגבי
הלאו (שם א.יז) ד'לא תגורו מפני איש' ו'לא תחמול ולא
תכסה עליו'".

אמנם, הרי מפורש שנתמך בעיקר האיסור על דין מסית
ומדיח שיש בו לאוין שלא נדחים מפני עדיפות המנהג,
וממילא אכתי יש לעיין ברשע בעלמא, אם מצד דשם רשעים
ירקב ולא מסקינן בשמייהו, ומגלגלין זכות דוקא ע"י זכאי,
גם בכה"ג נבטל המנהג, א"ד כה"ג קיל טפי וצ"ע? ומסתבר
דכיון דקאמר קרא "ירקב" ודרשו חז"ל רקבובית תעלה בו,
כ"ש דאין להשאיר להם שום זכות, מיהו נראה דכה"ג יש
לחלק בין מנהג טוב בעלמא, למנהג שיש בו קיום מ"ע ושפע
וברכה, דמנהג טוב בעלמא נדחה ע"י ציווי דירקב, ומגלגלין
זכות דוקא ע"י זכאי. משא"כ מ"ע ושפע וברכה, נראה דעדיפי

כללי המנהגים

טפי לתועלת ישראל, ואין לבטל המנהג. ומ"מ יזכירו את הרשע לגנאי לפני או אחרי המנהג, כפי העניין והמתאפשר.

מנהגים שמקורם בספר חמדת ימים:

ישנם הרבה מנהגים שנוהגים בהם בית ישראל, שמקורם בספר חמדת ימים, כך למשל מנהג כל ישראל לומר בכל ערב שבת קודם הקידוש פרק "אשת חיל", ומקור לאמירת "אשת חיל" הוא בספר חמדת ימים חלק א דמ"ח ע"ג וז"ל "ויואמר פרק אשת חיל מראשה לסופה בנועם קולות ובגילה וברעדה".

כידוע על ספר חמדת ימים יצאו כמה עוררים, ויש שטוענים שספר זה נכתב על ידי נתן העזתי שר"י תלמידו של שבתאי צבי שר"י, יש לי להעיר בעניין שכל הקורא בספר חמדת ימים, מגלה כי מדובר בספר המלא בתורה ויראה, ספר המלהיב את הקורא לעבודת השם, אני בכל אופן קראתי בספר מספר פעמים, ולא הצלחתי להבין מה פסול מצאו בספר זה?

אמנם ראיתי בספר מנחת יהודה של המקובל הגדול הרב יהודה פתיה זצוק"ל, שכותב שם שרוחו של נתן העזתי התגלתה אליו, וסיפרה לו כי הוא כתב את הספר כדי להטעות את הבריות, ללכת אחר שבתי צבי ראה שם.

ואני הקטן סבור שאי אפשר לסמוך על אותם הדברים, שהרי כיצד ניתן לסמוך על רוח של אדם רשע? מי יתקע לידנו שלא

כללי המנהגים

שיקר? כיצד ייתכן לפסול ספר שקראו בו גדולי ישראל במשך מאות שנים, על סמך רוח של אדם רשע?

לכן נראה לי, שכל המנהגים שנהגו בהם בית ישראל, שמקורם בספר חמדת ימים, יש להמשיך ולנהוג בהם, שהרי מדובר במנהגים טובים שכלל אינם מנוגדים להלכה וזה פשוט.

מנהג שלמדו מן הגויים:

ויש עוד לשאול מה יהיה הדין בדבר מנהג שלמדו מן הגויים? האם יש לבטלו או שיש להמשיך ולנהוג בו? ואתן דוגמא לדבר.

בשו"ת מהר"י מינץ בסימן טו דן בעניין לבישת הפרצופים בפורים, ראה להלן שהבאנו את דבריו במלואם, ודברי מר"י מינץ הביא הרמ"א באו"ח בסימן תרצו.

והנה ברור לכל בר דעת, כי מנהג זה של לבישת הפרצופים (תחפושות), נלמד ממנהגי הגויים, בפרט לאור העובדה כי מנהג זה התפשט רק בארצות אירופה, ולא מצאנו לו זכר בארצות ערב, מה שמלמד כי מנהג זה נלמד ממנהגי הגויים.

וראה בשו"ת מים חים חלק א' סימן רצח, שנשאל בדבר המנהג שנהגו הרבה ללבוש על פניהם אותן הפרצופים הידועים ונקראים בלשון ער"ב בשם מאסכאראת והשיב הרב

כללי המנהגים

שם שיש לבטל מנהג וכי מקור מנהג זה נלקח מן הגויים, וכיון שספרו של הרב אינו מצוי אעתיק את לשונו:

"דע ידידי כי מנהג זה של לבישת הפרצופין נשתרבב מחג הנוצרים הנקרא בשם כא"ר נאו"ל...ועוד הפצתי בהם לחקור על יסוד מנהג זה מאין מוצאו, ואחר החיפוש בספרי דברי ימי האומות הקדמונים, מצאו שהוא ממעין נרפש ומקור מורשת של היונים והרומאים העתיקים, עובדי ע"ז, שהיו לובשים אלו הפרצופין ביום אידם, לאליל היין ולאליל היופי והזמה, ועושים בהם כל תועבה, ואם כן הוברר הדבר שיש בזה שמץ עבודה זרה".

נעיר, מה שכתב הרב שם שיש לבטל מנהג זה משום שמץ עבודה זרה, יש להשיב על דבריו כדרכה של תורה, אך אין לי פנאי כעת ועוד חזון למועד.

ויש לחקור האם יש לבטל מנהג זה של לבישת הפרצופים, כיון שנלמד ממנהג הגויים? או שמא כיון שמנהג זה יש בו טעם טוב, שמוסיף שמחה ליום הפורים יש לקיימו.

ואם נלמד המנהג מן הגויים מה בכך? הרי אין במנהג זה שמץ של עבודה זרה חלילה או הליכה בחוקות הגויים.

ונראה לומר, שכל מנהג שהתחיל מחיקוי של מנהג גויים, ואין באותו מנהג שמץ של עבודה זרה או פריצות חלילה או הליכה בחוקות הגויים, אם יש במנהג 'טעם טוב' והמנהג התפשט

כללי המנהגים

בכל ישראל, איני רואה סיבה מדוע יש לבטלו, וצריך לי עוד עיון בזה.

מנהגי טעות:

הנה כי כן, חלק מציבור הלומדים, סבורים שיש קדושה מיוחדת במנהגים, על כן מתעקשים ליישב כל מנהג אפילו בדוחק ואפילו במקום חשש איסור או במקום טעות.

אמנם בניגוד לאותם לומדים, חכמי ישראל התריעו שישנם מנהגי טעות שאין לסמוך עליהם ואף מצווה לבטלם ראה בתוספות בב"ב דף ב,א ד"ה בגויל שכתבו: "ונראה לר"ת דדוקא בהוצא ודפנא אבל פחות מכאן אפילו נהגו מנהג הדיוט הוא ומוכיח מכאן דיש מנהגים שאין לסמוך עליהם אפילו היכא דתנן הכל כמנהג המדינה"

גם בשו"ת מהרשד"ם יו"ד סי' קצ"ג כתב: "שיש לנו ללמד זכות על הראשונים וכל תצטדקי להראות על מה סמכו ואם אפשר לקיים המנהג" מכל מקום סיים "ובמקום שאי אפשר אי אפשר". במילים אחרות, אין לנסות וליישב מנהגים בכוח.

מנהגי ספירת העומר:

פעמים נוצר בלבול בין מנהג למנהג, כך למשל פסק מרן בשולחן ערוך או"ח בסימן תקנא סעיף יז: "טוב לזהר מלומר שהחיינו בין המצרים על פרי או על מלבוש, אבל על פדיון הבן אומר, ולא יחמיץ המצוה".

כללי המנהגים

ואילו כיום יש נוהגים שלא לברך ברכת שהחיינו גם בימי ספירת העומר ונראה שחל בלבול בין ימי בין המצרים לבין ימי הספירה. ופשוט שמדובר בטעות, שהרי על המנהג שלא לברך ברכת שהחיינו בימי בין המצרים קמו עוררים, מדוע שנוסיף את אותו מנהג גם לעניין ימי ספירת העומר?

מנהגים שבטעות ייחסו למנהג על פי הקבלה:

הנה, ישנם הרבה מנהגים שסבורים המון העם ולצערנו גם חלק מתלמידי החכמים (שלא בדקו כראוי בדבר) שיש לנהוג על פי הקבלה, בשעה שאין שום מקור למנהג בכתבי האר"י ז"ל או הרש"ש לאותם המנהגים.

טול למשל את מה שהתפשט לומר י"ג מידות בימים טובים, והרבה תלמידי חכמים סוברים שכך יש לנהוג על פי הקבלה, אולם כל המעיין בדבר מגלה שאין לנ"ל כל יסוד בכתבי האר"י ז"ל או הרש"ש ראה בעניין זה מה שהאריך בשו"ת וישב היס חלק ב' בסימן יא.

או טול למשל את המנהג שאין הבן הולך אחר מיטת אביו, וחלק מציבור תלמידי החכמים סבורים שמנהג זה מקורו בספר הזוהר הקדוש או כתבי האר"י ז"ל, בשעה שלא מצאנו מקור לנ"ל לא בספר הזוהר ולא בכתבי האר"י ז"ל ראה בעניין זה בשו"ת מבשרת ציון חלק ד' סימן מז.

כללי המנהגים

על כן, לא כל מנהג שטוענים שיש לנהוג על פי הקבלה, אכן מקורו על פי הקבלה, אלא יש לבדוק האם אכן יש מקור לאותו מנהג בספר הזוהר או בכתבי האר"י ז"ל או הרש"ש, שפעמים נובע אותו מנהג מטעות ואין עוד מקום להאריך בזה.

הערה על בעל הלכות קטנות:

בשו"ת הלכות קטנות, חלק א, סימן ט ראיתי שכתב: "וזה כלל גדול שהיה מוסד בידינו: אם הלכה רופפת בידך, פוק חזי מה עמא דבר. כי פשוט הוא אשר באהבת ה' את עמו ישראל, יסיר מכשול מדרכיהם, ולא יטו כל העולם אחר היחיד, אילו סברתו דחוייה".

כלומר הרב סבור שלא ייתכן שציבור שלם יטעו בדבר הלכה, על כן אם הציבור נוהג מנהג מסוים, לא ייתכן כי טעו הציבור.

וכעין דבריו של בעל הלכות קטנות ראיתי בשו"ת יד אליהו, חלק הפסקים, סימן כה שכתב: "הרי מבואר לנו שמה שהמנהג מוסכם אצל כלל ישראל, הוא על פי רוח הקודש, שהשם יתברך הופיע ביניהם, וממש כעל פי נביא הנהיגו, כי על ידי הרצון והמעשה לשם שמים, מאיר השם יתברך בכלל כנסת ישראל רוח הקודש איך לנהוג. ויש ראייה לזה מפסחים (דף סו ע"א): אם אינם נביאים - בני נביאים הם".

כללי המנהגים

ונראה שיש להעיר על דבריהם כדרכה של תורה, הרי המשנה הראשונה במסכת הוריות אומרת: "הורו בית דין לעבור על אחת מכל מצות האמורות בתורה והלך היחיד ועשה שוגג על פיהם, בין שעשו ועשה עמהן, בין שעשו ועשה אחריהן, בין שלא עשו ועשה פטור, מפני שתלה בבית דין. הורו בית דין וידע אחד מהן שטעו או תלמיד והוא ראוי להוראה והלך ועשה על פיהן בין שעשו ועשה עמהן, בין שעשו ועשה אחריהן, בין שלא עשו ועשה הרי זה חייב, מפני שלא תלה בבית דין. זה הכלל: התולה בעצמו, חייב. והתולה בבית דין, פטור"

אם יתכן כי חכמי סנהדרין מי שמפרשים את התורה ומכריעים בכל מחלוקות הלכתית בעם ישראל, יטעו בדבר הלכה, ועם ישראל אף יעשו כמותן, מדוע לא ייתכן כי ציבור (לא סנהדרין) יטעו בדבר הלכה? כלום הציבור גדול יותר מחכמי הסנהדרין? וצריך לי עיון בכל זה, ועוד חזון למועד.

פוק חזי מאי עמא דבר:

במספר מקומות בתלמוד אמרו חז"ל בתלמוד "פוק חזי מאי עמא דבר", ראה במסכת ברכות דף מה, א: "רבי טרפון אומר, בורא נפשות רבות וחסרונן. אמר ליה רבא בר רב חנן לאביי, ואמר ליה לרב יוסף הלכתא מאי? אמר ליה פוק חזי מאי עמא דבר" וראה עוד במסכת עירובין דף יד, ב: "אמר ליה רבא בר רב חנן לאביי; הילכתא מאי? אמר ליה פוק חזי מאי עמא דבר" ועוד.

כללי המנהגים

וכעין זה נאמר בתלמוד הירושלמי במסכת פאה פרק ז הלכה ה, : "כל הלכה שהיא רופפת ואין אתה יודע מה טיבה, צא וראה מה הציבור נוהג ונהוג"

יודגש, לא מדובר על הגיג או מליצה יפה, עניין לנו בכלל הלכתי ממש, וראינו כי חכמי ישראל הכריעו הלכות על סמך הכלל 'פוק חזי וכו' ראה בשו"ת מהר"ם בר' ברוך מרוטנברג, חלק ד (דפוס פראג), סימן רנא שכתב: "מנהג מבטל הלכה. כל מקום שהלכה רופפת, ראה היאך צבור נוהג"

וראה עוד בשו"ת הרשב"א בסימן רצג שכתב בעניין המנהג להזכיר לציבור את אמירת יעלה ויבוא, בתפילת ערבית, בין קדיש לעמידה. כתב "ופוק חזי מאי עמא דבר, וכן נוהגין בכל מקום ולא מיחה אדם בדבר".

וראה עוד בספר ברכי יוסף אות ד' משם הכפתור ופרח פרח נ"ו דף קי"ט ע"ב דפוס ברלין דהפרי הנקרא בידאנגאן (חציל) הוא אילן ומתקיים שלש שנים בלבד ואסור משום ערלה וכו' ומר זקניי החס"ל כתב וז"ל בספר כפתור ופרח אסר הבידאנגאן וכו' ואני שאלתי לתלמידי האריז"ל ואמרו לי כי תלמידו המובהק מהרח"ו ז"ל היה אוכל אותם גם העידו לי שמהר"ם אלשיך ז"ל היה אוכל אותם והיה אומר שהוא ירק לפי שכל אילן שעושה פירות בכל שנה הולך ומשביח וזה האילן של הבידאנגאן שנה ראשונה הוא טוב ומתוק ובשנה שנית גורע מעט והוא מר קצת ובשנה השלישית הוא מר הרבה שאינו ראוי לאכילה אלא ע"י הדחק וזה מורה שהוא

כללי המנהגים

ירק גם העידו לי ששאלו קצת חסידים להרב כמהר"י קארו ז"ל והשיב להם פוק חזי מאי עמא דבר גם העידו לי שגם האריז"ל היה אוכל אותם עכ"ל.

ובשירי ברכה אות ב' הביא תשובת הרדב"ז ח"ג דפוס פיורדא סוף סימן תקל"א שכתב וז"ל בשעליתי לארץ ישראל ראיתי כולם נהגו בו היתר משמע דפשיטא להו דהוי ודאי ירק וכו' ונתחדש לי טעם אחר שאין בכל מיני אילן שזרעין הגרעין ועושה פרי בתוך שנתו כזה הלכך ירק הוא עכ"ל.

וראה עוד בספר ארץ חיים סתהון שכתב: "כתב מורינו הרב מהרימ"ט בח"א סימן מ"ז דמה שכתב הכפתור ופרח פרק שביעי דף ב"ב ריש ע"א דפוס ברלין דעיר עזה ארץ ישראל היא אינו כן, כי הגם שנתכבשה כיבוש ראשון שכתוב בשופטים סימן א' פסוק י"ח אך כיבוש שני לא נתכבשה וכדמשמע בירושלמי שביעית פ"ו ה"א וביכורים פ"ג ה"ג ופוק חזי מאי עמא דבר כי כל ישראל אשר ישבו בעזה מעולם ושנים קדמוניות החזיקוה כחוצה לארץ ורבותינו הקדמונים שבירושלים החזיקוה כחוצה לארץ לענין תרומ"ע ושביעית שרוב הפירות והתבואה של ירושלים מביאין לה מעזה".

הרי לך, הביטוי 'פוק חזי מאי עמא דבר', הוא כלל הלכתי, שמכוחו הכריעו חכמי ישראל ספקות בהלכה.

כללי המנהגים

חכמת ההמונים:

הנה לפי דברינו שייתכן כי ציבור שלם יטעו בדבר הלכה, יש לשאול מדוע אמרו חז"ל את הכלל הלכתי "פוק חזי מאי עמא דבר"? מדוע להכריע כך בדבר הלכה?

הנה כאשר נרצה לפתור איזו שאלה, ככל שנשאל ו/או נתייעץ עם מספר רב של אנשים, כך סיכויינו לקבל תשובה נכונה גדולים יותר, שלא הרי אדם אחד המנסה לפתור שאלה, כהרי עשרה אנשים המנסים לפתור שאלה, וכמו כן לא הרי עשרה אנשים המנסים לפתור שאלה, כציבור שלם המכיל מאות אנשים, הנ"ל נקרא עקרון "חכמת ההמונים" הגורס שחוכמתו של ההמון/הציבור גדולה יותר, (בתנאים מסוימים) מחוכמתו של המומחה היחיד.

על פי זה ניתן להסביר את הכלל שאמרו חז"ל פוק חזי וכו', שחז"ל סברו שיש לומר, שאם ציבור שלם, נוהגים כך, כנראה שהגיעו למסקנה שכך יש לנהוג.

הסבר הלכתי של רבנו הרא"ש:

הסבר אחר מצאנו לכלל פוק חזי וכו' בדברי שו"ת רבנו הרא"ש בכלל נה שכתב: "הַלָּךְ אחר המנהג, דיש לתלות, שנראה לגדולים שהנהיגו המנהג, שהלכה כן".

כלומר רבנו הרא"ש סבור שאם ציבור שלם נוהגים באופן מסוים, אם חכמי ישראל לא מיחו בהם, כנראה הסכימו

כללי המנהגים

למנהג, במילים אחרות, יש תוקף הלכתי של חכמי ישראל למנהג, וחיזוק לדברי הרא"ש אפשר ללמוד מדברי שו"ת מהר"י מינץ שכתב בסימן טו את הדברים הבאים :

"על דבר לבישת הפרצופים שנוהגין ללבוש בחורים וגם בתולות זקנים עם נערים בפורים. הנה ראיתי שכבר פסק להתיר אהובי ועמיתי מחות' כרכא דכולא ביה אבקת הרוכלי' ריש כלה וריש גולה האשל הגדול מהר"ר אליקים סג"ל יצ"ו והוציא כאור משפטו כאשר נמוקו עמו. וראיותיו מוכיחין עליו כאלו יצאו מפי הגבורה ע"כ המהרהר אחריו כמהרהר אחר השכינה אף אני אמרתי להביא ראיה להתיר לא כמהרהר אחר הרב הגדול יצ"ו ולא כמחזיק דבריו כי אינו צריך ועוד כי ראיותיו ידיה אלימי מראיות ידי.

אבל באתי לטול שכר שיבא מכשורא דמצוה ליתן טעם ולהביא ראיה מה ראו על ככה גדולי' וחסידי עולם ז"ל שנתגדלתי אצלם אשר ראו בניהם ובנותיהם חתניהם וכלותיהם לובשין אותן פרצופים ושינוי בגדיהם מבגדי איש לבגדי אשה וכן להיפך. ואם היה ח"ו נדנד עבירה חלילה וחס להם לשתוק ולא ימחו וכ"ש וק"ו באיסור לאו אלא ודאי היה להם ראיה וסמך שהיתר גמור הוא ואין בלבוש זו הרהור עבירה לאפוקי מלבו של פלגאה וצדוקי ומוחרם גרשם בונה פאצ"ו המדבר והמהרהר אחר מטתן של גדולים וחסידי עולם זצ"ל."

כללי המנהגים

הרי לך כותב הרב, שאם חלילה וחס היה איסור בדבר או נדנד עבירה, היו גדולי ישראל מוחים על כך, נמצא שאם לא מיחו כנראה היה בידם סמך להתיר, והוא הדין אם רואים אנו ציבור שלם נוהג במנהג מסוים, וגדולי ישראל לא מיחו בדבר, כנראה יש להם על מה שיסמכו.

ביאור הכלל על פי דברי הרא"ש:

אוסף עוד את פירוש של רבנו אשר לכלל "פוק חזי וכו'" שכתב שכלל זה נאמר דווקא אם יש לנו ספק בהלכה, או אז "פוק חזי מאי עמא דבר", אמנם במקום שאין ספק, לא אמרין "פוק חזי וכו' שכתב שם כך:

"וכן אמרי' בירושלמי במקום שההלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג. פירוש אם יש רפיון בהלכה שאין ברור לך כמי נפסקה ההלכה וראית שנוהגין הלך אחר המנהג דיש לתלות שנראה לגדולים שהנהיגו המנהג שהלכה כן. אבל במקום שאין רפיון בהלכה אין לך לילך אחר המנהג שהוא כנגד ההלכה".

במקום שברור לנו שיש איסור לא אמרין פוק חזי מאי עמא דבר:

יודגש למרות מה שכתבנו בעניין "פוק חזי מאי עמא דבר" ולמרות דבריו של רבנו אשר, במקום שברור לנו שיש איסור בדבר, לא אמרין, כיון שלא מיחו בהם גדולי ישראל, כנראה יש להם על מה לסמוך.

כללי המנהגים

שיש לומר אדרבא גדולי ישראל מיחו בדבר, אך דבריהם נפלו על אוזניים ערלות, או שמא כלל לא ידעו מאותו מנהג איסור, וראה מה שכתב בשו"ת מים חיים חלק א' בסימן רסט שכתב שם כדברינו.

ספק במנהג:

הנה כי כן, במקום שיש לנו ספק האם בכלל יש מנהג אם לאו, יש לנהוג כעיקר הדין ולא כפי המנהג, את הנ"ל יש ללמוד מדברי הטור בחו"מ סימן ס סעיף ח' שכתב בשם אביו הרא"ש כך:

"חזר השואל ואמר שאי אפשר לו לברר המנהג כיצד נהגו ועל זה השיב לו סבור הייתי שאי אפשר שלא תוכלו לעמוד על המנהג לכן כתבתי שאין להוציא מיד הלוקח עד שיתברר המנהג וכיון שכתבת שאי אפשר לברר שפשט המנהג שם שלא להגבות לב"ח ממטלטלי משועבדים אלא אדרבה אירע מעשה פעמים שהגבה הדיין ממטלטלי משועבדים אומר אני כיון שאין בירור למנהג יעמוד הדבר על דין תורה ויגבו לבעל חוב ממטלטלין הידועין שקדמו ללוה קודם החוב שלוה"

וכמו כן ניתן ללמוד את הנ"ל מדברי השולחן ערוך אבן העזר סימן קיח סעיף ו' שכתב: "דבר שאינו מפורש בתקנה, נעמידנו על דין תורה. הגה וכן כל ספק שיש בתקנה, על ירשי האשה להביא ראיה, דאין מוציאין ירושת הבעל מספיקא"

כללי המנהגים

וכך כתב בפירוש בספר שיורי ברכה יו"ד סימן ריד, שהואיל ומ"ש דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירן בפניהם, אינו אלא מדרבנן, אם יש ספק במנהג אם נהגו להחמיר או לא יש להקל.

הבהרה יש להיצמד לעיקר המנהג ולא להרחיבו:

הנה לא רק במקום ספק יש לנהוג כעיקר הדין, אלא הוא הדין שאין להרחיב את המנהג או ללמוד קל וחומר מהמנהג לדברים אחרים, ואסביר.

לפני כשבע מאות שנה בערך החלו באשכנז להחמיר שלא לאכול קטניות בפסח, מנהג זה החל במקצת קהילות ואט אט החל להתפשט בכל ארצות אשכנז, עד שהרמ"א פסק בסימן תנג סעיף א' על דברי מרן שהתיר קטניות: "והמנהג באשכנז להחמיר ואין לשנות מיהו פשוט דאין אוסרים בדיעבד אם נפלו תוך התבשיל וכן מותר להדליק בשמנים הנעשים מהם ואינן אוסרים אם נפלו לתוך התבשיל וכן מותר להשהות מיני קטניות בבית".

ובשו"ת אגרות משה חלק ג חלק או"ח סימן סג, נשאל האם יש איסור קטניות בפינאט ובתוך דבריו כתב הרב שיש להתיר את הפינאט מהסיבה: "ולכן אין לנו בדבר אלא מה שמפורש שנהגו לאסור וכן מה שידוע ומפורסם.

כללי המנהגים

וגם יש ליתן טעם דדין מה שנאסר במנהג הא אין זה דבר הנאסר בקבוץ חכמים, אלא שהנהיגו את העם להחמיר שלא לאכול מינים אלו שהיה מצוי לאוכלם מפני הטעמים דחשש מיני דגן שנתערבו שקשה לבדוק ומפני שעושין קמחים, אבל כיון שלא תיקנו בקבוץ חכמים לאכול דברים שיש חשש שיתערב בהן מיני דגן ודברים שעושין מהם קמח, אלא שהנהיגו שלא לאכול איזה מינים לא נאסרו אלא המינים שהנהיגו ולא שאר מינים שלא הנהיגו מפני שלא היו מצויין אז, שלכן תפוחי אדמה שלא היו מצויין אז כידוע ולא הנהיגו ממילא לאוסרם אינם בכלל האיסור דאלו מינים שנהגו לאסור אף שיש אותו הטעם ממש דאין למילף ממנהג לאסור גם דבר שלא נהגו לאסור"

כלומר מדברי הרב עולה כי אין להרחיב מנהג, מה שנהגו נהגו, ומה שלא נהגו לא נהגו.

אביא דוגמא נוספת, בספר ילקוט יוסף חלק דינים לאישה ולבת בהלכות תשעה באב, דן אם יש איסור לכבס במוצאי תשעה באב וכתב בהערות שם, במסכת תענית (ל א) נפסקה הלכה שאין איסור להסתפר ולכבס אלא עד התענית. וכן פסקו הטור והשולחן ערוך (סי' תקנא ס"ד).

אמנם בגמ' תענית כט, א אמרו, שבשבעה באב נכנסו האויבים לבית המקדש וחיללוהו, ובתשעה באב סמוך לערב הציתו בו את האור והיה דולק והולך כל יום עשירי באב עד הערב,

כללי המנהגים

ואמר רבי יוחנן, אילו הייתי בדור ההוא לא הייתי קובע את הצום אלא בעשירי באב, מפני שבו נשרף רובו של ההיכל.

ועל פי האמור כתבו הטור והש"ע בסימן תקנח, שמנהג כשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל י' באב וביום עשירי. והוסיף המהרש"ל בתשובה (סימן צב), שהוא הדין שאסור להתרחץ ולהסתפר ולכבס.

אולם המאמר מרדכי (סימן תקנח סק"ב) כתב, שמדברי מרן והרמ"א (בסי' תקנא ס"ד) שכתבו שלאחר התענית מותר מיד להסתפר ולכבס, מוכח שאף מתורת מנהג לא אסרו אלא אכילת בשר ושתית יין, אבל לא לעניין להסתפר ולכבס. גם בשו"ת הרמ"ץ (חאו"ח סי' מ') כתב, שמותר לעשות נישואין בליל מוצאי תשעה באב, שלא אסרו אלא עד התענית, כלשון השולחן ערוך (סי' תקנא ס"ב), ולא מצינו חומרא אלא לגבי אכילת בשר ויין במוצאי תשעה באב, כמו שכתב בשלחן ערוך (סי' תקנח), והבו דלא להוסיף עלה להחמיר גם בנישואין.

ואע"פ שבתשובת מהרי"ל (סי' קכה) כתב: שגם בתשעה באב שחל בשבת ונדחה ליום ראשון, אין לאכול בשר ויין בלילה, משום חומר התענית ואבלותו של היום, ושייך לבין המצרים. ומכיון שמנהג אשכנז שלא לעשות נישואין בכל ימי בין המצרים, וכמ"ש הרמ"א (בסי' תקנא ס"ב), גם בליל מוצאי תשעה באב השייך לבין המצרים, יש למנוע נישואין.

כללי המנהגים

זה אינו, שבכל דבר שהוא מצד המנהג, אין ללמוד ממנו ולדמות מילתא למילתא אפי' בדבר הדומה לו, שיש לומר שדוקא בזה נהגו כן, ולא בדבר הדומה לו. (וכ"כ הר"ן ריש פרק ראשית הגז, כי מה שנהגו נהגו, מה שלא נהגו לא נהגו). וכ"כ הרא"ש בתשובה (כלל נד סי' א'), והביא ממה שאמרו אין למדין דברי סופרים מדברי סופרים. ואם יש להסתפק שמא נהגו לאסור נישואין גם בליל מוצאי תשעה באב, יש להעמיד הדבר על עיקר הדין, כמו שכתב הרא"ש בתשובה (כלל נה סי' ז') ראה שם.

הרי לך, שאין לדמות מילתא למילתא בעניין מנהגים או להרחיב את המנהג, שאין לך אלא מה שנהגו.

וראה גם בשו"ת חתם סופר חלק אורח חיים סימן נו, כתב בפשיטות שברכת החמה היא כמצות עשה שהזמן גרמא, וכתב, ובאמת לא ידעתי מדוע לא נהגו נשים לברך ברכה זו, והטעם שכתב המגן אברהם (סימן תכ"ו) בברכת הלבנה, שהנשים גרמו פגם הירח, אינו שייך בברכת החמה, ומכל מקום מה שנהגו נהגו ומה שלא נהגו הבו דלא להוסיף עלה ראה שם.

ספק ספקא כנגד מנהג-הפסק טהרה בבין השמשות:

הנה כי כן, דעת מרן הגאון הרב עובדיה יוסף זצוק"ל בספרו טהרת הבית בסימן יג, להקל בבדיקת הפסק טהרה תוך שלוש עשרה דקות וחצי לשקיעה (כלומר בבין השמשות).

כללי המנהגים

וטעמו ונימוקו, שיש בנידון דידן מספר ספקות להקל, שמא לא ראתה קודם השקיעה, ואם תאמר ראתה, שמא בן השמשות יום הוא, ואם תאמר לאו יום הוא, שמא הלכה כרבי יוסי שבן השמשות מתחיל בסיום בן השמשות דרבי יהודה, ואפילו תאמר הלכה כרבי יהודה, שמא הלכה כרבנו תם שלשיתו עדיין יום גמור הוא ראה שם.

הנה, בספר אבני שוהם בסימן קצו סעיף א', הביא את דברי ספר תפארת יצחק שכתב משמו של הגאון הרב בן ציון אבא שאול זצוק"ל, שאין לצרף את שיטת ר"ת לספק ספקא, מפני שאין עושים ספק ספקא כנגד המנהג, נעיר הספר הנ"ל אינו מצוי אצלי, ולא ראיתי את טעמו.

ונראה לומר, שלא שייך לעשות ספק ספקא נגד מנהג, שהרי במקום מחלוקת הפוסקים עבדין ספק ספקא, שאין לו הכרעה כדעת מי ההלכה, אמנם במקום מנהג, בא המנהג והכריע כיצד יש לנהוג, נמצא אם כן, אם נוהגים אנו כדעת הגאונים, נמצא שישנה הכרעה שלא כשיטת ר"ת, ונמצא שאי אפשר לצרף את שיטת ר"ת לספק ספקא.

זאת ועוד, אם עבדין ספק ספקא נגד מנהג, נמצא שמחקת בעצם את כל המנהגים, שהרי בכל מנהג ניתן לעשות ספק ספקא, שהרי תמיד כמעט תמצא שתי ספקות, ותוכל לעשות ספק ספקא.

כללי המנהגים

זאת ועוד ועיקר, בחיבורי "הלכה ומציאות בזמן הזה", הוסבר כי שיטת ר"ת לעניין זמן השקיעה, נסתרת מהמציאות, ואף הוסבר שם כי אי אפשר לומר שיש שתי שקיעות ראה שם.

נמצא אם כן, שלא ניתן לצרף את שיטת ר"ת לספק, שהרי אין לנו כלל ספק, שכולנו יודעים שאין שתי שקיעות, כולנו יודעים שמהלך השמש הוא לא כסברת ר"ת, אם כן כיצד ניתן לצרף שיטה, שאנו יודעים שהיא טעות, לספק? וצ"ע.

לאורך השנים משתנים המנהגים:

הנה כי כן, עם חילופי העתים, משתנים עמם גם המנהגים, כל המעיין בספרי הפוסקים רואה את הנ"ל בחוש, על כן אין להביא שום ראיה ממנהגים שנכתבו בספרים של הדורות הקודמים, שייתכן מאוד שבעבר נהגו כך, וכיום נוהגים אחרת.

טול למשל מה שכתב בשו"ע או"ח סימן קמה סעיף א': "בימי חכמי הגמרא היו נוהגים לתרגם, כדי שיבינו העם" ואילו בסעיף ג כתב מרן: "האידנא לא נהגו לתרגם, משום דמה תועלת בתרגום כיון שאין מבינים אותו"

או טול למשל מה שכתב מרן בשולחן ערוך או"ח בסימן תקנה: "נוהגים שלא להניח תפילין בתשעה באב שחרית, ולא טלית, אלא לובשים טלית קטן תחת בגדיו בלא ברכה;

כללי המנהגים

ובמנחה מניחים ציצית ותפילין, ומברכים עליהם", ואילו בזמן הזה, הרבה קהילות מבני עדות המזרח נהגו דווקא כן להניח תפילין ולהתעטף בטלית בתפילת שחרית ולא במנחה.

או טול למשל מה שכתב מרן בשולחן ערוך או"ח סימן קלא סעיף א': "אין לדבר בין תפלה לנפילת אפים. כשנופל על פניו, נהגו להטות על צד שמאל", היום אף אחד מבני עדות המזרח, אינו מטה על צד שמאל בזמן נפילת אפיים, ויש עוד עשרות דוגמאות ולא באתי להאריך אלא לקצר.

דת יהודית תלויה במנהג המקום:

כידוע לכל בר בי רב, דת יהודית בשונה מדת משה, הם אותם מנהגי צניעות שנוהגות הנשים ראה בשולחן ערוך אבן העזר בסימן קטו סעיף א' "איזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל".

דת יהודית בשונה מדת משה, תלויה לפי מנהג המקום, כלומר דת משה אינה משתנה ואינה תלויה במנהג המקום, ואילו דת יהודית משתנה לפי מנהג המקום.

ובמה דברים אמורים? הרמב"ם בפרק כד מהלכות אישות (הל' י"ב) כותב כך: "איזו היא דת יהודית, הוא מנהג הצניעות שנהגו בנות ישראל, ואלו הן הדברים שאם עשתה אחת מהן עברה על דת יהודית, יוצאה לשוק או למבוי מפולש וראשה פרוע ואין עליה רדיד ככל הנשים, אעפ"י ששערה

כללי המנהגים

מכוסה במטפחת" הרי לך הרמב"ם מחייב משום דת יהודית אישה לכסות את ראשה ברדיד (מלבד כיסוי הראש שעל שיערה).

ואילו בפרק י"ג (הל' י"א שם) כתב כך: "מקום שדרכן שלא תצא אשה לשוק בכפה שעל ראשה בלבד עד שיהיה עליה רדיד החופה את כל גופה כמו טלית, נותן לה בכלל הכסות רדיד הפחות שבכל הרדידין" משמע מדברי הרמב"ם, שבמקום שאין דרך הנשים לצאת ברדיד, אין צריך לתן לה רדיד בכלל הכסות.

והקשה בשו"ת אור לציון חלק א' סימן יא, הרי הרמב"ם כתב שרדיד יש בו משום דת יהודית, ותיירץ שהרמב"ם מפרש דת יהודית, היינו דת שנוהגות הנשים, כלומר מנהגי הצניעות שהנשים נוהגות להיות צנועות, וכל מקום ומקום לפי מנהגו ראה שם, וגם בשו"ת ברכת יהודה חלק ו' חלק אבן העזר שכתב גם שדת יהודית תלויה לפי מנהג המקום.

דעת הגאון מרן הרב עובדיה יוסף זצוק"ל בעניין מנהגי עדות:

דעת מרן הגאון הרב עובדיה יוסף זצוק"ל שעל כל העדות לאחר שעלו ארצה לשנות את מנהגם כמנהג מרן השולחן ערוך, ראה למשל בשו"ת יחוה דעת חלק א סימן יב, וחלק ד סימן לא והדבר ידוע בכל ספריו, לשם המחשה אצטט את דבריו:

כללי המנהגים

"ובנידון שלנו אפילו כל אנשי אותה עדה נהגו בעודם בחו"ל להחמיר, ופשט מנהגם בכל תושבי העיר, הרי מיד כשעלו ארצה על מנת שלא לחזור לחו"ל, היו רשאים לנהוג כמנהג ארץ ישראל להקל, וכמו שהורה מרן בשו"ת אבקת רוכל (סי' רי"ב)... לפיכך אע"פ שהם בחרו להמשיך במנהגם להחמיר, אין בניהם חייבים להחמיר כמנהג אבותיהם, ואין בזה משום אל תטוש תורת אמן, כיון שרוב התושבים בארץ ישראל נוהגים להקל כדעת מרן שקבלנו הוראותיו".

וכך גם כותב בנו של מרן בספרו ילקוט יוסף דינים לאישה ולבת פרק מג, כדלהלן:

"וכאן המקום להבהיר שמן הראוי והנכון שכל הספרדים יתאחדו אגודה אחת וינהגו בכל הדברים כדבריו של המרא דאתרא השולחן ערוך זיע"א, ואף שבכמה דברים במרוקו נהגו שלא כדעת מרן, הנה לאחר שעלו לארץ יש להם לנהוג כדעת מרן, הן לקולא והן לחומרא, וכפי המבואר בתשובת מרן באבקת רוכל (סימן ריב), דקהלה שנהגו כהמרא דאתרא, ובאו לשם עוד אנשים ממקומות אחרים, קמא קמא בטיל, ואף אם נתרבו על היושבים, כיון שבאו קימעא קימעא עליהם לנהוג כמנהג המרא דאתרא"

ואני הקטן שואל שאלה, אם אכן על כל העדות לשנות את מנהגם כמנהג מרן השולחן ערוך, מדוע ישנם דינים שבחרנו לחזור לנהוג כמרן השולחן ערוך? ואילו בשאר דינים המשכנו לנהוג שלא כמרן השולחן ערוך, מה בין פנינה לבין חנה?

כללי המנהגים

טול למשל לעניין הדלקת נרות שבת, שדעת מרן השולחן באו"ח סימן רסג סעיף ה', כי על הנשים לברך קודם הדלקת הנרות, ואילו דעת הרמ"א שם, שעל הנשים לברך לאחר הדלקת הנרות.

ובשו"ת יביע אומר חלק ב' או"ח סימן טז, קרא להזהיר את הנשים שלא לברך לאחר ההדלקה אלא עליהם לנהוג כדעת מרן השולחן ערוך, ולברך קודם ההדלקה ראה שם, דברי מרן הראשון לציון, מנוגדים למנהג שנהגו חלק מהספרדים ובני עדות המזרח בחו"ל.

מדוע לעניין סדר נטילת ידיים אין אנו עושים כמרן השולחן ערוך? הרי מרן פסק באו"ח סימן קנח סעיף יא כד: "מברך קודם נטילה, שכל המצות מברך עליהם עובר לעשייתן; ונהגו שלא לברך עד אחר נטילה, משום דפעמים שאין ידיו נקיות, ומפני כך מברכין עליהם אחר ששפשף ידיו, שכבר ידיו נקיות קודם שיטול עליהם מים שניים".

הרי לך, מרן פוסק שיש לברך על נטילת ידיים קודם הנטילה עצמה, אלא שהמנהג לברך בין נטילה ראשונה לשנייה, אנו נוהגים לא כדברי מרן, ולא כפי המנהג שנהג מרן, ואני שואל שאלת תם, אם עלינו לשנות את מנהגנו כפי שהורה מרן, מדוע לעניין נטילת ידיים אין פוצה פה ומצפצף?

כללי המנהגים

או טול למשל מה שפסק מרן השולחן ערוך באו"ח בסימן ח סעיף יא כתב: "עיקר מצות טלית קטן, ללבושו על בגדיו, כדי שתמיד יראהו ויזכור המצות"

כיום מנהג הספרדים הוא לא כמו שפסק מרן, אלא נוהגים הספרדים ובני עדות המזרח, ללבוש את הטלית קטן מתחת לבגדיהם, ושוב אשאל, מדוע לא לנהוג כפי שפסק מרן השולחן ערוך?

או טול למשל מה שפסק מרן בשולחן ערוך או"ח בסימן תרעא סעיף ה':

"נר חנוכה מניחו על פתח הסמוך לרשות הרבים מבחוץ. אם הבית פתוח לרשות הרבים, מניחו על פתחו; ואם יש חצר לפני הבית, מניחו על פתח החצר... ובשעת הסכנה שאינו רשאי לקיים המצוה, מניחו על שלחנו ודיו"

הרי לך, מרן פוסק שיש להדליק נרות חנוכה מחוץ לבית, ורק בשעת הסכנה יש להדליק נרות בתוך הבית, אמנם כיום המנהג להדליק נרות בתוך הבית, ראה בעניין זה בילקוט יוסף חנוכה בסימן תרע"א מה שכתב שם.

ואשאל שוב, מדוע לא נחזיר עטרה ליושנה? מדוע לא ננהג כפי שהורה מרן השולחן ערוך?

או טול למשל מה שפסק מרן בשולחן ערוך אבן העזר סימן נה סעיף א: "הארוסה, אסורה לבעלה מדברי סופרים, כל זמן

כללי המנהגים

שהיא בבית אביה ; והבא על ארוסתו בבית חמיו, מכין אותו מכת מרדות.... אפילו אם קדשה בביאה, אסור לו לבא עליה ביאה שניה בבית אביה, עד שיביא אותה לתוך ביתו ויטייחד עמה ויפרישנה לו, ויחוד זה הוא נקרא כניסה לחופה, והוא הנקרא נשואין בכל מקום"

הרי לך, דעת מרן השולחן ערוך, שחופה היא הייחוד של החתן והכלה, מכל מקום המנהג פשוט אצל הספרדים שאין החתן והכלה מתייחדים מיד לאחר סיום ברכת שבע הברכות.

וראה עוד בספר ארץ חיים סתהון יו"ד בסימן צח שכתב על דברי הרמ"א כך: "בהג"ה ואין נוהגים עכשיו לסמוך על עכו"ם ומשערין הכל בששים... וכתב הפר"ח לעיל סימן פ"ז סעיף י"א ס"ק כ"ט דגם אנן לא נהגין בזה כדברי מרן המחבר ז"ל אלא כמ"ש מור"ם ז"ל דלעולם משערין בששים.

ושוב אשאל מדוע לא לחזור ולנהוג כפי שפסק מרן? ודוגמאות כאלו יש עוד הרבה, אך אין טעם להאריך בזה.

וכל התירוצים שכתבו הפוסקים, מדוע אין אנו נוהגים כפי שהורה מרן, תקיפים גם לעניין ברכת הדלקת נרות שבת, מדוע לעניין הדלקת נרות שבת, מורה ובא מרן הראשל"צ לעשות כפי שהורה מרן, ואילו בשאר עניינים לא? וצריך לי עיון בכל הנ"ל, ועוד חזון למועד.

כללי המנהגים

בעניין הראיה מדברי שו"ת אבקת רוכל:

אחת הראיות שמביא מרן הרב היא מדברי מרן הבית יוסף שכתב בשו"ת אבקת רוכל בסימן רי"ב, בדבר עיר שבאו לדור בה ספרדים ואשכנזים, והרוב היו ספרדים, והיה על האשכנזים לנהוג כמנהג הספרדים לכל דבר, בין להקל בין להחמיר, מאחר שאין דעתם לחזור למקומם, וכן עשו, ואחר כך נתברר האשכנזים על הספרדים, צריכים כל האשכנזים להמשיך לנהוג כמנהג הספרדים גם להקל, לפי שהאשכנזים הראשונים בטלו לגבי הספרדים אשר קדמו להם, ונעשו כאילו כולם ספרדים, והאשכנזים שבאו לאחר מכן בטלים לגבי הקודמים, ולכן רשאים האשכנזים לאכול משחיטת הספרדים ובדיקתם, ואפילו בדברים שהספרדים נוהגים להקל והם היו נוהגים להחמיר, ולא עוד אלא שאם באו להחמיר על עצמם אינם רשאים, מפני הלעז, ומפני המחלוקת" ראה שם.

הנה כי כן, אכן זו דעת מרן הבית יוסף, אך יש חולקים בדבר, כך למשל דעת המרשד"ם ביו"ד סימן מ' כי הדברים אמורים דווקא ביחיד שהגיע אל קהילה חדשה, עליו לנהוג כאותה קהילה, אך ציבור שהגיע לעיר חדשה, אין הם מתבטלים לאנשי העיר כדלהלן:

"ומה שנראה לע"ד ולקצור השגתי טעם בזה כי אפשר שלא אמרו זה רק ביחיד או יחידים שבאו למקום החומרא שהם בטלים לגבי בני העיר אשר באו שם וכ"נ לדקדק מלשון הר"ן

כללי המנהגים

בתש"ו סימן י"א וז"ל אין ספק שבני העיר יכולין להתקין ביניהם חוקים ומיהו דוקא לאותם שנקראין בני עירם וכו' עד כיון שאינו מבני קהלם ע"כ. פתח בעיר וסיים בקהל אלא ודאי דהיינו עיר היינו קהל.

אבל כאשר הם קהל בפני עצמם הרי הם כאלו יושבים אלו בעירם ונוהגין כמנהגם ואלו בעיר' ונוהגין כמנהגם... וכמו שתמצא היום בשאלוניקי העיר הגדולה אשר היא עיר ואם בישראל הספרדים הם בית דין בפני עצמן והאשכנזים ב"ד בפני עצמם אלו נוהגין מנהגיהם כמבראשונה ואלו נוהגין וכו' עד מודים הם שאין כאן לא תתגודדו דכדברא קי"ל ע"כ. והדבר ידוע שהיה מפורסם שהאשכנזים קדמו ליישב בשאלוניקי וא"כ היה ראוי לגדור כל הבא אחריהם למנהגם אם לא מן הטעם שאמרתי כנ"ל

זאת ועוד, ראה בספר ארץ חיים סתהון בקונטרס הכללים כלל כד, שדן בזה, ומדבריו שם משמע שדברי מרן בשו"ת אבקת רוכל אמורים דווקא עם התערבבו בני הקהילה יחד, אמנם אם כל קהילה קיימה אורח חיי בנפרד, היא אינה מתבטלת ועליה להמשיך במנהגיה, ולחביבות הדברים אצטט את דבריו :

"והנה לפי מ"ש מרן ז"ל באבקת רוכל סימן רי"ב לענין סירכא לדופן צר דיו"ד סימן ל"ט סעיף י"א דהאשכנזים אוסרים והספרדים מתירים דהאשכנזים שבעיר פליבנא צריכים להיות נגררים אחר הספרדים בקולות ובחומרות,

כללי המנהגים

משום שבתחילה בעת שנעשה שם ישוב יהודים באו ביחד ספרדים ואשכנזים לדור שם ושתי הכיתות עדין לא נקבעו שם והיו אז הספרדים מרובים על האשכנזים, ואפילו אם אח"כ ניתוספו האשכנזים מעט מעט עד אשר נתרבו על הספרדים, מ"מ צריכים לנהוג כהספרדים לפי שהאשכנזים הראשונים שבאו יחד עם הספרדים שהיו מרובים בעת ההיא בטלו לגבי הספרדים, והו"ל כולם כספרדים וכל האשכנזים שיתוספו אח"כ בטלים לגביהו.

וכל שכן היכא שכבר קדמה קביעות הספרדים בעיר ואח"כ באו אשכנזים לדור שם אפילו היו קהל גדול ביחד בעת שבאו שם יותר הרבה מן הספרדים הקבועים מקודם, שצריכים האשכנזים לנהוג כקולות וחומרות הספרדים הקבועים מקודם ע"ש באורך.

וא"ב לדבריו ז"ל בשאלוניק וכיוצא וכן בעיה"ק ירושלים ת"ו שבזמן התה"ד כבר היו אשכנזים וספרדים בירושלים וכמ"ש בפסקים וכתבים להתה"ד סימן פ"א איזה אחת מהכיתות שקדמה קביעותה בעיר לחברתה או שהיתה מרובה אם באו שתי הכיתות ביחד לדור שם היה צריך שהיא תהיה העיקרית והכת האחרת תהיה נגזרת אחריה.

וכפסק הרא"ש ולכאורה לא אתי שפיר אלא לדעת מהריב"ל ח"ג סימן י"ד חקירה רביעית והרשד"ם יו"ד סימן מ' המ"ל הובא דבריהם במשא מלך בתורת המנהגים חקירה י"א דף נ"א ע"א ובכנה"ג יו"ד סימן ל"ט הגהב"י אות ר"צ ובפר"ח

כללי המנהגים

או"ח סימן תצ"ו במנהגי איסור אות י"ט ובעוגת אלי' להר' מהר"א ישראל בעל קול אלי' ז"ל סימן ל"ט דהיכא שבאו אח"כ קהל אחד בבת אחת יש להם לנהוג בקוליהון וחומריהון כמנהג מקומם ואינם נגררים אחר הכת שקדמה קביעותה בעיר וכ"כ הכנה"ג יו"ד סימן ס"ד הגהב"י אות מ"ב משם מהר"א צוידאל ומהר"ב בן ברוך וכ"כ הכנה"ג יו"ד סימן ל"ט הנז"ל בדעת מורו הרב הוא מורינו מהרימ"ט בתשו' כת"י וכן נראה דעת הר' מקור ברוך סוף סימן ב"ד ומהר"ב בנימין שהובא בפרי האדמה ח"א דף קס"ב סוף ע"ב וכן נראה דעת הר' עוגת אלי' הנז"ל שלא התיר לאנשי רודיס שבאו לדור להתנהג כקולות ירושלים אלא משום שבאו מעט מעט ע"ש וא"ב י"ל בעניין האשכנזים והספרדים בירושלים ת"ו שהיה המציאות כנז"ל שבאו מן הכת השנית קהל אחד בבת אחת.

אמנם לפי מ"ש הפר"ח שם על דברי מהריב"ל והרשד"ם הנז"ל דאין דבריהם קיימים אלא כשבאו ונעשו קהל אחד בפני עצמם דאז יש לכל קהל דין עיר וב"ב מהרח"ש בכונת מהריב"ל הנז"ל הובא דבריו בתשו' הר' מהר"ר ברוך אנגיל סוף סימן וא"ו ובכי האי גוונא מתבאר מתשו' פנים מאירות ח"ב סימן קל"ב הנז"ל דאף שבעיר בילוגראדו היה שם קהל הספרדים תושבים משנים קדמוניות ויחידים אשכנזים שבאו שם אח"כ ונתיישבו עמם ולא היה דעתם לחזור היו צריכים לנהוג כמנהג הספרדים אפילו לקולא וקמא קמא בטל לגבי קהל הספרדים אכן עכשיו שיש קהל אשכנזים שנתרבו שם

כללי המנהגים

ונעשו קהל קדוש בפני עצמן בב"ד לבדם כל קהל וקהל יחזיקו במנהגם הן לקולא הן לחומרא והן ממש כשתי ב"ד בעיר אחת דליבא משום לא תתגודדו י"ל דמ"ש מרן ז"ל באבק"ר סימן רי"ב הנז"ל מצרי בשלא נעשו קהל אחר בפני עצמם בענין ב"ד וכיוצא אלא נתערבו בקהל הקדום שבעיר ובי"כ הרב מהר"ש העליר ז"ל אב"ד דק"ק אשכנזים פה צפת ת"ו בסוף קונטרס טהרת הקודש בכוונת דברי מרן ז"ל הנז"ל רעי' תשו' ישמח לב גאגין אה"ע סימן ד' דף ז' ע"א ותשו' דבר משה תאומים סי' ל"א"

זאת ועוד, המציאות ההיסטורית מלמדת שלא כדברי מרן הבית יוסף, שהרי המציאות בכל העולם מוכיחה כי דברי מרן לא התקבלו, שהרי בכל מקום בו חיו יהודים, כאשר הגיעו יהודים מארצות שונות, חיו להם בקהילה נפרדת, ולא ויתרו או שינו את מנהגיהם.

כך למשל לעיר צפת (בזמנו של מרן הבית יוסף), הגיעו יהודים מארצות ספרד, אשכנז ועוד, וכל קהילה נהגה כפי מנהג מקומם, הקימו בתי כנסת לעצמם, בתי דין לעצמם, וראה בעניין זה מה שכתב בשו"ת חמדה גנוזה לרב דוד שלוש, מה שכתב בעניין קבלת הוראות מרן ראה שם.

אעיר עוד, מרן היביע אומר סבור כי מרן הבית יוסף היה מרא דאתרא של ארץ ישראל, ועל כן עלינו לנהוג לפיו, לאחר המחילה מרן מעולם לא היה מרא דאתרא בארץ ישראל,

כללי המנהגים

וראיות על כך יש למבכיר, הארכתני בזה בחיבורי "חומרות וקולות" ואין טעם לכפול את הדברים.

גוי שהתגייר כיצד עליו לנהוג?

קיי"ל גר שהתגייר כקטן שנולד דמי, אם כן כיצד על גר לנהוג לאחר גיורו? האם עליו לנהוג כמנהג האשכנזים או כמנהג הספרדים?

וראיתי בשו"ת יחוה דעת בחלק ה' בסימן לג שכתב כי כל גר שהתגייר, עליו לנהוג כפסקי מרן השולחן ערוך גם אם אבותיו מארצות אשכנז, מהסיבה כי מרן השולחן ערוך הינו מרא דאתרא דארץ ישראל ראה שם.

לאחר הקידה חמש מאות אמות ולאחר אלף המחילות, נראה שיש להשיב על דבריו, שהרי כפי שכתבתי בספרי הקטן "חומרות וקולות", מרן השולחן ערוך לא היה מרא דאתרא דארץ ישראל, זו היא המציאות ועל כן מדוע יש לחייב גר לנהוג כפסקי מרן השולחן ערוך? מדוע לא יוכל לבחור לנהוג כפסקי הרמ"א?

בעל תשובה כיצד עליו לנהוג?

כמו כן, יש לחקור לגבי בעל תשובה ממוצא אשכנזי או ספרדי, שהוריו לא שמרו תורה ומצוות, כלומר אין לו מסורת אבות, כיצד עליו לנהוג? האם עליו לנהוג כמנהג האשכנזים או כמנהג הספרדים?

כללי המנהגים

וראיתי בשו"ת יביע אומר חלק י או"ח סימן ט', שדן בעניין כעין זה, בבעל תשובה ממוצא אשכנזי, שחזר בתשובה על ידי רב ספרדי, והחל לנהוג כמנהג הספרדים, כתב הרב שהסברא נותנת שעליו להתנהג בכל אורחותיו כדעת מרא דאתרא הוא מרן שקבלנו הוראותיו.

ודימה את הדברים לגר שנתגייר בארץ ישראל, (שהוא כקטן שנולד דמי), שעליו לנהוג כדברי מרן הש"ע שהוא המרא דאתרא. מלמד שהמקום גורם.

והוסיף כיון שהוריו לא נהגו בשמירת תורה ומצות, דינו כקטן שנולד דמי לעניין זה, ובפרט שעל ידי השפעת חכם ספרדי שלימדו תורה והחזירו בתשובה, נהג כבר כמנהגי והלכות הספרדים, דאזלי בתר מרן, אין לו לחזור למסורת אשכנז ומבטאם, מאחר שהופסקה מסורת זו ע"י הוריו שלא שמרו תורה ומצות. ובפרט שזה יכול לגרום לו בלבול בתפלתו.

וביאר עוד, כיון שרבו של השואל ספרדי והחזירו בתשובה, דומה הדבר למה שאמרו חז"ל (סנהדרין יט ב) כל המלמד את בן חברו תורה כאילו ילדו, שנאמר ואלה תולדות אהרן ומשה, וכתוב ואלה שמות בני אהרן וכו'. ולכן מכיוון שהחכם שלימדו תורה והכניסו תחת כנפי השכינה, הוא עצמו נוהג בכל דבריו כדעת מרן שקבלנו הוראותיו, גם זה שנתקרב לתורה וחזר בתשובה, כמעשהו ממנו יהיה, לנהוג כהוראת מרן. ולא רק בעניין התפלה אלא בכל ההלכות עליו לנהוג

כללי המנהגים

כדברי מרן שקבלנו הוראותיו בין להקל בין להחמיר ראה שם.

נעיר, יוצא לפי דברי הרב יביע אומר, כי אם רבו של החוזר בתשובה הוא ממוצא אשכנזי, עליו לנהוג כמנהג רבו כלומר לנהוג כמנהג בני אשכנז.

וכדברי מרן היביע אומר כתב גם בשו"ת תשובות והנהגות חלק א בסימן שנד שרב דינו כאב וז"ל: "ונראה דאותם שהחזירו אותו בתשובה הם לגבי זה כאבותיו, ומאחר שנמצא בחברתם ומרגיש אצלם קירבה כאבא חייב לנהוג כמותם דוקא, וכמוש"כ בגליון מהרש"א בשם החוות יאיר סימן קכ"ו דלאו באביו תליא מילתא אלא במקום וקהלה תליא מילתא ומאחר שהבן מתחזק שם זהו מקומו וקהלתו, ואפילו לדעת המחמירים שאפילו לא נהג מעולם עליו לנהוג כמנהג אבותיו, נראה דהיינו דוקא כשאין לו מנהג קבוע אזי אסור לו לשנות ממנהג אבותיו, אבל כששינה דרכו ומצא מקומו אצל רבותיו שיש להם מנהג אחר, ראוי לנהוג כמותם בכל דבר בין להקל בין להחמיר ואינו צריך לשנות כשאביו אינו הולך בדרך התורה".

אמנם בשו"ת אור לציון במבואות דרכי ההורה בענף ו' כתב, שגם בעל תשובה שאין לו מנהג אבות, כגון שהוריו אינם שומרים תורה ומצוות, ינהג כמנהג אבות אבותיו.

כללי המנהגים

והוסיף שאין לומר שעליו לנהוג כמנהג רבותיו, כיון שלא נאמר בשום מקום שעל אדם לנהוג כמנהג רבו, וכמו כן, מנהג רבו, אינו נחשב להוראה, שהרי רבו אינו נוהג מתוך הכרעת הלכה, אלא מתוך מנהג אבותיו (שלו).

וכתב עוד כי פעמים רבות (וכך היא גם המציאות בימנו) יש לבעלי תשובה מספר רבנים, ומכל רב קיבל (הבעל תשובה) מעט, ולא שייך בנידון דידן דין רבו, ראה שם, ויש עוד מה להאריך בזה ועוד חזון למועד.

מנהג קודם זמנו של מרן:

מעניין לעניין באותו עניין, גם הסוברים שיש לילך אחר דברי מרן השולחן ערוך בכל, מכל מקום במקום שנהגו במנהג קודם זמנו של מרן, ימשיכו לנהוג כאותו מנהג ואין צורך לשנות.

ועניין זה ידוע ומפורסם וכך כתב מרן בהקדמתו שלא בא לשנות מנהגים, וכל מקום שנהגו שלא כדבריו ימשיכו לנהוג כפי מנהגם, ולכן מצינו הרבה מנהגים שלא כדברי מרן השולחן ערוך, ויהבו ביה רבנן טעמא שהתפשטו אותם מנהגים קודם זמנו של מרן.

מנהג חדש נגד מרן:

כיון שעסקנו בעניין מנהג קדום שהתפשט קודם זמנו של מרן, יש לדון מה הדין במנהגים שהתחדשו לאחר קבלת הוראות

כללי המנהגים

מרן? האם גם באופן זה לסוברים שקבלנו את הוראות מרן השולחן ערוך, האם ניתן לסמוך על מנהג חדש?

וראיתי שדן בזה בספר החביב שו"ת ברכת יהודה לגאון הרב יהודה ברכה בחלק א' יו"ד סימן ו', שאריך שם בזה והביא את כל השיטות בדן זה, ודעתו שהנהגים במנהג שהתחדש לאחר זמנו של מרן נגד מרן לאו שפיר עבדי ראה שם שהאריך בזה.

ולאחר המחילה מכבוד תורתו, נראה שיש להעיר על דבריו, כבר ביארנו שכל מנהג בעצם מתחיל באיסור, כלומר הוסבר שהלכה הייתה כדעת חכם פלוני, ולאחר זמן החל הציבור לנהוג כדעת חכם אלמוני, עד שהדבר נהפך למנהג ראה מה שכתבנו לעיל וצרף לכאן.

נמצא שגם מנהג שהתחדש לאחר זמנו של מרן, נגד דעת מרן, אם הציבור החלו לנהוג כך עד שהדבר נקבע כמנהג, נראה שאפשר להמשיך לנהוג כך גם נגד דעת מרן השולחן ערוך, ויש עשרות דוגמאות שנוהגים אנו במנהגים נגד מרן השולחן ערוך, לאחר זמנו של מרן השולחן ערוך.

בדבר האיסור שלא לבטל מנהגים:

אצטט את דבריו של הדיין מימון אביו של הרמב"ם בדבר מנהג אכילת סופגנין בחנוכה שכתב כך:

כללי המנהגים

"אין להקל בשום מנהג ואפילו מנהג קל... וכתב רבינו נסים במגילת סתרים כי כל מנהגי האומה באלו המנהגות כמו זה. והראש בראש השנה, החלב בפורים ובמוצאי פסח, והפולים ביום הושענא רבה. ואותם המנהגות אין לנו לבזותם ומי שהנהיגם זריז ומשתדל הוא, כי הם מעיקרים נעשים, ולא יבוזו במנהג האומה. וכבר אמר הנביא ע"ה: ואל תטוש תורת אמד, דת אומתך אל תעזוב. ובקבלות הגאונים ראשי ישיבות נזכרו מנהגים כמו אלה בהנהגותיהם בסיפוריהם ולא יתבזה דבר ממה שעשו הקדמונים."

וראה את דברי המדרש, "אל תסג גבול עולם, אמר רשב"י: אם ראית מנהג שעשו אבותינו אל תשנה אותו." ילקוט שמעוני, ספר משלי רמ"ז, תתק"ס. ואת הנ"ל ניתן ללמוד בכל הכתוב בחיבור קטן זה.

הנזק הנגרם מביטול מנהגים:

הנזק שנגרם לציבור הכללי מביטול מנהגים, הוא עצום ואסביר את דברי.

בהלכות שבת מצינו מספר פעמים שישנם דברים המותרים, אך אסור לעשות כן לפני עם הארץ, טול למשל מה שפסק הרמ"א ביו"ד סימן קכד סעיף כד: "...ולכן אם נגע ביין על ידי דבר אחר, אף על פי שידוע שהוא יין וכוון ליגע בו, מותר אפילו בשתיה, דמקרי מגע על ידי דבר אחר שלא בכוונה;

כללי המנהגים

והוא הדין אם נגע, אפילו בידו, בלא כוונת מגע או שלא ידע שהוא יין, שרי. ואין לפרסם הדבר בפני עם הארץ".

או טול למשל מה שפסק הרמ"א בסימן קס סעיף טז: "שמותר לישראל לומר לחברו ישראל: לך והלוה לי מעות מפלוני ישראל ברבית ומותר לתת אחר כך הרבית לשליח להביאו לו, דלא אסרה תורה אלא רבית הבא מיד לזה למלוה והשליח אינו עושה שום איסור, דהאי רבית לאו ידיה הוא, ואי משום ששלוחו של אדם כמותו, אין שליח לדבר עבירה. ואין לפרסם הדבר בפני עם הארץ".

ויש לשאול אם הדבר מותר, מדוע כותב הרמ"א שאין לפרסם את ההיתר בפני עם הארץ? ונראה להסביר כך, בעיני עם הארץ הדבר נראה כאסור, אם נבוא ונאמר לו שהדבר מותר, יבוא עם הארץ להתיר גם את מה שאסור.

ונראה לומר שהוא הדין לעניין ביטול מנהגים, בעיני הציבור חשוב המנהג יותר מההלכה, על כן אם נבוא להתיר מנהגים, יגרום הדבר לזלזול בעיקר הדין, שלצערנו הרב, הציבור עושה קל וחומר הפוך, וסבור הוא אם בוטל המנהג, יש לבטל גם את עיקר הדין.

כללי המנהגים

שלא לזלזל במנהגי ישראל:

לא רק שיש איסור לבטל מנהגים, ישנו גם איסור לזלזל במנהגי ישראל, והמזלזל במנהגי ישראל, מלמד על אופיו ועל רמתו הרוחנית, ודי לחכימא ברמיזא.

ומה לי להאריך בדבר האיסור לזלזל במנהגי ישראל? ראה את דבריו החריפים של מרן החתם סופר בחלק או"ח סימן נא שכתב:

"ידע נא פרמכ"ת שלא ילעג עוד על מנהגי ישראל שנעלם טעמם ממנו, כי ממקור מים חיים הם נובעים, ורגיל אני לומר כל המפקפק על נימוסינו ומנהגינו צריך בדיקה אחריו, כי מי שתורתו אומנתו, ויראת ה' חתולתו ובילדי נוכרים לא יספיק לא יתן לחטיא את בשרו ... המערב ספרי הגיון עם דברי תורה עובר על חורש שור וחמור יחדיו ואם הוא מנהיג ישראל - מנהיג כלאים. ויעי' מר ברמ"א (סי' תרצ) ומג"א (סי' קכב) כמה גדול כח המנהג, שאנו מברכים בליל שני של פסח אשר קדשנו במצוותיו וציונו על אכילת מרור, וביו"ט ראשון הוא רק דרבנן. ועוד, שאנו סותרים את עצמנו, שהרי מברכים על ספירת העומר, והכל שלא לזלזל במנהג אבותינו בדינו".

כללי המנהגים

אין לשנות מנהג אפילו למנהג מתוקן יותר:

האיסור לשנות מנהגים הוא גם באופן שמשנים את המנהג, למנהג מתוקן יותר, מהסיבה ששינוי מנהגים בדרך כלל גורם למחלוקות.

כך מצאתי בשו"ת מהרי"ק בשורש ט שכתב: "אנו אין לנו אלא מנהג המקום ואפילו היה מנהג אחר מתוקן ממנו אין לנו לשנות מנהג המדינה, כמ"ש רבינו יצחק בן גיאת בשם רבינו האי גאון וכו' הרי לך שכתב שאין יפה לעשות כן ומ"מ לא רצה להעביר על דעת הנוהגים כך, מאחר שכך יפה בעיניהם. ועוד כתב ריא"ג וז"ל: ומה שנהגו במקומות אין משנים אע"פ שמנהגים אחרים מתוקנים יותר מהם דחיישי' דילמא אתו לנצויי'".

ואם ישאל השואל, כיצד מצינו שחכמי ישראל שינו ממנהג המקומות? התשובה היא די פשוטה, כאשר החכם משנה את המנהג, הציבור (בדרך כלל) מסכים לשינוי ואף סומך על חכמתו של הרב, ועל כן לא נגרמת מחלוקת (ראה להלן).

וכמו כן, אם רוב הציבור החליטו לשנות למנהג מתוקן יותר, אין בזה חשש, כיון שרוב הציבור מבקש לשנות, אין חשש למחלוקת.

וראה בשו"ת שמש צדקה (דף כז) בעניין הנחת תפילין בחול המועד שכתב: דהיכא שרוב הציבור החליטו להפסיק להניח

כללי המנהגים

תפילין בחוה"מ, משום דיראים מדברי רשב"י בזוה"ק, שפיר דמי לשנות למנהגם הטוב.

על מורה הוראה להורות לשואל כפי מנהג השואל:

הנה כפי שהתבאר שאין לאדם לשנות ממנהג אבותיו, הוא הדין שאין למורה הוראה להורות לשואל נגד מנהג אבותיו.

כך למשל ספרדי השואל מורה הוראה אשכנזי שאלה בהלכות פסח (אשר הבדלי הפסיקה בין אשכנזים לספרדים מרובים) על מורה ההוראה לפסוק לשואל כפי מנהג בני ספרד, ולא להורות לו כפי מנהג בני אשכנז.

והדבר פשוט לכל בר דעת, שהרי כיון שהתברר שאסור לאדם לשנות ממנהג אבותיו, אם אותו מורה הוראה מורה לשאול נגד מנהג אבותיו, נמצא כי מכשיל הוא את השואל, שהרי אסור לשואל לעבור על מנהג אבותיו.

ויתרה מזאת, אם אותו חכם הורה לשואל לאסור, נגד מנהג אבותיו, הוראתו אינה נחשבת להוראה, ומותר לחכם אחר להתיר את שאסר החכם הראשון.

וראה בעניין זה בספר טהרת הבית חלק א עמ' שלא שכתב עניין דומה לנידון דידן, שלאחר שהתברר שבני ספרד קיבלו עליהם הוראות מרן השו"ע, המורה שלא כדבריו באותו מקום, חשיב טועה בדבר משנה, והביא את דברי הכנסת הגדולה בסימן רמב אות נג שכתב דלא אמרינן חכם שאסר

כללי המנהגים

אין חברו יכול להתיר, אלא בדין ובהוראה חדשה שלא הובאה לבית המדרש מעולם, אבל בדבר שהותר כבר על ידי חכמים, ונהגו כדבריהם ובא חכם אחד ואסרו, חברו יכול להתירו.

וכן כתב בשו"ת אגרות משה או"ח חלק ה' סימן כד אות ו':
"וידוע זה, כמו שבצרפת ואשכנז עושין כבעלי תוס' והרא"ש, ובספרד עושין כהרי"ף ורמב"ם, לא יועיל כלום הוראת חכם ספרדי לשואל אשכנזי וצרפתי כשישיב לו כהוראת חכמי ספרד, והוראת חכם אשכנזי וצרפתי לשואל ספרדי. אבל חכם אחר יוכל להשיב לו כפי הוראת חכמי מקום השואל. ויתחשב הוראת הראשון שהורה לבני אשכנז וצרפת כהוראת מורי הוראה דבספרד, ולבני ספרד כהוראת מורי הוראה דבצרפת ואשכנז, כטועה בדבר משנה".

אם חכם יכול לשנות מנהגים:

יש לחקור חכם שהתמנה להיות רב קהילה, ורוצה לשנות מנהגים בקהילה, האם רשאי הוא? ואם תאמר שאסור לחכם לשנות ממנהג המקום, הדבר תמוהה שהרי אם חכם יכול לפסוק אחרת מרבני המקום שהיו לפניו, מדוע לא יוכל לשנות את מנהג המקום? כלום מנהג חשוב יותר מדבר הלכה?

כך למשל בדיני ערווה החמורים אם יפסוק הרב אחרת מהרבנים שהיו לפניו, איש לא יעז להרהר, ואילו על מנהג,

כללי המנהגים

אם ישנה הרב, תקום קול צעקה!! יציבא בארעא וגיורא
בשמי שמיא?

ומצאנו שגדולי ישראל שינו מנהגים כאשר התמנו כראשי
קהילות או כרבני המקום, כך למשל רבנו יוסף חיים זצוק"ל
שינה מנהגים שנהגו בבגדד ראה בספרו בן איש חי שכותב כך
בכמה מקומות.

כמו כן ראיתי בספר ילקוט יוסף תפילה חלק ב' עמ' תקלא
שהביא בשם ספר מלכי תרשיש ערך רבי אהרון פרץ, שכתב
שמנהג ג'רבא היה שלא לתקוע תקיעות בתפילת לחש,
והרה"ג אהרון פרץ זצוק"ל תיקן לתקוע תקיעות בתפילת
לחש על פי סברת רבנו האר"י ז"ל, ואף שלא רצו לשמוע לו,
גזר הרב עליהם בגזרת התורה ובחרם, עד שנאלצו לשמוע לו
ע"ש וראה עוד דוגמאות שם בילקוט יוסף.

ולא אכחד כי ראיתי בשו"ת מהרי"ק בשורש ט שכתב "דאין
כח ביד גדול הדור לשנות מנהג" ראה שם וראה עוד בשו"ת
לב חיים חלק ב' סימן ט' שהאריך בזה.

מכל מקום מעצם העובדה כי מצינו שגדולי ישראל שינו
מנהגים ופעמים אף ביטלו מנהגים, משמע שלא סבירא להו
כשיטת המהרי"ק, ועתה ראיתי בחזון עובדיה 'אבלות' בחלק
ג' בעמ' מז שהביא את דברי הפרי חדש בסימן תצו שכתב
שגדול הדור יכול לבטל כל מנהג שלא ישר בעיניו ראה שם.

כללי המנהגים

להחמיר כנגד המנהג:

נראה לומר שמלבד האיסור לבטל מנהגים, הוא הדין שאין להחמיר נגד המנהג, ואביא ראיה לדברי, צא וראה שמרן בשולחן ערוך או"ח בסימן רס"א סעיף ב' פסק כשיטת ר"ת לעניין צאת השבת (והוא הדין לכניסת השבת פסק כר"ת) ונבהיר כדברי ר"ת פסקו רוב רבותינו הראשונים, ראה מה שהרחיב בזה בשו"ת יביע אומר חלק ב או"ח סימן כא, אמנם למרות הנ"ל כתב בשו"ת יביע אומר שם כך:

"וכן ראיתי להגאון מהר"ע סומך זצ"ל בשו"ת זבחי צדק ח"ב (חיו"ד סי' יז), בד"ה ונכתוב, שמנהגם בבגדאד וכן מנהג כל העולם לחשוב דין לילה ודאי לכל דבר, אחר עשרים דקים מן המגרב, שהוא ז' דקים אחר שקיעת החמה. ובמוצאי שבת עושים מלאכה וכו'. ע"ש. וכן העד העיד בנו הגאון החסיד רי"ח ז"ל בבן איש חי ש"ב (ר"פ ויצא) שהמנהג להמתין במוצ"ש עד כ' דקים אחר המגרב. ומר אביו הרב החסיד ז"ל היה מחמיר להמתין חצי שעה ע"ש"

והוסיף ביביע אומר שם:

"ואני תמה על הרב ז"ל דחסדאין מיליה, שלא הזכיר כלל מדעת ר"ת וסיעתו ופסק מרן ז"ל, להמתין שיעור ד' מילים. בה בשעה שהרב ז"ל מחמיר מאד בכל ההלכות. ואילו כאן לא ראה לנכון אפילו להזכיר דעת רוב הפוסקים להחמיר באיסור סקילה".

כללי המנהגים

ונראה ליישב, שהטעם שרבנו יוסף חיים זצ"ל לא טרח להזכיר את דעת ר"ת, כיון שמנהג העולם (כל העולם כדברי הרב סומך) שלא לחוש לדעת ר"ת, על כן במקום שהמנהג שלא לחוש למחמיר, גם אם הדבר אמור באיסור חמור (כאיסור סקילה) אין צורך לחוש ולהחמיר כנגד המנהג כנלע"ד.

וראה עוד בשו"ת מנחת יצחק חלק א', סימן עה שהביא את דברי יחמדת ישראל' שהחמיר בחשש יוהרא אפילו במקום שיש צד משמעותי להחמיר, ופסק שאין לשנות ממנהג העולם, לברור עצמות מתוך הדגים (בשבת ויום טוב) בשעת האכילה: "אם יש איסור בברירת עצמות מתוך הדגים בשעת אכילה בשבת ויום טוב...וממילא כיון דמדאורייתא לא הוי בורר, אם כן שפיר יש לצדד בשאר צדדים המבוארים שמה, ועל כן אין להחמיר אף לעצמו לשנות ממנהג העולם, דמיחזי כיוהרא".

וראה עוד בספר הליכות שלמה מועדים, הובא שם בעמ' קכו בהערה 6 כי הגאון הגדול הרב שלמה זלמן אויערבאך זצוק"ל נהג לסכך את סוכתו בנסרים דקים הנקראים 'בלפונים', ואף העיר פעם לאחד ממשפחתו שראהו מסכך בענפי דקל, האם טובים אנו מאבותינו ורבותינו שסיככו ב'בלפונים', ואין לנו לגרום להוצאת לעז ח"ו על הראשונים.

כללי המנהגים

להחמיר כשיטת הרמב"ם שלא ליטול שכר:

ידועים ומפורסמים דברי הרמב"ם בפירוש המשניות באבות פרק ד משנה ה שכתב בתוך דבריו כך:

"כבר רציתי לא לדבר בזה הציווי, לפי שהוא מבואר, ולודעי גם כן שדברי בו לא יאותו לרוב הגדולים בתורה, ואולי לכולם, אבל אומר ולא אחוש, מבלי לשאת פנים למי שקדם ולא למי שנמצא. דע, כי זה כבר אמר: אל תעשה התורה קרדום לחפור בה, כלומר, אל תחשבה כלי לפרנסה, ובאר ואמר שכל מי שיהנה בזה העולם בכבוד תורה שהוא כורת נפשו מחיי העולם הבא. והעלימו בני אדם עיניהם מזו הלשון הגלויה, והשליכוה אחרי גוון, ונתלו בפשטי מאמרים שלא הבינום, אני אבארם, והטילו להם חוקים על היחידים ועל הקהילות, ועשו את המינויים התוריים לחוק מכסים, והביאו בני אדם לסבור שטות גמורה, שזה צריך ומחויב, לעזור לחכמים ולתלמידים ולאנשים העוסקים בתורה ותורתן אומנותן"

מדברי הרמב"ם עולה כי אין שום חיוב על הציבור לפרנס את החכמים, וכמו כן עולה מדבריו שיש איסור לחכמים ליטול שכר מן הציבור, אין בכוונתי להיכנס למחלוקת זו הרוצה להרחיב יעין בשו"ת התשב"ץ בח"א סי' קמב, קמד, קמז ראה שם.

כללי המנהגים

אמנם חרף דבריו החריפים של הרמב"ם המנהג בכל מקום הוא שלא כדברי הרמב"ם, וכך כותב הטור בשם הר"ם אברצלוני בחו"מ בסימן ט':

"וכתב הר"ם ברצלוני נהגו ברוב מקומות לעשות לב"ד קופה שפוסקין מזון ב"ד ופרנסתם לכמה עולה בשנה ומגבין אותו בתחילת השנה או בסופה ואין בזו משום תורת שוחד ותורת אגרא כי חובה הוא על כל ישראל לפרנס דייניהם וחכמיהם וגם אם יש נדבות או הקדשות סתם לוקחין מהן ומיהו במקום שמגבין אותו בתחילה אין צריכין הדיינין לטרוח לכך ולא לבקש משום אדם כלום כדי שלא יהא צריך לשום אדם ולא להחניפו ולא להחזיק לו טובה אלא דבר קצוב הוא על הצבור ומגבין אותה בעונתו כמו ארנונות כדי שיהא מקובץ ומוכן לו ולא יהא צריך הדיין להחזיק טובה מגביו לשום אדם"

וכדברי הטור פסק השולחן ערוך שם בסעיף ג', ומנהג זה התפשט בכל העולם, ונוהגים ישראל קדושים לפרנס את חכמיהם ולתמוך בהם, ורואים בזה זכות גדולה, על כן אין להרהר או לערער אחר מנהג זה.

ויש חכמים שמשום מה רוצים להחמיר כדברי הרמב"ם, והפלא שרק בדין זה רוצים להיות חסידים של הרמב"ם, אבל לא בשאר דבריו, ותמוה מה ראו להחמיר דוקא בדין זה? מדוע הזניחו את שאר דברי הרמב"ם?

כללי המנהגים

אדם המצטער ממנהג אם יכול להקל בו:

קיי"ל מצטער פטור מן הסוכה מהטעם שבסוכה בעינין 'תשבו כעין תדורו' על כן פטרו חכמים את המצטער משיבה בסוכה, השאלה היא, האם אדם המצטער ממנהג ניתן לפטור אותו מקיום המנהג או שמא לא?

וראיתי בשו"ת הרדב"ז חלק ב' סימן תרפז שלמד קל וחומר מדין מצטער בישיבת סוכה, למצטער מחמת מנהג, וכך כותב הרב לעניין איסור תספורת בימי ספירת העומר:

"שאלת ממני על מה שנהגו להסתפר בראש חדש אייר אם הוא מנהג הגון או לא. תשובה אנא עבידנא עובדא בנפשאי ואני מסתפר כל חדש ניסן ור"ח אייר וכן נהגו רוב העולם... דאפילו לדידן שאין אנו נוהגין איסור התספורת אלא עד ל"ג לעומר מ"מ ר"ח אינו בכלל האיסור כיון שהוא אסור בהספד ובתענית שהרי עיקר איסור התספורת אינו מן הדין אלא ממנהג ואתי מנהג ומבטל מנהג בטעמא כל דהו. תו איכא טעמא דאיכא צער בגידול השיער למי שרגיל להסתפר ולא עדיף האי מנהגא ממצות עשה של סוכה דקיי"ל מצטער פטור"

נעיר, בספר חזון עובדיה פסח למרן הגאון הרב עובדיה יוסף זצוק"ל האריך לתמוה על דברי הרדב"ז ראה שם, אמנם נראה לי להביא ראיה לדברי הרדב"ז ממקום אחר, כלומר ראיה שמצטער פטור מקיום מנהג.

כללי המנהגים

הנה כי כן, איסורי דרבנן נחלקים (בדרך כלל) לשני סוגים, איסור 'עקיף' ואיסור 'דומה', כלומר איסור שאסרו חז"ל שמא יבוא לידי עבירה (איסור עקיף) ואיסור שאסרו חז"ל משום שדומה לעיקר האיסור (איסור דומה).

טול למשל איסור רחיצה בשבת במים חמים, שאסרו חז"ל לרחוץ בחמין בשבת שמא וכו' הנ"ל נקרא איסור עקיף, שמא יבוא לידי איסור, גזרת המרחצאות כידוע לכל.

אמנם, באיסור עקיף כגון רחיצה בשבת במים חמים, ניתן להקל באיסור, במקום צער, כך כתב רבי עקיבא איגר בחידושו באו"ח בסימן שז וז"ל: "משמע דמצטער מותר לרחוץ אפילו גופו בחמין שהוחמו מע"ש וקיל יותר משאר שבתים. כיון שהוא רק מכח גזירה". כלומר הרב הקל במקום צער באיסור דרבנן 'עקיף' כלומר מחמת גזרה.

ונראה לומר, שמנהג אינו חמור יותר, מגזרה דרבנן (איסור עקיף), וכמו שהקלנו בגזרה דרבנן במקום צער, הוא הדין שיש להקל במנהג במקום צער, וזה נראה לי פשוט ביותר. שהרי לא ייתכן לומר שמנהג שנוצר על ידי התנהגות הציבור, חמור יותר מגזרות חכמים.

כללי המנהגים

האם צריך התרה?

דבר נוסף שיש לדון בו, אם במקום צער יש להקל במנהג, האם צריך לעשות התרת נדרים, כאשר אדם עובר על מנהגו במקום צער?

וראיתי בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג בסימן צה שכתב וז"ל "ששאלת על מי שרגיל להתענות בכל שנה תעניות שלפני ר"ה ושבין ר"ה ליוה"כ או מי שרגיל שלא לאכול בשר ולא לשתות יין מ"ז בתמוז עד ט' באב ורוצה לחזור בו מחמת שאינו בריא, א"ל קרובי מורי ה"ר יודא כהן ז"ל שצריך ג' הדיטות שיתירו לו וראייתו מפ' ב' דנדרים (ט"ז ע"א) דברים המותרים ואחרים נהגו בהן איסור אי אתה רשאי להתירן בפניהם שנאמר לא יחל דברו וכן משמע בירושלמי פרק מקום שנהגו (הלכה א') דהוי כמו נדר ונשאל לחכם ומתיר לו ואין פנאי להאריך. מאיר בר' ברוך זלה"ה"

וכדברי המהר"ם פסק מרן בשולחן ערוך ביו"ד בסימן ריד סעיף א' וז"ל "דברים המותרים והיודעים בהם שהם מותרים נהגו בהם איסור, הוי כאילו קבלו עליהם בנדר ואסור להתירם להם, הלכך מי שרגיל להתענות תעניות שלפני ראש השנה ושבין ראש השנה ליום כיפורים, ומי שרגיל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין ג' מר"ח אב או מ"ז בתמוז ורוצה לחזור בו מחמת שאינו בריא, צריך ג' שיתירו לו".

כללי המנהגים

ולפי דברים אלו, אדם הרוצה לבטל ממנהגו בגלל קושי או צער, לכאורה עליו לעשות התרה קודם שיעבור על המנהג, אלא שעל דברי השולחן ערוך (הנ"ל) כתב בפתחי תשובה בס"ק א' כי השולחן ערוך מייירי שבכוונת האדם לבטל את מנהגו לגמרי, ושלא לשוב למנהגו לעולם, לכן צריך התרה, אמנם בכוונתו לחזור למנהגו, אין צריך התרה ראה שם. וראה עוד בשו"ת אפרקסתא דעניא חלק ב או"ח סימן כו שכתב על דברי הפתחי תשובה ומסתבר ודאי דלאו דוקא באירע לו מיחוש, אלא ה"ה שאר סיבה מקריית המכריחתו לזה לפום שעתא נמי דינא הכי. וראה עוד בשו"ת ישכיל עבדי חלק ב - יורה דעה סימן יא.

האם ניתן לסמוך על אמירת כל נדרי בערב יום הכיפורים?

מעניין לעניין, יש לחקור, אדם שהחל לנהוג בהנהגה טובה, ולא אמר קודם שהתחיל לנהוג שנוהג באותו מנהג בלי נדר, האם כאשר ירצה להתיר את הנהגתו יצטרך לעשות התרת נדרים? אם שמא ניתן לסמוך על אמירת כל נדרי בערב יום הכיפורים?

הנה מרן ביו"ד בסימן ריא בסעיף ב פסק כך :

"מי שהתנה ואמר : כל נדרי שאדור עד זמן פלוני יהיו בטלים, ונדר בתוך הזמן, אם הוא זוכר לתנאו בשעת הנדר, נדרו קיים שהרי מבטל תנאו בשעה שנודר ; ואם אינו זוכר לתנאו בשעת הנדר, התנאי קיים והנדר בטל. ויש אומרים שאין התנאי

כללי המנהגים

מועיל לבטל הנדר, אלא אם כן יזכרנו תוך כדי דיבור לנדר ויאמר בלבו שהוא סומך על התנאי, ויש לחוש לדבריהם"

על סמך דברים אלו, נוהגים אנו לומר בערב יום הכיפורים כל נדרי, שבעצם הוא תנאי שכל נדרים שננדור מכאן ולהבא יהיו בטלים.

ונראה לומר, אף שמרן כתב שיש לחוש לדעה שתנאי מועיל לביטול הנדר, רק אם זכר את התנאי תוך כדי דיבור, נראה שהדברים אמורים רק בנדר ממש, אמנם במנהג טוב שאינו נדר ממש, שהרי לא הוציא בשפתיו, נראה שניתן יהיה לסמוך על אמירת כל נדרי לעניין ביטול מנהג טוב שנהג בו אדם.

זאת ועוד, ראה בשו"ת יביע אומר חלק ב או"ח סימן ל שהביא את דברי מרן באבק רוכל בסימן קעו, שהתיר נדר על סמך אמירת כל נדרי, וכתב שם באבקת רוכל שהעיקר להקל שגם אם לא זכר את התנאי תוך כדי דיבור מאמירת הנדר, מועיל התנאי לבטל את הנדר.

וכתב שם ביביע אומר כי לפי זה יש מקום לומר שכיון שגילה לנו מרן שדעתו להקל, הלכה כתשובותיו, וכמ"ש הגאון הנצי"ב בתשובה, דבודאי מה שכותב הפוסק בתשובה הוא עיקר נגד פסקיו. וסיים שם ועכ"פ במנהגים שעיקרם אינם אלא מדרבנן, שפיר סמכינן על דברי מרן בתשו' הנ"ל, להתיר אף בלא שום התרה.

כללי המנהגים

אמנם למען הסר ספק, ניתן לסמוך על אמירת כל נדרי, שלא נצריך התרת נדרים, דווקא אם הבין אותו אדם את אמירת כל נדרי, והבין כי מדובר בתנאי לעניין נדרים, רק באופן זה ניתן לסמוך על אמירת כל נדרי שלא נצריך התרת נדרים.

אמנם אדם שסבור כי אמירת כל נדרי, היא תפילה קודם יום הכיפורים, וכמו כן אם אינו מבין מה הוא אומר, לא ניתן לסמוך על אמירת כל נדרי, לעניין התרת נדרים, ויש לעשות לו התרה כדין.

מנהג במקום הפסד ממון:

הנה כי כן, לעניין ביטול מנהג במקום הפסד ממון, נראה שיש להתיר לבטל מנהג, במקום שיגרם הפסד ממון מקיום המנהג.

וראה בשו"ת אגרות משה או"מ חלק ד סימן קב שכתב להתיר גילוח בימי ספירת העומר ובימי בין המצרים במקום הפסד, ואלו דבריו: "הנה אם אחד עוסק באיזה מסחר למלאכה שאם לא יסתפר את זקנו בימי הספירה ובימים שבין י"ז בתמוז לט' באב יהיה לו הפסד ממון, אז מותר כי לא נהגו במקום הפסד. אבל בשבוע שחל בו ט' באב שאסור מדינא דגמ' סוף תענית (ל ע"א) אין להתיר".

וראה עוד מה שכתב שם בחו"מ חלק א סימן צג: "ובדבר אם מותר לקבל עבודה במקום שיצטרך ללכת בגילוי ראש, פשוט

כללי המנהגים

שמותר דאינו מחויב להפסיד ממון בשביל זה דאינו איסור ממש אף מדרבנן אלא הוא מנהג טוב, שודאי לא חמור מבטול עשה שאינו מחויב להפסיד סך גדול, ומניעה מלקח עבודה שהיא עיקר פרנסתו הוא כהפסד גדול".

להתיר מנהג לקטן:

יש לחקור מה יהיה הדין במאכל שאסור מחמת מנהג, האם מותר להאכילו לקטן שלא הגיע לגיל מצוות? או שמא נאמר כיון שנהגו שלא לאכול הרי זה נחשב כאיסור ממש ואין לתן לקטן לאכול?

וראיתי בשו"ת יחוה דעת חלק א סימן ט' שדן האם מותר לאחינו האשכנזים שנהגו איסור באכילת אורז וקטניות בפסח, להאכיל לילדים שלא הגיעו למצוות, והשיב, בגמרא (יבמות קי"ד ע"א) למדנו מריבוי הפסוק אמור אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם, להזהיר גדולים על הקטנים, שאסור להאכיל התינוקות דבר איסור.

ונחלקו הראשונים אם הדין הזה נוהג גם במאכל האסור מדברי סופרים, שהרמב"ם (בפרק י"ז מהל' מאכלות אסורות הלכה כ"ז) כתב, שאפילו דבר האסור מדברי סופרים אסור להאכיל בידיים את התינוקות. ואילו הרשב"א בתשובה ח"א (סי' צ"ב) סובר שאיסור דרבנן מותר להאכיל לתינוק. ומרן השלחן ערוך או"ח (סי' שמ"ג) פסק לאסור כדעת הרמב"ם.

כללי המנהגים

אולם דבר שאין איסורו אפילו מדברי סופרים, אלא רק מכח מנהג לגדר וסייג, כמו איסור אורז וקטניות בפסח, נראה שאין מקום לאסור להאכילו לתינוקות שלא הגיעו למצוות, וכיוצא בזה כתב בשו"ת שם אריה (חלק אבן העזר סוף סי' צ"ה), שאף למ"ש הרמ"א בהג"ה (או"ח סי' תס"ז סעיף ה') שהמנהג שלא לאכול פירות יבשים בפסח, שיש לחוש שמא נתנו אותם לייבשם בתנור שאפו בו חמץ. מכל מקום לכל הדעות ראויים הם לקטנים, כיון שמנהגם זה הוא רק חומרא בעלמא ע"ש.

גם בשו"ת אגודת אזוב מדברי (סי' י"ב) כתב, שאפילו הרמב"ם שאסר להאכיל לתינוק דבר האסור מדברי סופרים, מודה שבאיסור שאין לו עיקר מן התורה כגון בישולי גוים מותר להאכילו בידיים. ואין בזה איסור כלל ע"ש.

והדבר ברור שהמנהג שנהגו להימנע מאכילת אורז וקטניות בפסח, לא עדיף מאיסור בישולי גוים, שהרי כתב הרמ"א בהג"ה סי' תנ"ג, שאף למנהגם אם נפלו בתוך התבשיל אין אוסרים בדיעבד, והסכימו האחרונים שיש להתיר אפילו אין ס' כנגדם. וכן הסכים בשו"ת זרע אמת ח"ג (סי' מ"ח), ומטעם שאין מנהג זה אלא לזהירות וחומרא בעלמא. וסיים שם ולכן נראה שמותר לתת לתינוקות בפסח אורז או קטניות מבושלים, כשהם צריכים לכך.

כללי המנהגים

מדברים אלו נלמד, שאיסור אכילה מחמת מנהג, ניתן מעיקר הדין לתת לקטן לאכול ממנו, וכמו כן ניתן ללמוד מדבריו שיש להתיר לקטן מנהג ולאו דווקא איסור אכילה.

אמנם נראה להבהיר שהדברים אמורים דווקא שיש צורך בדבר, אמנם בסתם מדוע שנתיר לקטן לעבור על מנהג? ומה עם מצוות חינוך? כך נראה לי פשוט לומר.

בעניין להאכיל אדם במאכל שנוהג בו איסור:

אדם הנוהג איסור במאכל מסוים גם אם הדבר מותר באכילה, יש איסור על הנוהג במאכל היתר, להאכיל את הנוהג במאכל איסור, שהרי הנוהג במאכל איסור, הוא בבחינת שוויה אנפשיה חתיכה דאיסורא.

והדברים פשוטים וברורים לכל בר דעת, וכך כתב הרמ"א ביו"ד בסימן קיט סעיף ז: "מי שנוהג באיזה דבר איסור מכח שסובר שדינא הוא הכי, או מכח חומרא שהחמיר על עצמו, מותר לאכול עם אחרים שנוהגין בו היתר, דודאי לא יאכילוהו דבר שהוא נוהג בו איסור".

וראה עוד בפרי חדש בסימן תצו שכתב בשם תשובת הרלב"ח סימן קכ"א דמי שאוסר דבר מחמת מנהג אבותיו ובני מדינתו שנוהגים כן, אסור למתיר להאכילו אפילו האיסור ניכר וכו' ויכול האוסר לבשל לכתחילה בכליו של המתיר שאינן בני יומן או בסתם כלים, דקיי"ל נמי שהן אינן בני יומן

כללי המנהגים

משום דלא קיבלו עליהם המנהג להחמיר כל כך, ואם בעל הכלי הוא לפנינו צריך לשאול אותו אם הכלי בן יומו או לא ראה שם.

האם קיים איסור אמירה במנהגים?

ויש לחקור, האם אדם הנוהג איסור בדבר מסוים, מותר לומר לאדם אחר שנוהג היתר בדבר? כלומר האם קיים איסור אמירה, במקום מנהג?

וראיתי בקובץ תשובות לגאון הגדול הרב יוסף שלום אלישיב זצוק"ל בחלק א' בסימן נח, שנשאל האם אדם אשכנזי הנוהג איסור בכיבוס בגדים מראש חודש אב, יכול לתן לספרדי הנוהג היתר בכיבוס (מחודש אב) לכבס לו את בגדיו? והרב שם השיב לאיסור, והביא את השע"ת בסימן תצו בבן חו"ל הנמצא בארץ (ודעתו לחזור לחו"ל) לדעת גדולי האחרונים אסור לו לומר לבן ארץ ישראל, לעשות עבורו מלאכה ביו"ט שני, מהני"ל (ומעוד טעם) אסר ע"ש. כלומר דעת הגאון הרב יוסף שלום אלישיב זצוק"ל, שיש איסור אמירה גם במקום מנהג.

אמנם בשו"ת מנחת שלמה חלק א בסימן יט ד"ה בכלל, כתב שכיון שאיסור מלאכה ביום טוב שני הוא מצד מנהג, רבים נהגו להקל באיסור אמירה לבן חו"ל ובן ארץ ישראל ראה שם מה שכתב בזה.

כללי המנהגים

וראה עוד בספר חזון עובדיה יו"ט, שכתב להתיר לבני חו"ל הנמצאים בארץ, לומר לבן ארץ ישראל, לעשות עבורו מלאכה והוסיף שכך המנהג, וסמך את ידיו על דברי המהריק"ש בשו"ת אהלי יעקב בסימן צ' שכתב להביא ראייה להתיר בעניין הנ"ל ממה שכתב הרשב"א שבת קנא, בשם התוס' שישראל שקיבל עליו שבת מבעוד יום, רשאי לומר לחברו לעשות לו מלאכה, הואיל והיא נעשית בהיתר למי שעושה אותה, אף על פי שאינו יכול לעשות, וכך פסק מרן השולחן ערוך באו"ח בסימן רסג ראה שם.

נמצא לפי כל הנ"ל, כיון שאיסור מלאכה לבן חו"ל הוא מטעם מנהג אבותיו ואין איסור אמירה כמבואר, נראה שהוא הדין לשאר מנהגים, שלא שייך איסור אמירה באיסור מנהג.

האם קיים איסור מכירה במנהג?

כמו כן, יש לחקור האם מותר לאדם שנוהג איסור בדבר (לא איסורי הנאה), למכור לאדם שנוהג היתר? כגון ספרדי האם מותר לו למכור בשר 'כשר', שלדעת מרן אסור הוא באכילה (מטעם סרכות) לאשכנזי?

הדבר נראה פשוט להיתר, וראיתי בקונטרס הנפלא "חילוקי מנהגים" של הרב יוסף דוד כהן שליט"א שכתב להתיר וצטט שם את ספר שו"ת עמק התשובה חלק א ס"ס קיב שכתב שאם נזדמן דבר שאסור לאשכנזים שפוסקים כדעת הרמ"א, והספרדים נוהגים היתר כדעת מרן, מותר למכרו או לתנו

כללי המנהגים

במתנה לספרדי, וכן להיפך ושכן דעת הרב המבי"ט, וכן אמרו כמה גדולים בתורה שכן המנהג פה עה"ק ירושלים ת"ו ראה שם.

על כל קהילה להחזיק במנהגיה:

פשוט לכל בר דעת כי על כל קהילה לשמור על מנהגיה ואין שום טעם להאריך בדבר, אך לחשיבות העניין אצרף את דבריו של רבנו המאירי שכתב בהקדמתו לספרו מגן אבות:

"ראוי לכל קהל להחזיק כמנהג אבותיהם וחכמיהם הקדומים, ואין לערער במנהגיהם, ולא לשנותם כולם או קצתם. רק להיות כל קהל וכל מנהג שבהם שורר במקומו, עם ועם כלשונו מדינה ומדינה ככתבה"

וראה עוד מה שכתב מרן הראשון לציון הגאון הרב עובדיה יוסף זצוק"ל בשו"ת יביע אומר חלק ח חלק אבן העזר סימן כו, כנגד מי שרוצה לאחד את העם על ידי ביטול מנהגי הספרדים כדלהלן:

"ובאמת שהחושב לאחד את העם על ידי ביטול מנהגים של הספרדים או האשכנזים, מחשבת שווא היא, ועל כל עדה להחזיק במסורת ובמנהג של אבותיה, וכמ"ש בשו"ת פנים מאירות ח"ב (סי' קלג), שכל אחד ואחד מבני הקהילות של אשכנז וספרד, יחזיק במנהג אבותיו בין להקל בין להחמיר, ואפילו באיסורי תורה. ע"ש. וכ"כ בשו"ת גנת ורדים (חיו"ד

כללי המנהגים

כלל ג סי' ט). ובשו"ת דברי מלכאל ח"ה (סי' ק ורמט). והרי מעשים בכל יום אנו מורים כמה הוראות השנויים במחלוקת, בדיני שחיטה וטרפות, ושבט וטהרת המשפחה, ובפרט בהלי' פסח, לספרדים כדעת מרן, ולאשכנזים כדעת הרמ"א, צא ולמד מחילוקי הנוסחאות שבסידורי התפלה, וממנהג המבטא בתפלה ובקריאת התורה וההפטרות, וההפרש בצורת כתיבת האותיות בספרי תורה תפלין ומזוזות, שבכל חילוקי מנהגים אלו, הספרדים ועדות המזרח נוהגים כמנהג אבותיהם, והאשכנזים כמנהג אבותיהם, ואין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה"

המשנה ממנהג אבותיו מוציא לעז על הראשונים:

הנה הגאון הגדול הרב יצחק יוסף שליט"א בספרו החביב ילקוט יוסף חלק ציצית ותפילין בעמ' צ', ביאר שגדר מוציא לעז על הראשונים הוא דווקא במקום שאין חשש איסור או ספקא דדינא, אך במקום חשש איסור, או במקום ספקא דדינא, לא שייך לומר מוציא לעז על הראשונים ורשאים לשנות ממה שנהגו, ראה שם שסמך דבריו על דברי בעל תרומת הדשן בסימן רלב.

ונראה לומר, שגדר מוציא לעז, הוא בכל מקום שמשנה אדם ממה שנהגו אבותיו, ואפילו במקום ספקא דדינא, שהרי ביארנו לעיל שאפילו במקום מחלוקת הפוסקים, המנהג מכריע ואפילו נגד רוב פוסקים.

כללי המנהגים

נמצא אם כן, אם משנה אדם ממה שנהגו אבותיו, בעצם מראה שאבותיו טעו, וזהו הגדר של מוציא לעז, ואחדד את הדברים.

לעז על הראשונים, נעשה כאשר אדם מראה שאבותיו טעו בדבר הלכה, זהו גדר לעז, כלומר אני טוב יותר או חכם יותר מאבותי, על כן גם במקום מחלוקת הפוסקים, אם משנה אדם ממה שנהגו אבותיו, עדיין יש בזה משום הוצאת לעז וזה פשוט.

אל תטוש תורת אמך מתי אמרינן:

איתא בגמ' פסחים בדף נב, "בני בישן נהיגי דלא הוו אזלין מצור לצידון במעלי שבתא, אתו בנייהו קמיי דר' יוחנן אמרו לי: אבהתי הוה אפשר להו אנן לא אפשר לן (פרש"י ז"ל: הוה אפשר להו שעשירין היו). אמר להו כבר קיבלו אבותיכם עליכם, שנא' 'שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך'"

וכתבו הפוסקים, שדין אל תיטוש תורת אמך, הוא דווקא אם כל בני העיר נוהגים כן, אז אמרינן אל תטוש תורת אמך, אמנם אם ההורים נהגו חומרא באיזה דין, אין מנהג ההורים מחייב את הבן, ולכן כאשר יגדיל יוכל לשנות ממנהג הוריו.

וחיזוק לדבר ניתן ללמוד מדברי הר"ן שם שהאיסור הוא דווקא אם כל בני העיר נהגו איסור, ולא כאשר מדובר ביחידים שכתב: "ונמצינו למדים בתורת המנהגות, שכל

כללי המנהגים

מנהג איסור שהוא בעיר אחת, כל שאינו מנהג בטעות, אלא שהן החמירו על עצמן לעשות סייג לתורה, או לדבר שהוא מחלוקת חכמי ישראל ונהגו כדברי האוסר, כל בני העיר חייבין בו מן הדין, שנאמר ואל תטוש תורת אמתך

ודברים אלו ראיתי שכתב בספר חזון עובדיה פסח בעמ' פה בשם הרב משא מלך (דף נו, א): דמה שנראה מהמעשה של בני מישן, שיש חיוב על הבנים לנהוג כפי מנהג אבותם, הוא דווקא אם כל בני העיר נהגו כך, אך אם רק אביו נהג איזו הנהגה או חומרה, אין הבן חייב לנהוג כפי מה שנהג אביו.

שיטת המהרשד"ם בעניין:

כתב המהרשד"ם באו"ח בסי' לד: "לא מצאנו ולא ראינו שאין לשנות מנהג אבותינו כי אם בדבר שיש בו נדנד איסור, כמו כל אותם ששנינו פ' מקום שנהגו וע"ש דבכולהו אית בהו משום הרחקת איסור כו', אבל בכה"ג דליכא צד איסור כלל ועיקר, ולא הרחקת עבירה, בהא פשיטא לן שלא שייך ביה ואל תטוש תורת אמתך, וכן יש לדקדק מלשון הר"ן ז"ל שכתב בפ' מקום שנהגו על ההלכות ז"ל ונמצינו למדין בתורת המנהגות שכל מנהג איסור וכו', מדלא קאמר כל מנהג סתם - משמע דלא אמרי' הכי אלא בדבר איסור שנהגו במקומו, הא במידי דליכא איסורא כלל פשיטא דאין קפידא בדבר".

והביא שם את דברי הריב"ש בשם הר"ן שכתב "אפילו בעסקי העולם כל משכיל בוחר לנפשו הדרך היותר בטוח והמשומר

כללי המנהגים

מכל נזק ומכשול, ועל אחת כמה וכמה שיש לנו לעשות כן בדרכי התורה".

כלומר דעת המהרשד"ם שגדר "אל תטוש תורת אמך" הוא רק כאשר מדובר במנהג שנועד לשם גדר או סייג, כלומר במקום חשש עבירה, אבל בסתם מנהג (שאינו קשור לסייג או לאיסור) לא אמרינן "אל תטוש תורת אמך", וכמו כן אין איסור לשנות מנהג אבות במקום שאין חשש איסור או סייג.

מדברי הפוסקים משמע שלא כהמרשד"ם:

למרות שלא מקשים על פוסק מדברי פוסק אחר בבחינת 'גברא אגברא קרמית', מכל מקום מדברי שאר הפוסקים משמע שלא כדברי המהרשד"ם, אלא אפילו בסתם מנהג אין לשנות.

טול למשל מה שכתב הרמ"א בהלכות יום הכיפורים בסימן תריט סעיף א': "ואל ישנה אדם ממנהג העיר אפילו בניגוניה או בפיוטים שאומרים שם (מהרי"ל)". ובדרכי משה הביא מהרי"ל זה בזה"ל: "אל ישנה אדם ממנהג העיר, ואפי' בניגונים אל ישנה ממנהגי העיר. וכן בסליחות שאומרים שם".

או טול למשל מה שכתב המגן אברהם בסימן סח שאין לשנות ממנהג המקום בסדר התפילה, כי "ב שערם בשמיים כנגד י"ב שבטים, וכל שבט יש לו שער ומנהג לבדה.

כללי המנהגים

וראה גם מה שכתב בשו"ת יוסף אומץ סימן י' וז"ל: "בדבר המנהג לומר נקדישך ונעריצך בלשון נקבה וכן כמצות רצונך וכמו שכתבת עלינו בתורתך על ידי משה עבדך וכן כתוב בתורתך וכדומה כל אלה בשו"א וזה הנוסח השגור בפי כל ומקורו עלה בלב מקצת החזנים להגיה כל הכנויים הנ"ל בשוא וקמץ וכמו שכתב בספר ישרש יעקב בשם הראב"ע והרד"ק וספר בנין שלמה וכפי מה שתיקן היעב"ץ בעמודי שמים כי גמרו אומר שכן ראוי על פי חכמת הדקדוק ולחזנים אחרים קשה עליהם לשנות המנהג.

ודע שאין לשנות ממה שכתוב בסידורים ובמחזורים ועל אלה עיני בוכיה על דור יתום הזה על אותם שמניחין את העיקר ולוקחים את הטפל ובפיהם ירצו שהם ידעו מה שלא ידעו הקדמונים וכל ישראל טועים הם והם יודעים האמת ולבי בוער כאש והלך בצערות וכו' יהא רעוא קורא הדורות ישוב ירחמנו לפקוח עינים עוורות והיו למאורות כי לולא שאיני כדאי הייתי גוזר גזירה דרב"ה על אלו המשנים שיחזרו למנהג כל ישראל ולא יסמכו על עצמם כי הם יורדי ים הדקדוק יותר מהראשונים ומי שיש לו לב אם בעל נפש הוא ינהג ככל ישראל ואל יוציא עצמו מן הכלל ושומע לנו ישכון בטח וסיים שרבים מגדולי דורו קיימו וקבלו והסכימו שיחזרו הכל למנהג כל ישראל וזאת לדורותם"

הרי לך, שאפילו בענייני תפילה שאינם קשורים לאיסור כתבו הפוסקים שאין לשנות, ודבריהם שלא כדברי המהרשד"ם.

כללי המנהגים

הנמצא במקום שנוהגים אחרת ממנהגיו:

הנה כי כן, לאחר שביארנו שיש איסור לשנות ממנהג אבות, מה יהיה הדין באדם הנמצא במקום שנוהגים אחרת מאבותיו? כלום רשאי לשנות ממנהג אבותיו ולנהוג כפי המקום שנמצא? למשל בחור ספרדי הלומד בישיבה אשכנזית, כלום מותר לו להוציא את ציציותיו לחוץ כפי מנהג המקום?

וראיתי בספר ילקוט יוסף חלק ציצית ותפילין בעמ' צז, שדן בעניין בחור ספרדי הלומד בישיבה אשכנזית, אם עליו להוציא את ציציותיו לחוץ כפי מנהג המקום, האם יש לחוש בזה משום לא תתגודדו?

וראיתי שכתב שם שבגמ' יבמות יד,א נחלקו אביי ורבא לעניין איסור לא תתגודדו, שדעת אביי שאיסור זה נוהג בשני בתי דין באותה עיר, ודעת רבא שאיסור זה נוהג דווקא בבית דין אחד, שחלק ממנו מתיר וחלק ממנו אוסר.

ולאחר שהביא שהלכה היא כדברי רבא, שאיסור לא תתגודדו נוהג רק בבית דין אחד, שחלק מתירים וחלק אוסרים, כתב שמנהג הספרדים ומנהג האשכנזים, חשיב כשני בתי דין באותה עיר, שלא שייך בזה איסור של לא תתגודדו, ועל כן אין לבחור ספרדי הלומד בישיבה אשכנזית להוציא את חוטי הציצית לחוץ, ראה שם.

כללי המנהגים

ולאחר המחילה מכבוד תורתו, נראה שיש להעיר על דבריו כדרכה של תורה, הנה הסיבה שאין איסור לא תתגודדו בשני בתי דין באותה עיר, הוא מהסיבה הפשוטה, שאיסור לא תתגודדו נוהג דווקא במקום אחד, כלומר בבית דין אחד, אבל בשני בתי דין באותה העיר, לא שייך איסור לא תתגודדו, כיון שמדובר בשני מקומות נפרדים.

לשון אחר, איסור לא תתגודדו, מתקיים רק אם במקום אחד, ישנה מחלוקת, והדבר נראה כשתי תורות או גורם למחלוקת, אבל בשני מקומות, שבמקום אחד מורים כך, ובמקום אחר מורים אחרת, לא נראה הדבר כשני תורות או נגרמת מחלוקת.

לפי דברנו, בחורים ספרדים הלומדים בישיבה אשכנזית, ונוהגים אחרת מבני המקום, נראה הדבר כשתי תורות (חשש מחלוקת לא נראה ששייך), שהרי הספרדים והאשכנזים נמצאים באותו מקום, כלומר הדבר הוא בגדר בית דין אחד שנחלקו, וממש לא נראה כשני בתי דין באותה העיר.

וכן ראיתי שהביא שם בספר ילקוט יוסף את דבריו של הגאון בעל ספר אור לציון בח"ב עמ' כז, שבחור ספרדי הלומד בישיבה אשכנזית, לא ישנה ממנהג המקום ראה שם, ועדיין צריך עיון בכל זה.

כללי המנהגים

הבהרה במקום שלא נראה שמשנה אין איסור לשנות:

אמנם דברים אלו אמורים, דווקא במקום שהשינוי ממנהג המקום ניכר כלפי חוץ כגון הכנסת חוטי הציצית לתוך הבגד, אך במקום שהשינוי אינו נראה כלפי חוץ, אין שום סיבה לשנות ממנהג אבותיו, בגלל מנהג המקום.

למשל, בחור ספרדי הלומד בישיבה אשכנזית, אין שום סיבה שעליו להתפלל בנוסח אשכנז בגלל מנהג המקום, שהרי השינוי כלל אינו ניכר, ועל כן מדוע ישנה ממנהג אבותיו?

וראה בעניין הנ"ל בשו"ת מנחת יצחק חלק ז סימן ה' שכתב כעין דברנו: "ע"ד מנהגך בהתפללך בהישיבה שמתפללים שם בנוסח אשכנז, ואתה מתפלל לעצמך בנוסח ספרד כמנהג בית אביך, רק הקדושה כמנהג אשכנז.

צדקת בזה, כי כן מבואר בתשו' משיב דבר (סי' י"ז)... שבלחש יאמר נוסח שלו... אבל בנוגע לקדושה, חוץ מטעמו של המשיב דבר, משום דאומרים בקול רם, דאלו משום זה, יש לומר דיאמר בקול דממה דקה, אבל העיקר מה שראיתי בשם הגאון מאונסדארף ז"ל, שהקדושה צריכין לומר בנוסח של הקהל, דאם לאו, הוי כמו ביחיד" ראה שם.

תוספת על הנ"ל בדבר האיסור לשנות ממנהג המקום:

הנה כי כן, כפי שהתבאר שאין לאדם לשנות ממנהג אבותיו, הוא הדין שאין לאדם לשנות ממנהג המקום, ראה בגמ' בבא

כללי המנהגים

מציעא פו,ב: "אמר רבי תנחום בר חנילאי לעולם אל ישנה אדם מן המנהג, שהרי משה עלה למרום - ולא אכל לחם, מלאכי השרת ירדו למטה - ואכלו לחם. ואכלו סלקא דעתך? אלא אימא: נראו כמי שאכלו ושתו".

וראה עוד במסכת דרך ארץ פרק ד הלכה ה: "לא יהא אדם ער בין הישנים, ולא ישן בין הערים, ולא בוכה בין השוחקים, ולא שוחק בין הבוכים, ולא יושב בין העומדים, ולא עומד בין היושבים, ולא קורא בין השונים, ולא שונה בין הקורים. כללו של דבר, לא ישנה אדם מדעת הבריות"

ואתן דוגמא לשינוי ממנהג המקום, כתב בשער הכוונות (דף ס"ג ע"א) שצריך האדם ללבוש בגדי לבן ולא של צבעים אחרים, וכפי הצבע וגוון המלבושים שלובש האדם ביום שבת בעולם הזה, כך יתלבש בעולם הבא ביום השבת.

ועוד כתב שם המהרח"ו בשם רבו האר"י ז"ל שפעם אחת בקבלת שבת נתגלה אליו נשמת חכם אחד שנפטר בימיו, וראהו לובש שחורים, ואמר לו לפי שבעולם הזה היה לובש שחורים ביום השבת, היו מענישים אותו שם, להלבישו אחר פטירתו בגדים שחורים אף ביום השבת. וראה עוד בספר בן איש חי שנה א' פרשת לך לך הלכה י"ח ובכף החיים (סופר) סי' רס"ב ס"ק כ"ד.

על פי דברים אלו, יש שנהגו ללבוש בגדים לבנים ביום השבת, והשאלה היא, האם מותר לאדם ללבוש בגדי לבן ביום שבת,

כללי המנהגים

במקום שמנהג המקום שלא ללבוש בגדי לבן ביום השבת?
האם יש בנ"ל משום איסור לשנות ממנהג המקום?

ונראה שיש בזה איסור משום יוהרא, ואין ללבוש בגדי לבן
ביום השבת במקום שלא נהגו כן, משום איסור לשנות ממנהג
המקום, וראיה לדברי ראה מדברי שו"ת מהר"י ברונא (סימן
צו) שכתב כך :

"נשאלתי על הבחורים שלובשים טלית קטן על בגדיהם
בפרהסיא...מי חיישינן ליוהרא או לא? והשבתי כי הכל לפי
המנהג והזמן והאדם. ולפום ריהטא נראה לי דאיכא
למיחש... עכשיו שאין רגילים ללבוש בפרהסיא... והוא לבוש,
שניכר בין רב לבחור, כל שכן דהוי מן המתמיהים ואסור...
וכל הלוש שאינו סמוך מן הגדולים נראה כמעיד עדות שקר
בעצמו".

ונראה שהוא הדין בנידון דידן, שיש לאסור לבישת לבן
ביום השבת, כיון שבזמן הזה אין רגילים ללבוש בגדי לבן
ביום השבת, והלוש בגדי לבן דינו ממש כדברי מהר"י ברונא
"מן המתמיהים". וראה עוד את דבריו החמורים שכתב בעניין
זה בשו"ת "פנים מאירות" ח"ב, סימן קנב כדלהלן :

"אם אחד מני אלף רוצה לומר אקיים דברי המקובלים,
שכתבו שמצווה לילך במלבושי לבנים בשבת, אין לך יוהרא
גדולה מזו, וראוי לנדותו – אם לא שהוא מפורסם בחסידות,
וכל מעשיו לשם שמים, כההיא מעשה דיהודא בן קנוסא"

כללי המנהגים

מהנ"ל נלמד, שיש איסור חמור לשנות ממנהג המקום, ויש לעשות בדיוק כפי שנוהגים הציבור, הן לעניין לבישת בגדי לבן, והן לעניין שאר עניינים.

אוסף הערה קטנה, שראיתי בספר חזון עובדיה יום טוב, שכתב בעמ' קלג, הא דקיי"ל שלא ישנה אדם מפני המחלוקת, הוא דווקא ביחיד שמשנה ממנהג המקום, אמנם ציבור שלם שהוא קהל בפני עצמו אין לחוש בו למחלוקת ראה שם.

כיצד אם כך משתנים מנהגים?

אם כנים אנו שיש איסור לבטל מנהגים, כיצד מצינו לאורך השנים מנהגים שהשתנו? (ראה מה שכתבנו לעיל) הרי אם יש איסור לבטל מנהג, כיצד שונה המנהג?

נראה לומר כי ההסבר ההגיוני לכך, והוא גם ההסבר הפשוט, הציבור פשוט החלו לנהוג באיסור נגד המנהג, ועם הזמן התקבע מנהג חדש ראה מה שכתבנו לעיל בעניין מנהגי איסור וצרף את הדברים שנכתבו שם לכאן.

אדם גדול אם יכול לנהוג אחר ממנהג המקום:

הנה בשו"ת טוב עין סימן יא הביא מהגמ' במגילה דף כב "מאי טעמא דכ"ע נפול על אפייהו ורב לא נפיל, ומשני דרב פשוט ידים ורגלים עביד ולא נפיל על אפיה דלא משני ממנהגיה" והקשה שם כיצד שינה רב ממנהג המקום? והא

כללי המנהגים

אמרינן לא יעמוד בין היושבים ולא ישב בין העומדים, כלומר אין לאדם לשנות ממנהג המקום? והביא שם שמהר"י חאגיז ז"ל בספרו קרבן מנחה סימן ש"ץ תירץ דגברא רבה שאני, כלומר אדם גדול יכול לשנות ממנהג המקום ראה שם שלא נראה לו תירוצו של מהר"י חאגיז ותירץ תירוץ אחר.

ולי נראה תירוצו של הרב חאגיז, ותירצו אף מיישב מדוע מצינו בגדולי ישראל, כאשר הגיעו למקום מסוים, לא שינו את מנהגם, אלא המשיכו לנהוג כפי שהם נוהגים.

ואחדד את דבריו של הרב חאגיז, הרי יש לחקור מדוע אמרו חז"ל אל ישב בין העומדים ואל יעמוד בין היושבים? בפשטות הסיבה היא משום מחלוקת, שהרי כשאדם נוהג באופן שונה ממה שהציבור נוהגים, הדבר גורם באופן טבעי למחלוקת, הנ"ל הוא מן המפורסמות.

על כן, אדם גדול שנוהג באופן שונה מהציבור, הדבר לא יגרום למחלוקת כי, הציבור (על פי רוב) מבין באופן טבעי שאדם גדול, נוהג ומתנהג באופן שונה משאר הציבור, על שינוי ממנהג המקום על ידי אדם גדול, לא יגרום למחלוקת כנלע"ד.

נוסח תפילה בשטיבל:

הנה כי כן, בימי החול נוהגים הציבור להתפלל בשטיבל, וכמעט רק בימי השבת והחג, מתפללים בבית הכנסת כפי

כללי המנהגים

מנהגם, ויש לחקור, נניח שספרדי מגיע לשטיבל אשכנזי, כלום יכול הוא לעלות כחזן ולהתפלל בנוסח של עדות המזרח?

הנה אם הקהל מסכים כי החזן יתפלל בנוסח עדות המזרח, השאלה כלל אינה מתחילה, השאלה היא האם יכולים הציבור לדרוש כי יתפלל בנוסח של מנהג המקום?

התשובה היא שאם יש התעקשות על נוסח התפילה, יש לחזן להתפלל בנוסח של המקום, ואם גם הוא מתעקש, רשאי הוא ללכת ולהתפלל במקום אחר.

ויודגש, גם אם רוב המניין הוא מבני עדות המזרח, הרוב כפופים למיעוט, כיון שהמיעוט קדמו לרוב כלומר המיעוט הקימו את השטיבל ובנוסף זה הוא מקום תפילתם.

את הנ"ל ניתן ללמוד מדברי שו"ת אבקת רוכל בסימן ריב שכתב בתוך דבריו: "...הרי בהדיא אעפ"י שרבים הם הבאים ממקום שנוהגים מנהג א' בטלים הם לגבי מרובים מהם שנהגו מנהג אחר, ואעפ"י שאלו ואלו עדיין לא נתכוננו במקום ההוא וכ"ש היכא שנוהגים כמנהג האחד המרובים קדמה קביעותם במקום ההוא לבעלי המנהג האחר המועטים מהם... הרי בהדיא דאע"ג דאות' שיצאו חוץ לעירם ובאו לדור בעיר אחרת הם מרובים נוהגים כמנהג העיר שבאו שם ובאמת דמשמע מדבריו שאפילו אם התושבים בעיר מועטים מאותם שבאו מחדש לדור שם יש לבאים לנהוג כמנהג העיר

כללי המנהגים

שבאו שם שהרי סתם ולא חילק בין אם בני העיר שבאו שם
מרובים מהם או מועטים מהם"

המגיע למקום שנוהגים שלא כמנהג מקומו אם צריך להחמיר

כמנהג מקומו:

פסק בשולחן ערוך או"ח בסימן תסח סעיף ד': "ההולך
ממקום שעושין למקום שאין עושין, לא יעשה בישוב מפני
המחלוקת, אבל עושה הוא במדבר. וההולך ממקום שאין
עושים למקום שעושין, לא יעשה. ונותנים עליו חומרי מקום
שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם, ואעפ"כ לא יתראה
בפניהם שהוא בטל, מפני איסור לעולם אל ישנה אדם מפני
המחלוקת. וכן מי שדעתו לחזור למקומו, נוהג כאנשי מקומו
בין להקל בין להחמיר, והוא שלא יתראה בפני אנשי המקום
שהוא בו, מפני המחלוקת".

ואף שנכתבו דברים אלו בהלכות פסח, הוא הדין לשאר
דינים, שהיוצא ממקום שנוהגים איסור בדבר מסוים, ומגיע
למקום שנוהגים היתר, עליו להחמיר כמנהג מקומו ראה
במשנה ברורה שם מה שכתב.

גדר נותנים עליו חומרי המקום שיצא משם:

ויש לחקור, מתי נותנים על האדם את חומרי המקום שיצא
ממנו? וראיתי בשו"ת בצל החכמה בחלק ו' סימן נז, שדן בזה
וכתב כי גדר "נותנים עליו חומרי המקום שיצא משם" הוא

כללי המנהגים

בדבר שאם היה עושה במקומו כמנהג המקום שהלך לשם עושה איסור או מבטל מצווה, אבל אם יוצא במקומו אם עושה כמנהג המקום שאליו הגיע, אין נותנים עליו את חומרי המקום שיצא ממנו ואביא את עיקרי דבריו:

"איתא במתני' (פסחים נ' א) מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות עושין מקום שנהגו שלא לעשות אין עושין ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין או ממקום שאין עושין למקום שעושין נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם וכו' ע"כ.

נראה דלא אמרו נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם, שגם בהיותו במקום אחר יתחייב לנהוג במנהגי מקומו אלא בנוגע לדברים שאם היה עושה במקומו כמנהג מקום שהלך לשם היה עושה איסור או שהיה מבטל איזו מצוה.

וכגון הך דמתני' שבמקומו נוהגין שלא לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות, ואם היה עובר ועושה היה עביד איסורא, בזה אמרינן שאם הולך למקום שעושין נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם.

אבל מנהג שגם אם היה משנה אותו במקומו והיה עושה לא כמנהג מקומו אלא כמנהג המקום שעומד ללכת לשם, לא היה עביד איסורא ולא היה מבטל שום מצוה, בזה אף שבמקומו בודאי שאסור לו לשנות מנהגי המקום, מ"מ

כללי המנהגים

כשהלך למקום אחר לא החמירו לחייבו לנהוג כמנהג מקומו שיצא משם, ונוהג גם לכתחילה כמנהג המקום שהלך לשם.

וכגון בני בבל שהשלימו קריאת כל התורה כולה כל שנה ובני מערבא השלימוה פעם בג' שנים. ואם היו בני מערבא בבבל בשבת בה התחילו לקרות פ' בראשית בבבל וגם במערבא, אפי' היו עשרה נלענ"ד פשוט כי לא הצריכו להתפלל בנפרד כדי לקרות בתורה רק שליש מסדרת בראשית כמנהג בני מערבא, אלא היו יכולים אפי' לכתחילה להתפלל בצבור בני בבל ולשמוע קריאת פ' בראשית כולה ואעפ"י שבחלק הפ' שקראו באותה שבת במערבא לא עלו בבבל רק תרי או תלתא גברי. דכיון דגם בני מערבא יוצאים יד"ח קרה"ת בקריאה זו של בני בבל, א"צ לנהוג במנהג המקום שיצאו משם.

כאשר יש מחלוקת במקום כיצד לנהוג:

מה יהיה הדין, כאשר בבית כנסת יש מחלוקת כיצד לנהוג? למשל כאשר נחלקים הציבור לעניין סדר התפילה, כגון מתי סופרים את ספירת העומר, קודם עלינו לשבח או לאחר עלינו לשבח, מי יכריע במנהג?

אם יש רב במקום, פשוט שבנידון זה יכריע הרב, שהרי הוא הסמכות ההלכתית במקום, אמנם כאשר אין רב במקום, יכריעו רוב הציבור כיצד ינהגו.

כללי המנהגים

ודברים אלו פשוטים לכל בר דעת, אך למען הסר ספק, אביא את דברי הפוסקים בעניין, ראה במגן אברהם בסימן תצג סוף סק"ו שכתב "שעל המיעוט לנהוג כרוב" ראה שם.

וכן כתב ביתר ביאור בספר פרי חדש מנהגי איסור אות יט באו"ח סי' תצו: "הרי שנתקבצו עשרה אנשים בעיר חדשה ששה ממקום אחד וארבעה ממקום אחר, סתמא דמילתא נמשכין אחר מנהג המקום של הששה משום דהוו רובא" וכן כתב עוד הפרי חדש במנהגי איסור שם, כא: "כל מנהג ... נקבע עפ"י רוב והרוב יכול לכופף היחידים".

להתארח אצל אנשים הנוהגים להקל בדבר שמחמיר:

מֵרֵן בְּבֵית יוֹסֵף יו"ד סי' סד בהלכות חלב, הביא את דברי הגה"מ בפלוגתא דרבנו יואל ורבינו אפרים בחלב הדבוק לכרס שתחת הפריסה, דר"י מתיר ור"א אוסר.

וכתב שם הב"י: "ואני מצאתי כתוב בשם ספר אגודה: בערפורט נוהגין לאסור ובשאר קהילות נוהגין להתיר, אמנם אלו אין נמנעין מכלים של אלו ומבישוליהן. אך הכרס אין אוכלין אותו בבואם לקהילות, עכ"ל.

אמנם בשולחן ערוך לא הביא את דבריו של ספר האגודה, אמנם הרמ"א שם כתב "וכן המנהג בכל מקום מלבד בני ריינו"ס ... ובכל מקום שנוהגין בו איסור דינו כשאר חלב

כללי המנהגים

לבטלו בששים, אבל אין אוסרין כלים של בני ריינו"ס הואיל ונוהגין בו היתר".

ונראה שהוא הדין לאדם הנוהג להחמיר לאכול דווקא כשרות מסוימת, והתארח אצל קרובים הנוהגים לאכול כשרויות שאין הוא סומך עליהם, יכול לאכול בכלים של אותם קרובי משפחה, שהרי קרובי משפחתו אינם אוכלים טרף חלילה, רק הוא נמנע מלסמוך על אותה כשרות.

ומה לגבי המאכלים עצמם?

עד כה עסקנו בשאלת הכלים, אך מה הדין לגבי המאכלים עצמם? כלום מותר לאדם לאכול אצל בני משפחה הנוהגים להקל בדברים שהוא מחמיר?

הנה, כתב הרמ"א ביו"ד בסימן קיב בסעיף טו: "י"א דמי שנוהר מפת של עובד כוכבים ואוכל עם אחרים שאינן נזהרין, מותר לאכול עמהם משום איבה וקטטה, הואיל ואם לא יאכל עמהם פת שהוא עיקר הסעודה, התירו לו משום איבה. ואין ללמוד מכאן לשאר איסורין"

יובהר, מה שכתב הרמ"א שאין לסמוך על כך בשאר איסורים, הסביר הש"ך שם והגר"א, שהכוונה היא שאין לסמוך להתיר באיסור חמאה, שיוכל אדם לסרב מלאכול את החמאה, שהרי רבים הם שלא אוכלים חמאה, ולכן סירובו לא יגרור איבה או מחלוקת.

כללי המנהגים

הרי לך שמשום איבה התיר הרמ"א איסור דרבנן, וראה עוד במהרי"ל בסימן לה שכתב שבכל איסור דרבנן שיש מקום לילך לקולא, מוטב לילך לקולא במקום חשש איבה וקטטה, וראה עוד בשו"ת הרדב"ז ח"ב בסימן רצו שכתב בשם הריטב"א כך :

"וכתב הריטב"א ז"ל בשם רבותיו ז"ל כי בדבר שאין האיסור מבורר ולא מוכרע לא ישנה מפני המחלוקת ויותר טוב היה לאלו המחמירים שלא ילכו לשום בית שיזמנו אותם ושימו להם תואנה ממה שיגעילו את כליהם ולשוויינהו ככותאי או כאחד מעמי הארץ ולא אדבר בזה פן דברי יזיקו ולא יועילו אבל מכל מקום לגבי דינא כיון שיש בה כל הקולות אשר זכרנו לא היה להם לחוש לגיעולי כליהם אפילו לכתחלה דהא איכא כמה ספיקי בדבר שאיסורו מדרבנן ספק שחט אותו הפסול ואת"ל שחט הפסול שמא בפעם הזאת שחט יפה ואת"ל לא שחט יפה שמא הכלים לא היו בני יומן ואת"ל בני יומן שמא נתבטל בששים שמא לא נתבטל ואיסורו מדרבנן דאין כאן אלא טעמו ולא ממשו הילכך לא היה להם לחוש כלל. וכך אני עושה כי אני מחמיר על עצמי שלא לאכול הביד"ינגאן משום ודאי ערלה לפי שכן הוא כפי מה ששאלתי את פי הגננין. וכן נמצא כתוב בספר כפתור ופרח ואפילו הכי איני נמנע מלאכול אצל בעלי בתים אעפ"י שאני יודע בודאי שאוכלין הביד"ינגאן"

כללי המנהגים

וראה עוד בפירוש הרא"ש בפסחים בפרק ד סימן ד שכתב לגבי ההולך ממקום שאין עושים מלאכה למקום שעושים מלאכה כך: "משמע הא לא אפשר בלא מחלוקת היה לו לעשות מלאכה עמהם דגדול השלום ויש לו לעבור על מנהג מקומו כיון דלית ביה איסורא דאורייתא אלא שנהגו בו איסור להחמיר עליהן"

ונראה לפי זה, שהמתארח אצל חברו שנוהג לאכול כשרויות מסוימות, והוא נוהג שלא לסמוך על אותה הכשרות (מטעמי ?!) נראה שיכול לאכול אצל חברו, אם סירבו לאכול יגרום לאיבה וקטטה, שהרי חברו אינו אוכל נבלות וטריפות, ומי אמר שיש באותם מאכלים איסור? ויתרה מזאת, מי גילה לאותו אדם שאותה כשרות שאין הוא סומך עליה טובה מהכשרות שאוכל? וצריך לי עוד עיון בכל זה, וניתן להאריך בזה הרבה ועוד חזון למועד.

מנהג ירושלים:

הנה כי כן, מרן הראשון לציון הגאון הרב עובדיה יוסף זצוק"ל מזכיר בספריו במספר מקומות את מנהג ירושלים, ואף פוסק כאותו מנהג.

כך למשל בשו"ת יביע אומר חלק ב או"ח סימן כג, כותב הרב כי מנהג ירושלים להקל בדיון חוזר וניעור, וראה בשו"ת יביע אומר חלק ה או"ח סימן יח כי מנהג ירושלים שהשותה

כללי המנהגים

רביעית קפה או תה בעודם חמים, אינו מברך ברכת בורא נפשות.

וראה גם בספרים ילקוט יוסף של בנו של מרן בשובע שמחות חלק א כותב כי מנהג ירושלים היה לערוך חופה קודם השקיעה. וראה עוד מה שכתב בחלק ציצית ותפילין כי מנהג ירושלים להתפלל בשחרית ט' באב עם טלית ותפילין.

ויש לחקור, לאיזה מנהג ירושלים בדיוק אמורים הדברים? הרי בירושלים יש מספר קהילות של מספר עדות, אם כן על איזה מנהג מדובר? של איזו עדה בדיוק? וצריך לי עיון בכל זה ועוד חזון למועד.

מנהגים שלא ניתן לבטלם:

הנה כי כן, ישנם מנהגים שהתפשטו בכל תפוצות ישראל, כגון מנהגים שהחלו הציבור לנהוג לשם גדר וסייג, שאין להם שום היתר וממש הפכו לחלק מן התורה, כך כתב בשו"ת הרשב"א חלק ב' סימן רסח:

"תשובה לא הודעתני על איזה מנהג אתה שואל אם על מנהגי איסור והתר או על מנהגי דיני ממונות או על שניהם. על כן אצטרך להרחיב עמך בזה. דע כי דרכי המנהג באיסור והתר רבים. יש מנהג פשוט בכל ישראל ואסור לעבור עליו בכל מקום כשל תורה ואי אפשר לישאל עליו כמו שאי אפשר לישאל על אסורין של תורה"

כללי המנהגים

וראה גם בחלק ג' סימן רלו שכתב: "כל מי שנוהג איסור בדבר המותר בגדר אפשר שהוא חמור מן הנדר והשבועה שהנדרים והשבועות נשאלין עליהם ומתירין להם, ואילו מי שנוהג איסור בדברים המותרים כדי לעשות גדר בפני האיסור קיבלו על עצמו כאיסורין שאסרתן תורה שאין להם היתר לעולם ולפיכך אמרו דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור נשאל ואין מתירין לו" וכדבריו פסק בשו"ע יו"ד סימן ריד סעיף א'.

טול למשל חומרא דרבי זירא, שהתקבלה בכל ישראל, שעליה כתב הרמב"ן בהלכות נדה פרק א הלכה יט: "חומרא זו שנהגו בנות ישראל הוכשרה בעיני החכמים ועשו אותה כהלכה פסוקה בכל מקום, לפיכך אסור לאדם להקל בה ראשו לעולם".

אשר על כן, חומרות שכל עם ישראל נוהג אין למנהגים אלו שום היתר, וכדברי הרשב"א שהפכו פשוט לחלק מן הדין.

רכיבה על אופניים ביום השבת:

הנה כי כן, בשו"ת רב פעלים חלק א' סימן כה כתב להתיר לנסוע על אופניים בשבת, וכתב שאין לגזור שמא יתקלקל ויתקנו בשבת, שאין לגזור גזירות חדשות מדעתנו. והוסיף, שאפילו הדברים העלולים להתקלקל וקלקולם מצוי ושכיח, עם כל זה שלא גזרו עליהם חז"ל בפירוש, אין אנחנו יכולים לגזור עליהם מדעתנו. תדע, שהרי כמה וכמה דברים

כללי המנהגים

המותרים להשתמש בהם, קלקולם מצוי ושכיח, וכגון מטה כסא וספסל שהם חלקים שונים ונעוצים ומחוברים ותחובים זה בזה ולא גזרינן פן ישמטו זה מזה ויתקנס בשבת וכו'. ואפילו אם החששא קרובה מאד לפי אומד הדעת, כיון שלא גזרו עליהם חז"ל אין לנו רשאים לאסור את המותר משום גזרה, שלא ניתן כח זה לגזור אלא רק לחז"ל.

ועוד שהאופניים הללו הם דבר חדש שלא היה בזמן חז"ל כלל, ולכן אפילו אם נמצא טעם לומר שאילו היה בזמן חז"ל בודאי שהיו גוזרים עליו איסור, גזרה שמא יתקלקל ויבא לתקנו בשבת, אעפ"כ כיון שחז"ל שהיה להם כח לגזור אינם מצויים עתה לאוסרו, אנו אין לנו כח לאסור את המותר, אף שאנו מדמים דבר זה לדבר שגזרו עליו חז"ל. ולכן זו הלכה פסוקה, שאנו אין לנו לגזור ולאסור דבר המותר משום גזרה. ראה שם.

אעיר הערה קטנה, מה שכתב שאין לנו כוח לגזור גזירות חדשות, כבר כתבתי במקום אחר, שיש לנו כוח לגזור גזירות חדשות, ומעשים בכל יום שחכמי ישראל גוזרים גזרות חדשות במקום שיש חשש לאיסור. מכל מקום טעמו שאין לגזור על אופניים מחשש לקלקול דבריו נכונים, שאם נחשוש לקלקול נבוא לאסור שימוש בכל כלי המורכב מחלקים, מחשש לקלקול.

אמנם בספר ישיב משה טורצקי (עמוד כז) כתב שאסור לרכב על אופניים בשבת אפילו במקום שיש עירוב, גזירה שמא

כללי המנהגים

יתקלקל ויבא לתקן אותו, ועיין עוד בדברי הפוסקים האחרונים שדנו באיסור רכיבה על אופניים בשבת, ולא באתי להאריך אלא לקצר.

אמנם, כל המעיין בדברי האוסרים מבין שאין ממש בטעמם, וגם אם ננסה בכל כוחנו לאסור, בסופו של יום אין שום טעם לאסור רכיבה על אופניים בשבת.

אם כן מדוע אם כן יש לאסור על רכיבה על אופניים בשבת? הסיבה מאוד פשוטה, כיון שהציבור סבור כי ישנו איסור לרכוב על אופניים בשבת, וכיון שאיסור זה התפשט בכל עם ישראל, יש לאיסור רכיבה על אופניים בשבת, זו הסיבה היחידה שיש לאסור רכיבה על אופניים בשבת.

דן מה 'משקלם' של אותם המנהגים שהתפשטו בכל ישראל:

ויש לחקור, מה משקלם של אותם מנהגים שהתפשטו בכל ישראל? האם דינם כדין דאורייתא וספק שנפל בהם יש להחמיר בו? או שמא דינם כדין דרבנן, ובמקום ספק יש להקל?

ונראה לי לפתור את השאלה, ממחלוקת אחרת הקשורה לחומרא דרבי זירא, כלומר האם חומרא דרבי זירא, דינה כדין דאורייתא ויש להחמיר בה בספק? או שמא דינה כדין דרבנן ובספק יש להקל?

כללי המנהגים

בשו"ת גליא מסכת יו"ד סימן ד' כתב: "עיקר מימרא דרבי זירא לא הוי מתקנת חכמים, אלא בנות ישראל החמירו על עצמן חומרא זו מעצמן ולפיכך ראוי לומר בפשיטות על ענין חומרא דרבי זירא בנקל נפטרין ממנה, היינו בכל ענין ובכל מקום שיש איזה צד להקל..."

כלומר דעת הרב שחומרא דרבי זירא, אף שהפכה לחלק מדיני נדה החמורים, אין דינה ממש כדין נדה דאורייתא, וכן ראיתי שכתב הרב הדומה למלאך הראי"ה קוק בספרו דעת כהן סימן פד: "דין זה הינם ככל איסור דרבנן ואולי אף קל יותר שהרי אינו אלא מנהג שנהגו בנות ישראל..."

אמנם בספר הנפלא אמרות טהורות של הגאון הרב אליהו מאדאר בחלק א' סימן א', האריך לדחות את דבריו של שו"ת גליא מסכת ראה שם.

ונראה לומר, כי המחלוקת במשקלה של חומרא דרבי זירא, קשורה לשאלתנו, מה משקלו של מנהג שהתפשט בכל ישראל, האם דינו כדין תורה או כדין דרבנן האם ניתן להקל בו יותר משאר איסורים? וצריך לי עיון בכל זה ועוד חזון למועד.

אישה אם חייבת לנהוג כמנהגי בעלה:

הנה כי כן ויש לשאול מה יהיה הדין באישה שנישאה לבעל אשר נוהג במנהגים אחרים, מאשר נהגה האישה בבית

כללי המנהגים

הוריה, כלום צריכה היא לנהוג כפי מנהג בעלה? או שמא עליה להמשיך ולנהוג כפי מנהגי בית אביה?

וראיתי שדן בזה בשו"ת הרשב"ץ ח"ג (סי' קעט), וכתב: "במקומות שיש קהילות חלוקות במנהגיהם, שהם כמו שני בתי דינים בעיר אחת, אחד מורה כב"ש ואחד מורה כב"ה, שאין בזה משום לא תתגודדו, לא תעשו אגודות אגודות, כדאיתא ביבמות (יד), ונשא איש מאנשי קהלה אחת אשה מאנשי הקהלה האחרת, אין ספק שהאשה נכללת עם בעלה בכל חיובו, דאשתו כגופו בכל הדברים, ונפטרת מקהלת בית אביה.

ומילתא דפשיטא היא שלא יהיו שנים מסובין על שלחן אחד חלוקין בעיסותיהן, האסור לזה מותר לזה, והשאלה אינה אלא אם נתאלמנה האשה אם חוזרת למנהג בית אביה, כאשר הייתה באמנה אתו קודם שנישאת, או תישאר עם בית בעלה, ונראה שאם יש לה זרע ממנו תישאר עם זרעה בכלל חיוביהם ותקנותיהם, ואם אין לה זרע ממנו תשוב לבית אביה, וכדקי"ל בבת כהן שנישאת לישראל"

ומדבריו נלמד לנידון דידן, ואף למדנו מה יהיה הדין אם התאלמנה האישה מבעלה, וכך כתב בשו"ת יביע אומר חלק ה או"ח סימן לו, שאישה נגררת אחר מנהגי בעלה, בין להקל ובין להחמיר מהטעם הפשוט, שהאישה נמשכת אחר בעלה, וכמו כן הביא את דבריו של הגאון בעל אגרות משה שכתב שהאישה נמשכת אחר בעלה, משום דהו"ל כהולך ממקום

כללי המנהגים

שאר עושים במקום שעושים ואין דעתו לחזור, ראה שם שהאריך כדרכו בקודש.

אמנם יש להבהיר, שהאישה נמשכת אחר מנהגי הבעל, דווקא במנהגים הקשורים לבעל, כגון אכילת קטניות בפסח וכיו"ב. אמנם בדברים הקשורים לאישה בלבד, אין האישה נמשכת אחר הבעל, כך כתב בשו"ת אגרות משה חלק א או"ח סימן קנח ראה שם בטעמו של דבר.

וראה בספר ארץ חיים (סתהון) בקונטרס הכללים כלל כד הביא דבר מעניין בעניין נישואי אשכנזיה עם ספרדי ולחיבת הדברים אצטט את דבריו: "ובתשו' מרן ז"ל אה"ע דיני יבום סימן ב' נשאל על יבם ספרדי ושומרת יבם אשכנזית שהיבם רצה ליבם כמנהג הספרדים וכפסק הרמב"ם ז"ל דמצות יבום קודמת, והשומרת יבם רצתה לחלוץ כמנהג האשכנזים וכפסק הרא"ש ז"ל דמצות חליצה קודמת המובא בטור אה"ע סימן קס"ה.

והנדון הנז"ל היה בעיה"ק ירושלים ת"ו כמבואר בתשו' מורינו הרב המבי"ט ז"ל ח"ב סימן מ"א ורבני האשכנזים שבירושלים הרב מהר"ר זכריה זעבשיל הנז"ל ואבריו ז"ל פסקו שהדין עם השומרת יבם והובא דבריהם באורך בתשו' מרן ז' שם והסכים עמהם מרן ז"ל מכמה טעמים וחדא מיניהו משום שהשומרת יבם היא אשכנזית ואין מאכילין אותה דבר האסור לה ע"ש".

כללי המנהגים

מנהגים שמצווה לבטלם:

הנה כי כן, למרות שהתבאר לעיל שיש איסור לבטל מנהגים, מכל מקום במקום חשש איסור או במקום טעות, מצווה לבטל מנהג, שהרי מה ההיגיון להנציח טעות? או לנהוג באיסור? מה התועלת שתצמח מכך?

טול למשל את דבריו של הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה פרק יא שכתב בהלכה יד-טו כך:

"זה שתמצא במקצת המקומות שהנדה יושבת שבעת ימים בנדתה אף ע"פ שלא ראתה דם אלא יום אחד ואחר השבעה תשב שבעת ימים נקיים אין זה מנהג אלא טעות הוא ממי שהורה להם כך, ואין ראוי לפנות לדבר זה כלל אלא אם ראתה יום אחד סופרת אחריו ז' (נקיים) וטובלת בליל ח' שהוא ליל שני שלאחר נדתה ומותרת לבעלה"

ולהלן בהלכה טו כתב,

"וכן זה שתמצא במקצת מקומות ותמצא תשובות למקצת הגאונים שיוולדת זכר לא תשמש מטתה עד סוף ארבעים, ויוולדת נקבה אחר שמונים, ואע"פ שלא ראתה דם אלא בתוך השבעה, אין זה מנהג אלא טעות הוא באותן התשובות ודרך אפיקורוסות באותן המקומות ומן הצדוקין למדו דבר זה, ומצווה לכופן כדי להוציא מלבן ולהחזירן לדברי חכמים שתספור ז' ימים נקיים בלבד כמו שביארנו"

כללי המנהגים

וכמו כן, ראה בבית יוסף או"ח סימן תרה שהביא את דברי הרשב"א בעניין מנהג הכפרות: "והרשב"א כתב בתשובה (ח"א סי' שצה) בענין הכפרה שעושין לנערים בערב יום הכפורים מנהג זה פשוט בעירנו ואף על פי ששמעתי מפי אנשים הגונים מאשכנז שכל רבני ארצם עושים כן וגם שמעתי שנשאל רבינו האי ואמר שכן נהגו עם כל זה מנעתי המנהג הזה מעירנו וכתוב באורחות חיים (הל' ערב יוה"כ אות א) שהרמב"ן אוסרו משום דרכי האמורי"

הרי לך, הרשב"א ביטל מנהג שהיה נהוג בעירו, למרות שהיה מדובר במנהג פשוט, ולמרות ששמע מפי אנשים הגונים מאשכנז שכל רבני ארצם עושים כן, חרף כל הנ"ל ביטל הרשב"א את המנהג, כיון שיש בו חשש איסור.

וראה עוד בשו"ת הראש כלל נה סימן י' שכתב: "ולא מיבעיא מנהג של עבירה שיש לשנותו אלא אפילו מנהג שעשו לסייג ולהרחקה ויכול לבא ממנו קלקול יש לבטל המנהג. כדאמרינן בפרק מקום שנהגו (שם פסחים נ:): בני חוזאי נהגו דהו מפרשי חלה מארוזא, אתו ואמרו ליה לרב יוסף אמר להו ניכלה זר באפייהו משום דחיישינן דילמא אתו לאפרושי מחיוב על הפטור ומהפטור על החיוב, כי מתוך המנהג יהיו סבורין דאורז מין דגן הוא.

וכן אמרי' בירושלמי במקום שההלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג. פי' אם יש רפיון בהלכה שאין ברור לך כמי נפסקה ההלכה וראית שנוהגין הלך אחר המנהג דיש לתלות שנראה

כללי המנהגים

לגדולים שהנהיגו המנהג שהלכה כן. אבל במקום שאין רפיון בהלכה אין לך לילך אחר המנהג שהוא כנגד ההלכה. זה דין מנהגים שהן בענין איסור והיתר"

וכמו כן ראה בשו"ת הריב"ש בסימן קכב שנשאל על לולב שהיו נוהגין לאגדו ביו"ט בעניבה אם למנוע את המנהג הזה או לא. והשיב, כיון שאינו מעשה אומן פטור אבל אסור, ולעצם המנהג כתב "ומה ששאלת אם יש לגעור במנהג זה אם לאו, דבר פשוט שכיון שהוא אסור שאין מניחין אותם לנהוג כן. כדאמר' בפ"ק דראש השנה (טו:) גבי מעשר חרובין כי נהגו במקום אסורא מי שבקינן להו, אמנם אם לא ישמעו לקול מורים ולמלמדים לא יטו אזנם מוטב שיהיו שוגגין ואל יהו מזידין".

בעיקר יש לבטל מנהגים הקשורים לדיני אבלות:

זה לא סוד גדול, שרבים מעמי הארץ אדוקים במנהגי אבלות וכיו"ב, וכיון שרבים מעמי הארץ 'מדקדקים' בהלכות אבלות, פשוט הורידו לעצמם תורה חדשה והחלו לחדש מנהגים שלא שיערו אבותינו!

כל רב קהילה וודאי נתקל בשאלות מעין אלו, שאלות מוזרות ותמוהות הקשורות למנהגים בדיני אבלות (איני יודע אם בכלל ניתן לקרוא לדברים אלו מנהגים).

כללי המנהגים

ונראה לומר, שבעיקר ביטול מנהגי הטעות, יש לשרש אחר מנהגי אבלות, שמלבד מחלוקות, צער ולעז, אינם מוסיפים מאומה! על דברים אלו עמד בספר שו"ת מים חיים חלק א' בסימן י שכתב שם בתוך דבריו את הדברים הבאים :

"ולכן אני אומר, שהמנהג של טלית עם ציציות מקולקלים כנז', הוא בכלל כמה וכמה מנהגים של בורים שנשפטו בכל גבול ישראל, ולית מאן דימחי, הן מצד שאזני כל העם כבדים משמוע דברים הנאמרים באמת, והלוואי שישמרו הדת כמנהגים, הן מצד שגם הרבנים שיש בידם למחות, רובם הם מוכים במחלת הדמיון והפחד לעבור על שיש מנהג, אף אם הוא אותיות גיהנום, כי גם הם משוקעים בכמה מנהגים של בורים, ובפרט בעניינים כאלו דאימסרו בידא דטפשא, שהם המנהגים כל ענייני המתים ועושים הישר בעיניהם ותשובתם על כל דבר היא כך המנהג, וזה לדעתם תשובה שאין עליה תשובה"

כיון שעסקינן במנהגים תמוהים בדיני אבלות אביא דוגמא מדברי מרן הבית יוסף יו"ד בסימן שעד שכתב : "כתב הכלבו המנהג שפשט שלא להתאבל על בן ראשון שמת ואפילו לא יהיה בכור, מנהג טעות הוא כי לא נמצא המנהג רק בבכורות שהן כמי שאינן מן האבות לפי שהם קדושים לשי"ת, עכ"ל. ומ"ש שלא להתאבל על הבכורות דבר תימה הוא ואין לו על מה שיסמוך אח"כ מצאתי שהריב"ש קרא תיגר על המנהג ההוא וכתב המנהג הזה אין לו שחר ואין לדבר זה שורש

כללי המנהגים

ועיקר אמרו מי שאמרו ע"כ ואנו לא ראינו ולא שמענו מי שנהג כן".

מדוע כל כך קשה לציבור לשנות מנהגים?

זמן רב הרהרתי בדעתי, מדוע הציבור מתעקש לקיים מנהגי טעות? גם בזמן שהציבור יודע כי מדובר בטעות? מדוע להנציח טעות? מה הפסיכולוגיה שעומדת מאחורי הנ"ל?

אסביר את הנ"ל על ידי דוגמא, במשך מאות שנים האמינו בני האדם כי כדור הארץ שטוח ולגבי דעת חז"ל בעניין, כתבתי על זה בספרי "הלכה ומציאות בזמן הזה" ראה שם.

נשאלת השאלה, כיצד במשך מאות שנים לא הבינו בני באדם כי כדור הארץ עגול? הרי כל אדם העומד בנמל הים, כאשר מגיעה ספינה לנמל, תחילה נראה תורן הספינה ובהדרגה נראית שאר הספינה, כלומר באופן פשוט כל אדם שיש לו מוח בקדקודו מבין כי הים (כדור הארץ) אינו שטוח, שהרי אם היה הים שטוח, מדוע נראה תחילה תורן הספינה, ורק לאחר מכן שאר גוף הספינה?

אם כך מתחזקת השאלה, אם הדבר כל כך פשוט להבנה, מדוע בכל זאת, במשך מאות שנים, אלפי בני אדם שעמדו בנמל הים וראו בכל יום מספר ספינות מגיעות לנמל, כאשר תחילה נראה תורן הספינה וכו' מדוע לא הבינו כי כדור הארץ אינו יכול להיות שטוח?

כללי המנהגים

ההסבר, רוב בני האדם (למעט יחידים) מעדיפים להמשיך ולהאמין במקובל, מאשר לשנות ממה שהורגלו, גם אם הדבר פשוט וגם אם יודעים הם כי עליהם לשנות, קל ונוח יותר להנציח את הקיים.

הוא הדין לנידון דידן, קשה לציבור לשנות את המקובל ואת אשר הורגלו אליו, זו גם הסיבה שגם כאשר הציבור יודע גם יודע כי מדובר במנהג טעות, מתעקשים להמשיך ולקיימו, כך נראה לי להסביר מדוע כל כך קשה לשנות מנהגי טעות.

מנהג נשים זקנות:

אוסף עוד הערה חשובה, ישנם חכמים אשר מבקשים לקיים כל מנהג, גם אם מדובר במנהגים הגובלים באיסור, ונתלים באילן גדול, רבנו הרשב"א, וכתבתי בזה בספרי "אור לגויים" בפרק יג, ולחביבות הדברים ולהקשרם אביא את הנכתב שם.

"...בשו"ת באר משה ח"ח סי' לו נשאל אם יש מקור למנהג שקושרים חוט אדום על תינוק כדי לשומרו מעין הרע והשיב שכך היה המנהג והכל עשו כן מפני עין הרע והרי זה בכלל מנהג נשים זקנות שעליהם כתב הרשב"א שאל יזלזלו בדבריהם ובמנהגם כי בודאי יסודו בהררי קודש גם אם נעלם הטעם ממנו ע"ש.

הנה מה שכתב בשם הרשב"א שאין לזלזל במנהג של נשים זקנות המעניין ברשב"א בתשובה ח"א סי' ט' יראה שהרשב"א

כללי המנהגים

דיבר על קבלה שיש ביד הזקנים או הזקנות ולא אותם מנהגי הבל שבוה ודאי לא דיבר הרשב"א וראיה שהרי רבנו ירוחם (הובא בב"י סי' קעט) כתב בשם הרשב"א לאסור מה שנוהגות הנשים להקטיר את הבית בעשבים משום שנראות כמקטירות לשד, ולא אמר בזה שכיון שכך היו נוהגות אין לזלזל במנהגם.

כמו כן ביטל הרשב"א את מנהג הכפרות כמו שהבאנו לעיל ועוד מצינו הרבה דברים שאסרו אותם חכמי ישראל משום דרכי האמורי ולא אמרו להתיר בזה משום שאין לזלזל במנהג שהרי אין זה מנהג אלא שטות והבל. ועוד ראיה מדברי המאירי בשבת סז, א שכתב כי ייחסו את מיני הלחשים והסגולות לנשים שהיו מאמינות לאותם הבלים"

הרי לך, שאין ללמוד מדברי הרשב"א שיש לקיים כל מנהג של נשים זקנות! הרשב"א דיבר על קבלה שיש בידי הזקנים והזקנות, שקבלה זו היא בבחינת מסורת אבותינו מדור ודור, ומעולם לא התכוון להחזיק בכל מנהג של שטות והבל, וזה פשוט לכל בר דעת.

מנהג ליל 'ניטל':

אצל החסידים ישנו מנהג הנקרא ליל ניטל, בו לא לומדים תורה בלילה בו נולד אותו האיש, והטעם למנהג שלא ללמוד תורה באותה לילה, כי הלימוד בזמן זה עלול להוסיף חיות בקליפות (בכוחות הטומאה).

כללי המנהגים

מנהג זה לא התקבל אצל עדות המזרח (ונראה לי גם לא אצל הליטאים) וגם אין הוא מוזכר כלל בספרי חכמי הספרדים, ונראה שאין שום עניין לאמץ מנהג זה.

ובכלל מבלי להוציא לעז על מנהגי ישראל, אשאל שאלת תם, כיצד ייתכן כי לימוד תורתנו הקדושה בלילה בו נולד אותו האיש, יוסיף כוח לכוחות הטומאה? איפכא מסתברא, שאם נעסוק בתורה דווקא באותה לילה, נחליש את כוחות הטומאה וצ"ע.

זהירות בביטול מנהגים גם בחשש איסור:

הנה כי כן, למרות שבארנו שבמקום חשש איסור, יש לבטל את המנהג, פעמים יש להשאיר את הציבור בטעותם, מחשש לזלזול בהלכה ואביא דוגמא מדברי חז"ל.

איתא במסכת פסחים נא, א: "בני חוזאי נהגו דמפרשי חלה מארוזא, אתו ואמרי לי' לרב יוסף, אמר להו: ניכלה זר באפייהו. איתיבי' אביי, דברים המותרים ואחרים נהגו בהן איסור אי אתה רשאי להתירן בפניהם. א"ל ולא מי איתמר עלה אר"ח בכותאי, כותאי מ"ט משום דמסרכי מילתא הנך אינשי נמי סרכי מילתא, אלא אמר רב אשי חזינן אי רובן אורז אכלי לא ניכלה זר באפייהו, דילמא משתכחי תורת חלה מינייהו, ואי רובן דגן אכלי ניכלה זר באפייהו, דילמא אתו לאפרושי מן החיוב על הפטור".

כללי המנהגים

הרי לך, שאף במקום שהציבור טועים (כגון להפריש חלה מחלת אורז) לא מיהרו חז"ל לבטל את מנהגם, מחשש שמא כתוצאה מביטול המנהג יגרם נזק "דלא לישתכח תורת חלה מהם".

ממעשה זה המבוא בגמ', למדים אנו כמה זהירות נדרשת בביטול מנהג, גם כאשר ברור לחכם שמדובר במנהג טעות, אין למהר לבטלו, צא וראה מה שכתב הראב"ד בהשגות על בעל המאור פסחים נ,א שמקום שנוהגים מנהג בטעות, אין להתירו בפניהם ראה שם וראה גם שכך כתב הרמב"ן במלחמות השם שם.

כמו כן, זה לא סוד גדול שבעיני הציבור יש חשיבות למנהגים יותר מהמצוות עצמן, משל ניתנו על ידי בת קול, אם כן אם הציבור יראה כי מבטלים מנהגים, ישנו חשש שיבואו לזלזל בעיקר הדין, על כן צריך להתיישב הרבה קודם שמבטלים מנהג.

ואתן דוגמא נוספת לזהירות מלשנות מחשש לקלקול, בשו"ת היכל יצחק או"ח סימן ג' נשאל האם מותר לשנות בתפילה מהבהרה אשכנזית להבהרה ספרדית, ולאחר שדן האם מותר או אסור סיים :

"שינוי כזה עלול בדור הזה ובמקומות ההם שהרעל הרפורמי כל כך מתפשט לצערנו הגדול, להביא הרבה מן המשכילים וביותר את המוני העם לידי מחשבת פיגול של יחס ספקני

כללי המנהגים

כנגד המסורת ומנהגי ישראל הקבועים ולא אכשר דרא וצריך להזהר מפני רושם כזה, ובפרט במקום שאינם בני תורה וכדרך שאמרו רז"ל להחמיר בעיר בשכר, מפני שבני בשכר אינם בני תורה (שבת קל"ט), הרפורמים היו הראשונים באירופה לשנות את המבטא לספרדי"

הרי לך, הרב אסר לשנות את המבטא לא מחשש משינוי מנהג, אלא מההשפעה שיגרום השינוי, בדיוק כפי שכתבנו שיש להיזהר מלשנות מנהגים, גם במקום שאין איסור לשנות.

מנהג נגד רוב פוסקים:

כפי שהתבאר לעיל, כאשר מנהג נוגע לאיסור, מצווה ואף חובה לבטלו, ויש לעיין, מה הדין כאשר נפסקה הלכה (בדין מסוים) כדעת רוב פוסקים, ויש נוהגים כמיעוט הפוסקים, האם יש לבטל מנהגם? האם יש לומר שהנוהגים כמיעוט הפוסקים נוהגים איסור? או שמא נאמר הנח להם במנהגם?

אקדים את הדברים הבאים, כיום אין לנו דין רוב פוסקים, שדין רוב נאמר רק כאשר נחלקו הפוסקים 'פנים אל פנים' כלומר שישבו יחד ודנו בנושא, על כן כל זמן שלא דנו הפוסקים פנים אל פנים, לא שייך לומר רוב פוסקים, אין לי עניין להאריך בדברים מפורסמים.

כללי המנהגים

יתרה מזאת, במחלוקת הפוסקים לא שייך לומר רוב, שהרי אלו ואלו דברי אלקים חיים, הארכת בני"ל במקומות אחרים ראה בספרי "חומרות וקולות", אין שום סיבה לכפול את הדברים.

נמצא אם כן, שאותם הנוהגים כמיעוט פוסקים נגד רוב פוסקים, לא שייך לומר שעושים איסור, שכפי שהתבאר לעיל לא שייך לומר דין רוב, במחלוקת הפוסקים.

אמנם בשו"ת יחוה דעת חלק ב סימן ז' הביא את דבריו של הגאון רבי יוסף חזן בעל שו"ת חקרי לב (הובאו דבריו בשו"ת סמיכה לחיים חלק יו"ד סימן ד' שכתב כך :

"שאין מנהג מועיל בדבר שיש בו מחלוקת פוסקים, אלא אם כן ידענו שנתפשט המנהג מזמן רבותינו הקדמונים, שהיה בידם כח להכריע במחלוקת הפוסקים, אבל בדורותינו שנתמעטו הלבבות ואין בנו כח להכריע כי אם לפסוק ההלכה על פי הרוב, ובספק שקול עלינו להחמיר, אם ראינו מנהג להקל, הרי זה מנהג בטעות שיש לבטלו. ואפילו אם באנו לומר שידעו בו חכמי העיר ולא מיחו, אף על פי שרבו הפוסקים לאסור, אין לנו לדון אלא שנאמר שלא נגלו להם כל דעות האוסרים, וחשבו בטעות שרבו המתירים וכו'"

לפי דבריו, נסתרו דברינו, אמנם למרות דברי הגאון בעל חקרי לב, נראה שיש לקיים את דברי, וראיתי שבעין דברי כתב בשו"ת משנה הלכות חלק ו סימן נז : "בבאורי הסמ"ג

כללי המנהגים

כתב הא דאמרינן מנהג עוקר הלכה היינו אפילו רוב דיעות ס"ל אסור והתלמוד מסייע להו והמנהג בנוי על פי הפסיקתא או ספרי חיצונים אמרינן מנהג עוקר הלכה דודאי כך קבלו אבותינו איש מפי איש" ראה שם.

ואביא ראייה נוספת, מרן הב"י ביו"ד סימן פה, סי"ג פסק: "גף העוף כיד הבהמה והלכך צריך לחתוך עצם האגפים ולמלחם וכן עצם הלחיים בעוף". ועל דברי מרן הגיה הרמ"א: "וי"א שאין צריכין ליטול בעוף חוטין אלו משום שדקין הן והדם יוצא משם ע"י מליחה (ר"ן) וכן המנהג שאין נוטלין מן העוף שום חוטין על חוטי הצואר ..."

והקשה שם הדרישה: "יש לתמוה איך פסק להקל על סמך כל דהוא נגד רבינו חננאל והראב"ד?" ותירץ הש"ך שם בס"ק ז': "אין זה תימה, דהרבה פעמים מצינו כן, שהמנהג כפוסק אחד אף שרוב הפוסקים חלוקים, וכל שכן כאן שדברי יש מי שאומר נכונים הם כמ"ש מהרש"ל ...".

הרי לך, מסביר הש"ך ממש כדברינו, שפעמים רבות מכריע המנהג כפוסק אחד, נגד רוב פוסקים ומתחשבים עם המנהג הזה.

כללי המנהגים

ברכה על מנהגים:

לעניין ברכה על מנהג, מצינו מחלוקת גדולה בפוסקים, שיש סוברים לברך על מנהג, ויש שוללים את הברכה על מנהג בכל תוקף.

במסכת סוכה (דף מ"ד ע"ב) אמרו, שאין לברך על חיבוט ערבה ביום הושענה רבה, לפי שאינו אלא מנהג שנהגו בו הנביאים, ולא תקנוהו לכל ישראל, ועל מנהג אין מברכים.

מדברי הגמ' למד רש"י בתשובה שהובאה במחזור ויטרי (עמוד קצ"ג) שאין לברך על קריאת ההלל בראש חודש, הואיל ואינו אלא מנהג, כמבואר במסכת תענית (כ"ח ע"ב). ע"ש.

וכך היא גם דעת הרמב"ם שכתב בפרק י"א מהלכות ברכות הלכה ט"ז: "כל דבר שהוא מנהג, אף על פי שמנהג נביאים הוא, כגון נטילת ערבה בשביעי של חג הסוכות, ואין צריך לומר מנהג חכמים כגון קריאת ההלל בראשי חדשים ובחול המועד של פסח, אין מברכים עליו.

אולם התוספות בסוכה מד, בכתבו בשם רבינו תם, שיש לברך על קריאת ההלל בראש חודש, ואין ראייה מהמנהג של חיבוט ערבה, שהרי אין שם אלא טלטול בעלמא, אבל אמירת ההלל שהיא שבח והודאה לקדוש ברוך הוא, מנהג חשוב הוא שראוי לברך עליו.

כללי המנהגים

ובשולחן ערוך או"ח בסימן תכב סעיף ב' הביא את שתי הדעות: "יש אומרים שהצבור מברכים על ההלל בראש חודש לקרוא את ההלל, ולבסוף יהללוד. אבל היחיד אינו מברך עליו. ויש אומרים שאף הצבור אינם מברכים עליו לא בתחלה ולא בסוף. וזהו דעת הרמב"ם. וכן נוהגים בכל ארץ ישראל וסביבותיה. וכתב הרמ"א בהגה: ויש אומרים שגם היחיד מברך עליו, וכן נוהגים במדינות אשכנז".

וראה עוד בפירוש הרא"ש יומא בפרק ח שכתב: "ונהגו לטבול בערב יום הכפורים... ואמר רב סעדיה בעלייתו מלטבול מברך על הטבילה ואין דבריו נראין בזה שלא מצינו בהש"ס רמז לטבילה זו ואין לה יסוד נביאים ולא מנהג נביאים..." כלומר נראה שדעת רבנו סעדיה גאון, שיש לברך על מנהג.

יש מנהגים שמברכים עליהם:

ויש להעיר בעניין זה, הנה בשולחן ערוך או"ח בסימן תרעא סעיף ז' פסק "ומדליקין ומברכין (בבית הכנסת) משום פרסומי ניסא".

ובבית יוסף שם הביא את הריב"ש בתשובה (סי' קיא) שכתב: "המנהג הזה להדליק בבית הכנסת מנהג ותיקין הוא משום פרסומי ניסא כיון שאין אנו יכולין לקיים המצוה כתיקונה להדליק כל אחד בפתח ביתו מבחוץ מפני שיד האומות

כללי המנהגים

תקיפה ומברכין על זה כמו שמברכין על הלל דראש חדש אף
על פי שאינו אלא מנהג

כמו כן באו"ח בסימן תר"י פסק: "מקום שנוהגים להדליק נר
בליל יום הכיפורים מדליקין, מקום שנהגו שלא להדליק אין
מדליקין". כיום כולם מברכים על הדלקת נר ביום הכיפורים,
למרות שמדובר במנהג.

במנחה של תשעה באב, נוהגים אנו להפטיר, כלומר לקרוא
את ההפטרה עם ברכה, ושוב מדובר על מנהג, ראה בעניין זה
בשו"ת יחוה דעת חלק ה' סימן מ'.

בפורים המנהג לברך לאחר קריאת המגילה כך פסק בשולחן
ערוך או"ח בסימן תרצב סעיף א: "ולאחריה נוהגין לברך:
הרב את ריבנו". למרות שמדובר במנהג כולם היום מברכים
לאחר קריאת המגילה.

זאת ועוד, יום טוב שני של גליות הוא מנהג אבותינו, ותושבי
חו"ל מברכים ביום טוב שני על תקיעת שופר, על מצה וכו'
הכל מתורת מנהג, וראה בפירוש הרא"ש שבת פ"ב אות ו'
שכתב: "ועוד ראייה (שמברכים על מנהג) מיום טוב שני
דמנהג אבותינו בידינו ומברכין וצונו ביום שני על תקיעת
שופר ועל אכילת מצה", וכך גם פסק מרן השולחן ערוך.

כללי המנהגים

וישאל השואל, אם דעת מרן השולחן ערוך, שאין לברך על מנהגים ואף פסק שאין לברך בראש חודש על הלל, אם כן מדוע פסק מרן במספר מקומות שיש לברך על מנהג?

נראה לי לתרץ על פי דברי המאירי במסכת תענית פ"ד המשנה החמישית שכתב כך: "זהו ביאור המשנה ובגמרא שאלו מפני מה לא אמרו כן על א' בניסן והשיבו שבא' בטבת יש בו הלל של חנכה שהוא תקנה גמורה על דרך שאמרו בערבה חביט ולא בריך קסבר מנהג נביאים היא והוא כשל תורה מתורת לא תסור.

אבל ר"ח אינו אלא מנהג שמא תאמר אחר שכן האידך אנו מברכים עליו והיה לנו לקרות שלא בברכה תדע שדבר זה מבולבל ביד מפרשים מהם שאמרו שאין מברכים עליו אפילו צבור ויש שאמרו שהצבור מברכים עליו ואין הענין כאן דומה לערבה שערבה לא היה מנהג קבוע לכל אלא שהנביאים הנהיגו כן לעצמם אבל הלל של ר"ח מנהג קבוע לכל בבבל כדי שיתפרסם הדבר לכל שהוא ר"ח"

ועל פי דברי המאירי נראה להסביר את דברי מרן, שמנהג שהתפשט בכל ישראל כדוגמת מנהג הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת או המנהג להפטיר במנחה בט' באב, מברכים כיון שמדובר במנהג קבוע ומפורסם, בשונה מברכת הלל בראש חודש או חביטת ערבה, וצריך עוד עיון בזה.

כללי המנהגים

מנהג בדיני ממונות:

אקדים את הדברים הבאים, לא הרי דיני איסור והיתר, כהרי דיני ממונות, על דיני איסור והיתר לא ניתן להתנות ואין להסכמות הציבור שום כוח לשנות.

מה שאין כן דיני ממונות ניתן להתנות עליהם, ואף לשנות, שהרי קיי"ל המתנה על מה שכתוב בתורה תנאו בטל, אך בדבר שבממון, תנאו קיים.

אשר על כן, כל מנהג הקשור לדיני ממונות, יש לדון לפיו, גם אם נוגד את ההלכה, שכאמור לעיל, בדיני ממונות ניתן להתנות.

חוק החוזים הישראלי:

הנה כי כן, כאמור ברישא כדי שהתנהגות תהפוך למנהג, על הציבור לנהוג בו מספר פעמים, ולא די בהתנהגות חד פעמים (או אפילו פעמיים) ראה לעיל מה שכתבנו בזה, וכמו כן, צריך שרוב הציבור ינהג כך ראה לעיל.

ויש לעיין, מה תוקפו של חוק החוזים הישראלי? האם מחייב הוא על פי הלכה? שהרי כמעט כל הציבור הישראלי, הן הציבור הכללי, והן ציבור שומרי תורה ומצוות נוהגים לפיו.

אחדד את הדברים, גם ציבורי שומרי תורה ומצוות, כאשר רוכשים מוצר מספק או אפילו רוכשים מנוי בחברת סלולר,

כללי המנהגים

כל הנ"ל נערך על פי חוק החוזים (חוזי מכר, חוזה שירות וכיו') אם כך מתחזקת השאלה, מה תוקפו של חוק החוזים הישראלי על פי ההלכה?

טול למשל את סעיף 1 לחוק החוזים (חלק כללי) תשל"ג-1973 הקובע: "חוזה נכרת בדרך של הצעה וקיבול לפי הוראות פרק זה", כלומר בשונה מקניין הלכתי הדורש מעשה קניין (הגבהה, משיכה וכיו"ב) חוזה יכול להכרת על פי החוק, על ידי 'הצעה' כלומר פניה של המציע אל הניצע, ו'קיבול' הסכמתו של הניצע.

והסכמה זו לחוזה יכולה אף להתבצע בהתנהגות, כך נקבע שם בסעיף 6(א) "הקיבול יכול שיהיה במעשה לביצוע החוזה או בהתנהגות אחרת, אם דרכים אלה של קיבול משתמעות מן ההצעה".

דיני עבודה במשפט הישראלי-תוקפם הלכתי:

אוסף לשאול, לא רק לעניין דיני החוזים, מה הדין לשאר חוקים בחוק הישראלי? טול למשל חוקים הקשורים לדיני עבודה כגון: חוק שכר שווה לעובדת ולעובד, תשנ"ו-1996, חוק שכר מינימום, תשמ"ז-1987 ועוד.

כמעט כל מעביד (שומר חוק) מקיים או לפחות משתדל לקיים את החוקים הקשורים לדיני עבודה, מה יהיה תוקפם

כללי המנהגים

ההלכתי של דיני עבודה? כלום יתחייב מעביד על פי ההלכה לשלם לעובד שכר מינימום?

בדיני עבודה השאלה חשובה יותר, לאור דברי מרן, שפסק בחו"מ בהלכות פועלים בסימן שלא סעיף ב' כד: "מקום שנהגו לזון, יזון; לספק בגרוגרות או בתמרים וכיוצא בהם, יספק; הכל כמנהג המדינה".

וראה בעניין זה בשו"ת תשובות והנהגות ח"ג סי' תעב שכתב: "ולכן אף שלגבי פיצויים לעובד אנו מוכנים לקבל את המנהג המקובל כאן ביחסי העבודה אף אם נהגו כן ע"פ דיניהם... שהוא יושר וצדק עפ"י דין תורה"ק וע"כ מועיל המנהג לחייב את הבעה"ב לשלם כן לפועלים, שודאי הסכימה דעתו כן בשעת שכירת הפועלים שיהא כמנהג היושר שהוא ביושר וצדק" ראה שם.

דיני מקח וממכר במשפט הישראלי-תוקפם ההלכתי:

זאת ועוד, אותה שאלה נשאל גם לגבי חוקים הקשורים לדיני מקח וממכר, למשל חוק המכר תשכ"ח-1968, האם מחייב הוא על פי ההלכה? שהרי כמעט כל אזרחי המדינה נוהגים לפיו, כלום יחייב הוא גם על פי הלכה?

השאלה מתחזקת, לאור מה שפסק מרן בהלכות אונאה ומקח טעות בסימן רכט סעיף ב': "אין כל הדברים האלו אמורים אלא במקום שאין שם מנהג, אבל במקום שיש להם

כללי המנהגים

מנהג, הכל כמנהג המדינה". ויש לעיין בכל הנ"ל ונניח לדיינים היושבים על כס המשפט להכריע בעניינים אלו.

כוח של מנהג בדיני ממונות להכריע כעדות:

על כוחו של מנהג בדיני ממונות, ניתן ללמוד מדברי הנימוקי יוסף במסכת בב"מ דף סז, א ד"ה אריס שכתב: "טענת מיגו לא תקפה מול מנהג מדינה, כי מנהג מדינה נחשב לעדות, וכשם שאין מיגו במקום עדים כך גם אין מיגו במקום מנהג"

ואם מנהג המדינה דינו כעדות, ניתן להוציא ממון על פיו, בשונה משאר חזקות שיש כגון רוב, שאין מוציאים ממון על פיו, בשונה ממנהג המדינה, אם נאמר כדברי הנימוקי יוסף, ניתן להוציא ממון על סמך מנהג, ויש לעיין עוד בזה.

מנהג שאינו ברור בדיני ממונות:

הנה כי כן, יש לחקור מה יהיה הדין כאשר נפל ספק במנהג הקשור לדיני ממונות? כאשר בציבור היהודי אין הכרעה כיצד נוהגים, כלום ניתן ללמוד ממנהג הגויים?

וראיתי בספר התרומות שער מט חלק ה שכתב בשם הראב"ד כך: "במקום שאין מנהג - הולכים אחר מנהג הגויים... וכן אני אומר בכל דבר שאין דינו מפורש אצלנו, ואין לנו בו מנהג ידוע - שהולכין בו אחר מנהגות שלהם, שקרוב דבר זה לדינא דמלכותא דינא, והם דנין על פי המנהגות".

כללי המנהגים

וכדברי הראב"ד פסק בשו"ת אגרות משה (חושן משפט חלק א סימן עב): "והגע עצמך, דהא ברור ופשוט שכל אלו הדינים התלויין במנהג המדינה, כגון בב"מ דף פ"ג (בדיני פועלים) מקום שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב אינו רשאי לכופן... - א"צ שיעשה המנהג ע"פ חכמי תורה, וגם אף לא ע"פ יהודים דוקא, דאף שהנהיגו זה הנכרים, כגון שהם רוב תושבי העיר נמי הוא מדין התורה בסתמא כפי המנהג דאדעתא דמנהג העיר נחשב כהתנו בסתמא".

והסבר לדבר, דיני ממונות אינם קשורים להכרעה הלכתית, דיני ממונות מוכרעים על פי התנהגות של ציבור, נמצא שאם ציבור מסוים נוהגים (בדיני ממונות) באופן מסוים, מה לי ציבור יהודי, מה לי ציבור נכרי?

תם ונשלם שבח לבורא עולם

תודה וברכה

למר יצחק היגאני הי"ו

שתרם בעין יפה להדפסת החיבור לעילוי נשמת אביו

אמיר בן טובה ז"ל

נפטר לבית עולמו ב' בתמוז תשע"ו

מלך מלכי המלכים ברחמיו יסתירהו בצל כנפיו ובסתר
אהלו, לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו, ולקץ הימין
יעמידהו ומנחל עדניו ישקהו, ויצרור בצרור החיים
נשמתו, וישים כבוד מנוחתו. ה' הוא נחלתו, וילוה אליו
השלום ועל משכבו יהיה שלום כדכתיב יבוא שלום ינוחו
על משכבותם, הולך נכוחו הוא וכל בני ישראל השוכבים
עמו בכלל הרחמים והסליחות. אמן.

יהי רצון שזכות לימוד התורה בחיבור זה יהיה לעילוי

נשמתו

לעילוי נשמת

שלמה נחום ז"ל

בן פהימה ודוד ז"ל

נלב"ע ג' בשבט תשע"ה

רוח ה' תניחנו בגן עדן ותעמוד לגורלו לקץ

הימין, אמן

לעילוי נשמת

יהודה חיים בן עזיזה ז"ל

נלב"ע יד באדר א' תשע"ט

רוח ה' תניחנו בגן עדן ותעמוד לגורלו לקץ

הימין, אמן

לעילוי נשמת

אברהם תורג'מן ז"ל

בן סוליקה ומסעוד ז"ל

נלב"ע ה' בטבת תשמ"א

אסתר אסתר'יה תורג'מן ז"ל

בת מסעודה ורפאל ז"ל

נלב"ע כ"ח חשוון תשע"ט

שמעון (סימו) תורג'מן ז"ל

בן אסתר אסתר'יה ואברהם ז"ל

נלב"ע כ' סיון תשע"ד

רוח ה' תניחם בגן עדן

הם וכל השוכבים עימם בכלל הרחמים

והסליחות ואמרו אמן